

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 2, лютий 2013

Свідоцтво про реєстрацію

Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук

М. С. Вашуленко, д-р пед. наук

С. А. Гальченко, канд. філол. наук

А. В. Градовський, д-р пед. наук

А. Б. Гуляк, д-р філол. наук

С. О. Жила, д-р пед. наук

В. О. Зайчук, канд. пед. наук

А. Й. Капська, д-р пед. наук

Л. І. Мацько, д-р філол. наук

В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук

В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук

П. І. Розвозчик, заслужений учитель України

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук

А. Л. Ситченко, д-р пед. наук

О. В. Слоньовська, канд. філол. наук

В. І. Шуляр, канд. пед. наук,

заслужений учитель України

Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою

Інституту педагогіки НАПН України

Протокол № 1 від 21 січня 2013 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

Голобородько Я. Літературознавець психоаналітичного напрямку.
(До 160-річчя від дня народження Дмитра Овсянико-Куликовського). 2
Овдійчук Л. Та, що знається з громами,
або Волхвиня зі Слобожанщини. 7

Невмируше Шевченкове слово

До дня народження Великого Кобзаря

Нікітченко Л. Картини довколишнього світу в поезії Т.Г. Шевченка
"Садок вишневий коло хати..." 8
Конончук Н. Вивчаємо баладу Т. Шевченка "Тополя". 10
Чабан С. Тема жіночої долі у творчості Тараса Шевченка. 14
Парфенюк О., Якобчук І. Шевченка світ — сплетіння ліній.
Сценарій свята. 15

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Коваленко Л., Щербина Л. Роздуми про сенс людського життя,
добро і зло в повісті Б. Харчука "Планетник". 19
Назаренко Л. Система уроків з вивчення творчості Івана Франка.
Урок п'ятих. Доля людини в новелі "Сойчине крило" 20

Література рідного краю

Горячок Л. Лірична Панна Хмельниччини. 22

Факультатив

Ткаченко Р. Роман В. Владка "Нащадки скіфів"
як науково-фантастичний експеримент. 25
Грабовська С. Твори фантастичного спрямування
в українській літературі XIX століття. 28

Фахові проблеми

Мищенко О. Робота над портретом
на уроках української літератури. 31
Скоморовська Н. Розвиток критичного мислення
на уроці-конференції. 36
Глеб О. Формування навиків інтерпретації під час вивчення
ліричних та ліро-епічних творів у старшій школі. 39

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

Романишина Н. Методичні моделі аналізу окремих типів
художньої структури історичного оповідання. 42

Книжкова полиця словесника

Котяш О. Рецензія на методичний посібник
"Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах,
ліцях, гімназіях, коледжах". 47

З редакційної пошти 48

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 13-10

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2013

Літературознавець психоаналітичного напрямку

(До 160-річчя від дня народження Дмитра Овсянико-Куликовського)

Ярослав Голобородько,

доктор філологічних наук, професор

м. Херсон

Місія людини — це більше, ніж місія її справ та концепцій. Вона (місія) часто виходить за межі того, що особистість вчинила, висловила, сформувала, й немовби витає над нею — над її діями, свідомістю, спадщиною. Духовна місія людини нерідко визначається, вимірюється специфікою її (людини) ореолу.

Ореол — це та невидима мірка, що випромінює історико-культурне світло особистості, її незгасний духовний струмінь. Є постаті з ореолом борця, великомученика, шукача, полеміста, сподвижника, протестанта, реформатора, до яких останнім часом все наполегливіше звертається наш погляд. Але ж в українській культурі чимало й постатей з ореолом інтелектуальності. До них належить і вчений-філолог Дмитро Овсянико-Куликовський.

На початку XX століття він був не просто відомим ученим — він був знаменитістю. Його численні публікації, книжки не тільки мали дослідницьке значення, але й набували статусу суспільного явища. Його спостереження, думки, висновки не один раз ставали предметом завзятої полеміки. Його інтелект вирізнявся академічною різноплановістю й вірцевою самокритичністю.

Овсянико-Куликовський був серед "стовпів" ліберальної демократії в Україні та Росії, мав причетність до розробки засад плюралізму в тодішній державі. Він був тією особистістю, що рухала громадську культуру й суспільну ментальність у напрямку європеїзації рівня її розвиненості й самосвідомості. Він натхненно вірив у конструктивний потенціал людини, здоровий глузд суспільства, інтелектуальні сили прогресу й поступовість державотворчого розвитку.

Ймовірно, Дмитро Овсянико-Куликовський був занадто популярним для свого часу, щоб ця популярність збереглася й надалі. Прижиттєва слава — річ небезпечно приємна й зухвало несподівана. Вона може супроводжувати, пестити людину все її життя, проте швидко розтанути разом з відходом постаті, яку так невблаганно осяювала.

Слави ніколи не буває замало, проте інколи її буває забагато. І тоді, коли вона стишується й гасне, виникає потреба в реставрації не тільки образу особистості, її справ, внеску до духовного життя суспільства, освіченого людства, але й пам'яті про цю особистість.

Доводиться майже все починати з початку.

Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський побачив цей світ 4 лютого (за старим стилем — 23 січня) 1853 року на українському Півдні, в місті Каховці, у сім'ї заможного й впливового дворянина.

Протягом усього свідомого життя Дмитро Овсянико-Куликовський постійно цікавився своїм родоводом (риса будь-якої непересічної людини): знайомився з офіційними документами — свідоцтвами й паперами адміністративного, державного гатунку, зберігав і поповнював об'ємний сімейний архів — листи, господарчі й фінансові матеріали, збирав легенди, романтичні оповіді, документальні спогади про своїх найвіддаленіших і найближчих родичів. Одне слово, вибудовував карту (послідовність, напрямки, форми) духовного й економічного розвитку свого родинного дерева. Це було щось на кшталт синтезу науково вивіреного знання й опоетизованого міфу про

свій рід, це була конкретна модель родознавства, яке традиційно мало місце в культурософії поважних аристократичних сімей.

Зібрані Дмитром Овсянико-Куликовським матеріали свідчили про те, що його предки були українцями, хвацькими запорожцями. Досліджуючи "маршрут" власного родинного дерева, він простежив його шляхи з південних степів через Молдавію, Слобідську Україну (Харківщину) й знову ж таки в Таврію, до степових і небесних просторів. Про те, коли й за яких обставин його рід перебрався на херсонські землі, Дмитро Овсянико-Куликовський писав у фундаментальному дослідженні-роздумі "Спогади":

"Мій прадід, полковник Димитрій Матвійович Куликовський наприкінці XVIII століття, коли вийшов у відставку, залишив Харків і переселився до Новоросії, де придбав цілий степ — від Дніпра до Перекопу. Тут були маєтки Бехтери, Красное, Каховка, Мала Каховка, що він їх заселив селянами-великоросами, які були куплені ним у Курський губернії..., та став жити поміщиком, "магнатом".

З того часу Овсянико-Куликовські тісно пов'язали свою долю з Таврією.

У XIX столітті родина Овсянико-Куликовських була надзвичайно відомою й вагомою в Херсонській і Таврійській губерніях. Вона володіла величезними територіями й належала до дворянської еліти регіону. Привілейоване становище Овсянико-Куликовських посилювалося ще й досить високими (не тільки для регіональ-

ного рівня) родинними взаєминами. Дід ученого — Микола Дмитрович — одружився на доньці херсонського губернатора Калагеоргі, а батько — Микола Миколайович — другим шлюбом побрався з дочкою губернатора Таврійської губернії Григорія Жуковського (Юрій Манн).

Добра, великодушна й гостинна сім'я Овсянико-Куликовських користувалася пошаною. З нею почесно було приятелювати, до її думки прислухалися, без неї не розв'язували складних губернських і регіональних проблем. Особливу роль у житті регіону відігравав батько вченого, якого Дмитро Миколайович з гордістю характеризував так:

"Як громадський діяч, як землевласник, як людина "видна", "з вагою" та "статусом", мій батько був надзвичайно популярним якщо не в усьому Новоросійському краї, то, принаймні, у двох губерніях — Таврійській та Херсонській".

У херсонських степах рід Овсянико-Куликовських знаходив і свій останній притулок. Неповдалі від Херсона, у Бізюковому монастирі, був родинний склеп цієї дворянської династії.

Родина Овсянико-Куликовських мешкала переважно в своїх маєтках — Бехтерах і Каховці. Там, у Каховці, під безмежним небом і палючим сонцем гучно й жваво пройшло дитинство майбутнього вченого.

З дев'яти років для Дмитра розпочався шлях до знань, шлях, з якого він не звертав п'ятдесят вісім років, до останніх своїх днів.

Спочатку Дмитро Овсянико-Куликовський здобував освіту вдома за допомогою особистого вчителя Адольфа Марсікані. Рівень розвитку вихованців часто зумовлюється творчим та інтелектуальним потенціалом їхніх наставників. Так от, Адольф Марсікані згодом захистив дисертацію і став доктором медицини. А через двадцять п'ять років потому доктором філології став його учень — Дмитро Овсянико-Куликовський.

Домашній учитель відрізнявся педагогічною демократичністю. Він не навантажував Дмитра завданнями й розвивав у ньому розумові здібності. Особливо Марсікані дбав про те, щоб у його вихованця залишався вільний час для улюблених розваг, активних фізичних рухів і творчих вправ. Він виходив не з регламентованих і "прописаних" уявлень про зміст навчання, а з очевидних потреб і особливостей конкретного учня та дитячої психології. Під час занять педагог використовував ігрові прийоми та форми. Адольф Марсікані вдавався до елементів тієї взаємодії учня і вчителя, що останнім часом було прийнято називати "педагогікою співробітництва".

Якихось помітних учнівських здібностей у ранній період навчання в Дмитра не спостерігалося. Проте він багато й з задоволенням читав і складав вірші. Він навіть робив спроби придумувати "ідеологічні" (за його напівжартівливим означенням) твори, щось на кшталт історико-філософських трактатів, у яких розглядалися питання релігії, віри в безсмертя душі, значення моральних принципів для честі й гідності людини. Якби ці сторінки збереглися, вони б додали чимало цікавого до етично-філософських переживань і пошуків дванадцяти-тринадцятирічної людини. Загалом це був час енергійного й таємничого пробудження інтелектуального, внутрішнього життя, яке все впевненіше захоплювало підлітка.

Після не дуже напружених, проте цікавих домашніх занять Дмитро Овсянико-Куликовський вступив до третього класу Рішельєвської гімназії в Одесі. З одеських вражень цього періоду йому найбільш запам'яталися молодий талановитий викладач Леонід Смолянський (пізніше — відомий українофіл, громадський діяч, один з ватажків одеської "Громади") і "п'ятірка" за твір з вільною теми. Керуватися у власних вчинках, намірах, у власному виборі вільною темою (в широкому сенсі цього вислову) стало лейтмотивним стимулом його життя.

Дмитро, вихований у заможності, свободі, комфортності, соціальній гарантності, почував себе впевнено й реалізовано тільки там і тоді, де й коли знаходив необхідну для себе міру духовної свободи, психологічної розкнутості, внутрішньої незагерметизованості. Він болюче сприймав будь-які вияви тиску, й вони мали на нього гнітючий вплив.

Перше перебування в Одесі тривало недовго. Вже наступного року за сімейними обставинами його переводять до сімферопольської гімназії (Ю. Манн). Залишаючи Одесу, Дмитро Овсянико-Куликовський не підозрював, що не раз повертатиметься до неї, що саме в Одесі пройдуть його яскраві молоді роки, сповнені плідних студій, дослідницьких відкриттів, досягнень наукової кар'єри, незабутніх знайомств і стосунків.

У гімназійний період чітко визначилися гуманітарні нахили Дмитра Овсянико-Куликовського, оформилася його система саморозвитку й самодослідження, склався його тривкий інтерес до мовознавства й психологічного світу особистості. Дослідницький потяг до художньої літератури та її явищ, що стане провідною і найбільш важливою сферою життя вченого, сформується у ньому значно пізніше.

Від природи Дмитро належав до еталонних інтровертів. Він почувався комфортно наодинці з книжкою і своїми думками. З людьми, навіть з тими, хто його цікавив і був для нього бажаним співрозмовником, знайомився важко, вважаючи, що це виходить у нього незграбно. Класично виражена інтровертність породжувала в його свідомості серйозні сумніви щодо як своїх можливостей, так і ставлення до нього з боку зовнішнього середовища.

У підліткові та юнацькі роки Дмитро Овсянико-Куликовський глибоко страждав від того, що начебто не спроможний повноцінно виявити себе як співрозмовника-інтелектуала, що, на його переконання, у бесіді через власну скутість, підвищену сором'язливість, невпевненість він веде себе невиразно й ніяковіє, губиться, невдало формулює свої спостереження й думки. Ці переживання призводили до інших: він вважав, що не стільки привертає увагу співрозмовника, скільки відштовхує її. Це додатково переконувало його в тому, що він є нецікавим для оточуючих. Внутрішні переживання поглиблювалися.

На подолання цих комплексів поведінково-комунікативної та інтелектуальної меншовартості Дмитро спрямував значні духовні зусилля. Й протистояння власним психологічним недолікам принесло позитивні результати: внутрішні, комунікативні самообмеження неймовірними аналітичними, вольовими, сугестивними зусиллями вдалося подолати. Це не була перемога над собою. Це була перемога заради свого душевного здоров'я й досягнення гармонійних контактів з соціумом, від якого — добре це чи недобре, закономірно це чи ні — так багато залежало й залежатиме в людській долі.

Усе життя Овсянико-Куликовський ретельно вивчав себе, свій психологічний світ, власний психічний тип. Із особливою ретельністю він досліджував і аналізував власні вади, вразливі місця й намагався їх "зняти". Психологічна самокорекція, внутрішнє самошліфування стали для нього моральним імперативом, індивідуальним онтологічним постулатом, іманентним джерелом його непересічних успіхів. Як учений, як мислитель він фактично розпочався з об'єктивного, навіть по-жорсткому об'єктивізованого (неначе йшлося не про нього) аналізу своїх психологічних і поведінкових особливостей, із пошуку реальних шляхів психологічної саморегуляції, що не могло не привести до самоудосконалення й виразно позначилося на його самоствердженні.

Студентські роки (1871—1876) Дмитро Овсянико-Куликовський провів у Петербурзі й Одесі під знаком наполегливих, самовідданих студій в столичному й Новоросійському університетах. Він був честолюбною людиною в конструктивному значенні цього слова й ніко-

ли не приховував цього. Він був представником відомого аристократичного роду, гордовитої династії, і це зобов'язувало його бути гідним свого шляхетного прізвища.

Дмитро Овсянико-Куликовський мріяв про кар'єру й славу вченого, фундаментально переймався лінгвістичними аспектами, приділяв значну увагу слов'янським мовам, вивчав сучасну філософію, знайомився з економічними роботами різних напрямків і орієнтацій, цікавився питаннями організації та діяльності селянських громад, розмірковував над проблемами з історії культури, дискутував з важливих політичних новин й тенденцій, добре орієнтувався у розмаїтості інтелектуально-світоглядних течій другої половини XIX століття.

Спеціальні дослідження у філологічній галузі він поєднував з ґрунтовним вивченням домінуючих тенденцій у навколишній дійсності. Наука через життя, і життя поруч з наукою — це складало сутність наукової діяльності Овсянико-Куликовського, це становило кредо, що було внутрішньою складовою природи й типу мислення вченого.

Наприкінці свого перебування в Одесі, 1876 року, Дмитро Овсянико-Куликовський познайомився з Михайлом Драгомановим — тодішнім речником української національної ідеї, який був доцентом Київського університету й ватажком лівої фракції київської "Громади". Своїм жвавим розумом, ясністю думки, доброзичливим гумором і моральною силою душі Драгоманов справив сильне враження на молодого науковця. Овсянико-Куликовському були суголосними його широкий гуманізм, культурно-просвітницький характер його ідей, теза про необхідність розвитку самосвідомості українського суспільства. "...Я став його палким шанувальником і прихильником", — зазначав учений у своїх "Спогадах". Незабаром між ними склалися дружні стосунки, що тривали аж до смерті Михайла Драгоманова.

Під впливом його поглядів Дмитро Овсянико-Куликовський почав виявляти значний інтерес до історії, культури, перспектив України як національного й етнотериторіального явища, усвідомлювати Україну як автономне адміністративне утворення. Політичний радикалізм він ніколи не поділяв, прагматичним напрямком розвою суспільства вважав поступове поліпшення якості життя й культурницький розвій національної свідомості. Українофільство вчений розумів як тактику конкретних дій заради підвищення рівня українського життя й сприяння українській культурі, мистецтву, духовності.

Вісімдесяти роки виявилися блискучими в науковій кар'єрі Овсянико-Куликовського (так і кортить мовити "просто блискучими", хоча зрозуміло, як не просто давалися ці успіхи). Це період молоді слави вченого-лінгвіста. Здобутки йшли один за одним, неначе переслідували науковця.

Хронологія його наукових перемог в тезовому варіанті має такий вигляд:

1882-й рік — Дмитро Овсянико-Куликовський захищає в Московському університеті значну наукову розробку на звання приват-доцента.

1885-й рік — він успішно відстоює в Харківському університеті нову роботу: магістерську дисертацію з питань мовознавства.

1887-й рік — знову захист, на цей раз докторської дисертації в Новоросійському університеті, і також з проблем лінгвістики.

За п'ять років — три захисти. Два з них пов'язані з дисертаційними роботами. Між дисертаціями (магістерською та докторською) — відстань у два роки. Таких темпів наукового зростання можна було досягти лише за умов синтезу обдарованості й працелюбності, в основі яких знаходиться любов — любов до тієї справи, що виконуєш, і до свого імені, роду, що варте того, щоб їх стверджувати новими династійними успіхами.

Такому стрімкому розвою є ще одне пояснення.

Поняття "вчений" асоціювалося для Овсянико-Куликовського з явищем розвитку. У його розумінні лише той міг претендувати на титул ґрунтового науковця, хто постійно дослідницьки працює, інтелектуально розвивається, обстежуючи нові актуальні аспекти й проблеми. Поняття "науковець" вміщувало в його свідомості такий ключовий момент, як постійність наукових студій, робіт.

Ученим, у потрактуванні Овсянико-Куликовського, є не та особистість, яка спроможна на одномоментні, хоча б і блискучі, виступи чи здобутки, а лише та, яка відрізняється перманентним дослідницьким розвоюм, постійно підтверджує свою наукову кваліфікацію. Званням вченого, на його думку, відповідає насамперед той, хто має індекс наукової стабільності, тривалості, чиє ім'я резонує в наукових та загальнокультурних колах на рівні цитації, критики, полеміки тощо. Такий індекс сам Дмитро Овсянико-Куликовський мав уже наприкінці XIX, а згодом, на початку XX століття, його науковий рейтинг ще на кілька порядків підвищився.

Звертає на себе увагу цікавий факт: обидві дисертації були виконані Дмитром Овсянико-Куликовським на південноукраїнській землі, в Одесі, неподалік від "малої батьківщини" — Таврії. Чи є випадковим цей збіг? Чи не стала специфіка регіону українського Півдня тією аурою, що спричинилася до розквіту його наукового таланту? Рідна земля зі своїми невліковими колоритом, мелодійністю, ритмічністю, одне слово, зі своєю специфічною гамою особливостей теж є співтворцем людини та її успіхів.

Невдовзі по здобутті докторського ступеня обдарований учений одержує місце професора у Харківському університеті, що, як відомо, входив до числа найпрестижніших науково-освітніх центрів тодішньої держави.

Так сходило у вісімдесяти роки XIX століття зірка професора-інтелектуала Дмитра Овсянико-Куликовського. Ставши доктором індоіранської філології у тридцять чотири роки, обійнявши посаду професора в одному з найбільш авторитетних в Україні та Росії університетів, маючи статус яскраво обдарованого й перспективного вченого, Овсянико-Куликовський гідно підтверджував соціальний "імідж" свого шляхетного роду.

Перед ним відкривалися неабиякі наукові (лінгвістичні) перспективи.

Здавалося б, кар'єру в основних рисах зроблено, честолюбних цілей досягнуто, дослідницькі пріоритети визначено, науковий простір розгорнуто. Залишається тільки йти далі, розвиваючи й поглиблюючи напрацьовані наукові ідеї, доктрини й стверджуючи славу свого аристократичного роду.

Проте це виявилось лише початком наукової діяльності. Головні справи, здобутки чекали на Дмитра Овсянико-Куликовського попереду.

У Харківському університеті молодий професор робить несподіваний поворот у власних наукових пріоритетах — відмовляється від апробованої лінгвістичної проблематики й змінює сферу наукових інтересів. Він фактично розпочинає з "нуля". Та ще яким чином: разом зі студентами відвідує лекції іншої зірки — національного та європейського масштабу — Олександра Потебні й натхненно студіює його психологічні концепції (Юрій Манн).

Під впливом Потебні він звертається до художньої літератури й переймається проблемами літературознавства. Дмитром Овсянико-Куликовським опановує глобальна ідея — висвітлити й проаналізувати художньо-творчий процес крізь призму психологічних чинників. За мету собі він ставить "психологічне дослідження творчості й творинь великих письменників-художників і поетів-ліриків, переважно російських". Це було надзвичайно складне за масштабом і обсягом роботи завдання. Проте ставити перед собою свідомо важкі, титанічні цілі було в характері вченого.

Розпочався новий етап у науковій біографії Дмитра Овсянико-Куликовського, що й приніс йому славу в інтелектуальних і академічних колах України та Росії.

Він уважав, що дослідження літературного процесу, специфіки образно-художнього мислення необхідно здійснювати на матеріалі творчості "справжніх", великих письменників, а для цього необхідно виділяти їхні найкращі творіння. Вчений активно пише, регулярно друкується у відомих та провідних часописах, порушує гострі й важливі питання на межі художньої літератури, літературознавчої науки та суспільного життя. Його стильова манера поєднувала наукову термінологічність і звуженість, майстерність і багатомірність у викладі концепції, точність і соковиту образність думок, формулювань, насиченість прикладами й різноманітною аргументацією, письменницьку довершеність інтелектуального сюжету в розгортанні наукової теми, лінії, плавність, розміреність і експресивність культури слова. У своїх творах він поставав аристократом духу, інтонації та інтелекту.

З позиції психологічної теорії Дмитро Овсянико-Куликовський працює над численними статтями, розвідками, монографіями про творчість провідних письменників XIX століття, прагнучи виокремити, з'ясувати, всебічно проаналізувати вплив психіки, психічної організації митця на специфіку його художнього світобачення. Він пише дослідження "О.С.Пушкін", "М.В.Гоголь", "І.С.Тургенев", "Етюди про творчість А.П.Чехова", звертається до прози Л.Толстого, Ф.Достоевського, П.Боборикіна. У полі його аналітичного зору потрапляють такі класичні твори, як "Горе з розуму", "Євгеній Онегін", "Дворянське гніздо", "Мертві душі", "Обломов", "Брати Карамазови" тощо. Погляд ученого зосереджується на проблемі особливостей образно-художнього мислення, і він завершує праці "Психологія думки і почуття. Художня творчість" та "Питання психології творчості".

За життя Овсянико-Куликовського неодноразово видавалися багатотомні видання його творів. Своєю творчою наполегливістю, аналітичною глибиною він рельєфно вирізнявся серед учених-гуманітаріїв кінця XIX — початку XX століття, здобув ім'я оригінального й помітного представника психологічної школи в літературознавстві й ще однією науковою гранню увійшов до історії філологічної науки.

Учений ставив собі за мету дослідження психології творчості, психологічне обстеження природи й творчості письменника в їх взаємозв'язку, аналіз "особливостей обдарування й усієї душевної організації художника", осмислення психологічного аспекту стосунків письменника і його персонажів.

Дмитро Овсянико-Куликовський ретельно вивчав не лише конкретний психологічний, але й реальний психічний світ митця, навіть, за його ж словами, "психопатологічний устрій природи" письменника, а також відбиття певного психічного типу митця на спрямованості й особливостях художнього мислення, характерних рисах його образної дійсності, його творчої індивідуальності й індивідуалізованості.

Учений не вдовольнявся лише літературознавчим розглядом художньої творчості. Він сміливо перебирав на себе функції наукового й соціального мислителя, інтелектуального трибуна й аналітика життєвих процесів. Овсянико-Куликовський багатовимірно порушував і розглядав проблему значення психології й психічної неповторності письменника для специфіки його творчості. При цьому він скромно вважав себе істориком літератури, який застосовує до висвітлення й оцінки явищ художньої літератури інструментарій її психологічної інтерпретації.

Для того щоб глибше пізнати сутність художника, створеного ним образного світу, Дмитро Овсянико-Куликовський вивчав інтимні аспекти його життя, під якими він розумів все маловідоме, приховане, потаємне в природі й свідомості письменника. Вчений-мислитель вивчав лис-

ти, сповіді відомих діячів літератури, спогади про них, прагнув зазирнути у найбільш потаємні зони душі й внутрішнього світу митців, а в процесі аналізу художньої спадщини в якості вагомого аргументу активно використовував епістолярно-сповідальні та мемуарні матеріали.

Особливий інтерес професор Дмитро Овсянико-Куликовський виявляв до творчості Миколи Гоголя. Його мистецьку природу він проаналізував у монографічних дослідженнях "М.В.Гоголь" (1902) та "Гоголь у його творах" (1909). У цих дослідженнях постійно відлунує аура загадкової геніальності Гоголя, що стає лейтмотивом і своєрідним рефреном у характеристиці як особистості письменника, так і його творінь. Овсянико-Куликовський незмінно зараховував творця "Вечорів на хуторі поблизу Диканьки", "Вія", "Ревізора" до розряду унікальних художніх феноменів, відзначав "сліпуче сяйво художнього генія Гоголя", говорив про "геніальний експеримент, що був зроблений Гоголем у перших чернетках "Мертвих душ". Гоголь у його оцінках і судженнях — це "великий маг і чародійник", "натура геніально художня, глибоко гуманна і з серйозними нахилами моральних устремлень", "експериментатор душі людської", "художник-психолог", "загадкова людина".

Симптоматичним є те, що українця Миколу Гоголя вчений уважав (разом із Пушкіним) одним з фундаторів російської літератури, неодноразово зіставляючи його творчість з Пушкіноюю. Дмитро Овсянико-Куликовський був переконаний, що українець Микола Гоголь важив для російської літератури не менше, ніж Пушкін. "Ці два художні погляди, "пушкінське" й "гоголівське", стали точками відліку, від яких пішли два напрямки, дві течії, дві школи, що донині ще не сказали свого останнього слова й продовжують розвиватися далі. "Пушкінське" й "гоголівське" проходить із 30-х років і дотепер, всією російською літературою, то зближуючись, то відокремлюючись, доповнюючи одне одного, прагнучи злитися в якомусь найвищому синтезі, який, втім, є ще далеким, ще недосяжним..." — розмірковував Овсянико-Куликовський у монографії "М.В.Гоголь".

Учений давав надзвичайно високу оцінку його творчості, вписуючи її у контекст найпомітніших досягнень людської цивілізації: "Тільки одне в ньому абсолютно зрозуміло й не підлягає спору: це саме його великий художній геній, завдяки якому ім'я Гоголя стоїть у низці найбільш великих імен всесвітньої літератури". Він виділяв "різке заперечення нашої дійсності, що знайшло своє вираження в сатирі Гоголя".

Важливим і цікавим у потрактуванні творчості Гоголя є також та обставина, що Дмитро Овсянико-Куликовський зараховував його до великих художників-експериментаторів, які прагнуть не стільки об'єктивного відображення дійсності, скільки того, щоб виразити й передати "нам свою манеру бачити й чути життя і свій дар відчувати людину".

Микола Гоголь, за концепцією вченого, — це тип письменника з гранично індивідуалізованою харизмою та манерою погляду на світ, це репрезентація різновиду акцентуованого художнього письма, яке перебуває у витоків літературного-мистецького явища, що його нині позначають фреймом "модернізм". За літературознавчою аргументацією Овсянико-Куликовського, Гоголь постає одним із фундаторів модерного світобачення, одним із перших визначних художників-модерністів (за своєю манерою, стилем, специфікою світобачення) у літературі XIX століття.

Важливим є те, що вчений висловлював думки про суттєву роль художньої інтуїції у творчому процесі й розвитку літератури, досліджував потенціал, структуру й специфіку суб'єктивного, підсвідомого в письменницькій діяльності. Овсянико-Куликовський фактично визнавав нерéalність повного, абсолютного пізнання численних визначних чи геніальних художніх явищ, неможливість їх адекватного пояснення тільки й виключно з допомогою

аналітично-раціональної логіки. Він доходив висновку щодо наявності певних ірраціональних моментів у творчості, які передбачають імовірність значної кількості дослідницьких інтерпретацій, що, хоча й наближають до розуміння мистецького феномену, проте повністю його не охоплюють, не прояснюють.

До найбільш значущих праць вченого безумовно належить багатотомне соціально-психологічне дослідження "Історія російської інтелігенції" (1903—1910). У ньому Дмитро Овсяніко-Куликовський розглянув еволюцію образу інтелігента в російській літературі й пов'язав це з місцем і роллю інтелігента у навколишній дійсності. Ця робота мала неабиякий суспільний резонанс і стала чи не головною подією в літературознавстві першого десятиліття ХХ сторіччя. Вона сприяла утвердженню Дмитра Овсяніко-Куликовського як одного з провідних філологів-мислителів свого часу, як науковця з масштабним поглядом на літературний процес та духовно-історичні тенденції, як особистості потужної інтелектуальної культури.

Секрет "зоряності" Дмитра Овсяніко-Куликовського полягав у динамічній стабільності його природи й свідомості.

Фундаментальні засади світогляду — збереження чинного державоустрою, необхідність розвитку ліберальної демократії, активізація й поширення просвітницької місії еліти й інтелектуала в суспільстві, поступовість соціального й технічного розвитку, окультурення суспільної свідомості — залишалися для вченого-інтелектуала незмінними. Вони, на його переконання, виступали гарантом всебічного прогресу держави.

Сповненим динамізму, непересічних внутрішніх пошуків, різноманітних духовних змін був для Дмитра Овсяніко-Куликовського шлях особистості, її свідомості та психології до втілення й забезпечення цих фундаментальних засад, що він і продемонстрував своїм власним розвоєм.

1907 року в житті вченого відбулася визначна подія — за вагомі здобутки в царині філології, за внесок у розвиток літературознавства його обирають почесним академіком Санкт-Петербурзької Академії наук.

З 1912 року він редагує популярний у Російській державі часопис "Вестник Европы". Його наукові інтереси й громадська діяльність ще тісніше переплітаються. Проте часу для реалізації своєї соціальної доктрини, витриманої в дусі європейського лібералізму, поваги до особистості й свободи думки, історія відпустила Дмитру Овсяніко-Куликовському обмаль.

Незабаром прийшла світова війна, а разом з нею епоха великих, отже радикальних і важких потрясінь — 1914-й, 1917-й, 1918—1920-ті роки. Натомість статечного лібералізму почав панувати максималістський ультра-радикалізм. Шість років війн, заколотів, революцій, суспільних драм та індивідуальних трагедій.

Руйнувалося все — карта Європи, гуманістичні традиції, усталена етика й мораль, здобутки цивілізаційної культури. Символом доби стали смерть і руйнація. Протягом шести років європейські ватажки шукали все нових і нових приводів для неприпинення масштабних катаклізмів і війн. Кожен день видавався Вагнеровим продовженням безкінечного апокаліпсису. Це був час тотального тиску на гуманістично мислячу особистість. Не кожна людська психіка могла це перенести. Ніхто, здається, не підраховував, скільки долі обірвалося не від куль та битв, а від психічного перенапруження й краху власних уявлень про гармонійний та романтично правильний світоустрій.

Руйнування "старого" й сталоного намагалися поєднати з побудовою "нового" — суспільства, стилю мислення, світу. Проте факт залишається фактом — побудова радикально нового є чи не найтрагічнішим різновидом драми людини й суспільства.

Останні роки Дмитра Овсяніко-Куликовського були важкими. Він зник до сталості, чітко налагодженого діяльного ритму, усвідомленості перспективи — власної, на-

укової, суспільної. У період хаотично-кардинальних змін (політичних і соціодуховних), національно-громадянської війни все це було неможливим. Країна воювала й ворогувала. І.Овсяніко-Куликовська, дружина вченого, писала: "Коли в 1918 році припинив існування редагований ним часопис "Вестник Европы" й припинилися лекції у вищих навчальних закладах, Дмитро Миколайович залишився незатребуваним".

Проте й у цих важких для себе моральних і соціумних умовах Овсяніко-Куликовський знаходить сили для творчої та напруженої праці. Він пише "Спогади", у яких із безжальною відвертістю розповідає про себе, свої достоїнства й недоліки, аналізує власний психологічний і науковий розвій, зображує свою історико-культурну добу, розмірковує над літературним та духовним процесами, якими він їх убачав і розумів.

Закінчився шлях ученого в місті, де він любив бувати у молоді роки, — в Одесі. Сталося це 9 жовтня 1920 року.

Академік Дмитро Овсяніко-Куликовський — визначна постать в історії панслов'янської культури. Амплітуда його наукових і творчих інтересів відрізнялася енциклопедичною вагомістю й сумлінною глибиною: лінгвістика, літературознавство, славістика, психологія, психоаналітика, літературна критика, мемуаристика, громадська діяльність, редакторська праця.

Він жив зі своїм часом і пішов з історичної арени також зі своїм часом. Хоча для вітчизняної демократичної культури його постать виявилася загалом передчасною, цей інтелектуал, ліберал й академік став символом неминучості приходу і домінування категорій плюралізму й толерантності у нашому суспільстві.

Своїм прикладом Овсяніко-Куликовський показав, що в межах власного характеру, своєї психології, власної долі людина спроможна на безмежні перетворення й досягнення. Треба тільки працювати над своєю свідомістю, розвивати свою розумову культуру, поважати себе й поцінувати інших. Він постійно вважав, що головні зміни відбуваються у конкретній свідомості конкретної особистості, що розвиток й утвердження гуманного інтелекту — єдиний виправданий шлях до одухотворення навколишньої реальності.

Не все з написаного вченим зберегло на сьогоднішній день свою первинну цінність. Проте не можуть втратити цінності його відданість науці, інтерес до життя, благородний гуманізм і його служіння майбутньому.

Література

1. Варварцев М.М. Італійці в Україні (XIX ст.). — К., 1994.
2. Голобородько Я. Аристократ філологічної думки // Вісник Національної Академії наук України. — 2003. — № 1. — С. 47—54.
3. Голобородько Я. Інтелектуал, ліберал, академік: Есе про Дмитра Овсяніко-Куликовського // Українська мова і література в школі. — 2003. — № 8. — С. 63—68.
4. Дзюба І. З гнізда великого Потєбні // Літературна Україна. — 1988. — 3 листопада. — С. 7.
5. Завгородній Ю. Вивчення індійської філософії в Україні (1840—1980): До постановки питання // Філософська думка. — 2006. — № 1. — С. 56—70.
6. Манн Ю. Овсяніко-Куликовський як літературознавець // Овсяніко-Куликовський Д.Н. Літературно-критические работы: В 2 т. — М., 1989. — Т.1. — С. 3—24.
7. Овсяніко-Куликовський Д.Н. Літературно-критические работы: В 2 т. — М., 1989.
8. Осьмаков Н.В. Психологическое направление в русском литературоведении. — М., 1981.
9. Провідники духовності в Україні. — К., 2003.
10. Світленко С.І. Народництво в Україні 60—80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. — Д., 1999.
11. Сірополько С. Історія освіти в Україні. — К., 2001.
12. Щербакова М.Ф. Из воспоминаний о Д.Н.Овсяніко-Куликовском // Русская речь. — 1973. — № 4. — С. 102—107.

Та, що знається з громами, або Волхвиня зі Слобожанщини (Л. Ромен "Грім. Волхвема (Філософсько-любовні цикли). Друга Скри-Жаль/ Сонцелюбов, або Крамола. Трилогія". Суми. — ВВП "Мрія-1" ТОВ, 2006. — 214с.)

Лілія Овдійчук,

кандидат педагогічних наук, доцент

м. Рівне

Читання текстів Людмили Ромен можна порівняти з входженням у гірську річку саме в тих місцях, де вона утворює водоспад: і лячно, і запаморочливо, і захоплююче. Холод облікає, а коли вийдеш, враження таке, ніби щойно народився.

Хтозна з яких глибин іде її Слово. Ні, воно не йде, воно муготньо, стосило і столико виривається і нуртує Перуном, Сварогом, Ярилом, Дажбогом, Живою Водою. Володарка цього Слова — волхвиня, бо справді знає мову давньоукраїнських богів. Звідки їй це? Не інакше, як з обраних. Поезії Людмили Ромен так густо "населені" Богами, яким наші предки поклонялись ще у період свого дитинства, що відчуваєш: язичництво для авторки — природне і повнокровне, своїше, ніж інші релігії сучасного світу. Душа ліричної героїні розчинилася у язичницькій стихії, у природі: "Медунка кликала в стежки-дороги". Як не повірити в те, що походження грому таке: Перун розлуцив два горішки: з одного — річка потекла, з другого — вогонь, а з лущення постав грім. Ви уявляєте, як це звучить у небі "рояльно": музично, розлого, розкуто, форте, і цілком співвідноситься з терміном гарідо (бурхливо, стрімко). Дивовижне розуміння чи відчуття глибинного: Бог — причина, а явища — наслідки. Як точно виписана природа перевтілення, перетікання в іншу субстанцію: "мов теплі стебла ночі, проростуть у даль вірші, натерпіла цілунків, сонцепадно в день стікаю". Особливо це характерне для поезій, які умовно можна назвати пейзажними. У них "Світовид розвертає дням осі", "бо вже тобі ні вогонь, ані осінь, — Знаю, листя опале під деревом". Опале листя як символ втрачених надій (чи подій?), що не збулися, а Світовид — Бог сонця у чотирьох знаках зодіаку, з ликом, оберненим на чотири сторони світу, що втілює безпристрасність пізньої осені.

Саме тому збірку "Грім. Волхвема (Філософсько-любовні цикли). Друга Скри-Жаль/ Сонцелюбов, або Крамола. Трилогія" Людмили Ромен хочеться назвати поетичним посібником із міфології, язичницького фольклору, любовних гімнів, замовлянь-заклинань. Описані нею язичницькі священнодійства такі живі й очевидні, що мимоволі піддаєшся якомусь гіпнозу. Так явно нанизані на чар-зілля слів-зілля, і від цього поезія буває барвисто і таємниче.

У багатьох творах фольклорний мотив превалюючий. Найкращою ілюстрацією є предивна колядка, справжня, присвячена Коляді, божество зимового сонцестояння, а не Ісусові Христу (бо то мала би бути різдвяна пісня). У цій колядці фігурує магічне число три і рефреном звучать слова: "Ой раю, раю. Раю розвився, Дажбожчик тут народився! Світла всім й добра, Щастя, здоров'я, Красного сонечка на многі літа!"

Мотив дороги часто зустрічається в українському фольклорі. Зазвичай це подорож героя до мети через перешкоди, випробування. А ще дорога — це зустріч з кимось, це проминання чогось, чогось. Багато символічного приховує в собі й роздоріжжя. Саме так називається триптих у книжці пані Людмили. На перехрестях доль у її віршах зустрічаються любов і нелюбов: "Стою на роздоріжжі. Три дороги... На жодній вже тебе, як щастя, не знайти..." Кохання тим сильне, що дає людині снагу і бажання жити, волю до життя, а його відсутність "б'є морозом по душі". Тут простежується суголосність із Висоцьким: "... якщо не любив, значить ти не жил и не дышал".

Більшість її поезій написані так, що їх важко класифікувати за жанрами. Проте авторка сама вказує жанр окремих поезій, зокрема, це вірші-замовляння, молитви. У цих текстах наскрізними є фольклорні мотиви, адже усна народна традиція відшліфовувала цей жанр віками. Людмила Ромен талановито інтерпретувала їх, опоетизувала, наситила власними фантазіями-проханнями (як у "Замовлянні сну", наприклад): "Тобі, мій князю, радості в сон, кладу слова тобі біля вікон, кладу слово-хрест в головах, у ногах твоїх, на плечах; і хай доля-зоря присниться о трьох ликах, о трьох ликах".

Природа — це рідня ліричної героїні. Вона почуввається добре і серед природи, в іншому світі, вимірі. Душа її геть чисто язичницька, неспокійна, чарівлива. Поетичні заклики: "Прислухайтесь! Весна одвічна воскресає!" — справді змушують прислухатися до природи і до себе, бо весна одвічно не тільки в природі розквітає, вона воскресає в душі кожного, хто відчув солодкі муки кохання. Іноді вірші поетеси не знають меж — ні просторових, ні часових, ні чуттєвих: "Я — великодня вся! Волю воскресіння!"

Стихія вогню поєднується зі стихією любові природно і органічно, бо вогонь як символ цього почуття був подарований людям Сварожичем. Це скарб, який "живе" у душі кожної земної людини. Правда, трапляється, що власник не здогадується про це. У Людмили Ромен вірші про любов чуттєві, еротичне початок виражене через поєднання природи і людини, як її частини: "Стікала світлограйними струмками, Аж паленіла дзвінко молода трава. І як схиляється до квітки квітка, Так поєднались ми, як сув'язь у словах".

Інтимно-тілесні вірші опоетизовують плоть у любовнім екстазі: "Пульсує тіло, наче жорна, гарячо-ніжний материк. Розплуж світи мої неорані, розпруж в мені коріння рік".

Проте є рядки, що вражають цнотливістю і строгістю почуттів: "Важу зустріч найпершу снігами каратів. Зіштовхнулись серця, як світи із орбіт". "Я несла тобі зорі в долонях. І світанками — сонце душі". "Хай цей біль не минає ніколи, якщо він — Вас любити!"

Любовна лірика у кожного поета на рівні власних й узагальнених почуттів. У Людмили Ромен дивовижно поєднуються відверті освідчення і високі роздуми про небесну любов, присутня земна жінка "з тугою дикої вовчиці", яка прагне "любити свято, щедро, мертвенно, без каєття". А ще — це жінка-стихія, у якої "серце повстане". Вона не задумується над тим, "як не спалити себе в любові", а прагне: "Жагою любов, Нап'юся губ — до болю!"

Іноді здається, що цей почуттєвий потік не може зупинитися, як стихія, котра здолала перешкоду. Так само слово нестримно, навально, безупинно, розлого і бурхливо пініться, б'ється, виходить за межі берегів — усталених рамок.

Слова у віршах природні й живі. У них відчувається така енергія, а самі вони сповнені такої енергетики, яка пульсує, просочується, а потім притямом виривається за межі струнних рядів і строф: "У Всесвіті очей гроза шумить. Горить душа! Бо вірити у любов як магію земного щастя. В своїм гріхо-громопадінні сонце лоно ласки не забудь!"

Треба віддати належне мові автора збірки: вона вражає розмаїтістю поетичних засобів. Розкішно-красиві урочисті метафори: "світилась неба голуба парча", "Дзвенить в душі беріз весняний серпантин", несподівані порівняння: "Крик лебединий, наче ніж упав". У тканину віршів природно вплетені питомо українські, давні, як світ, пахучі українські слова: рахманно, глаголи, благовістити. А ще — просто-таки неймовірні знахідки: "Мабуць, то все-таки було прощання, Яка щаслива тризна! І журби вінець!" Суцільний оксюморон.

Визначити стиль — марна справа. Бо це непоєднана суміш містики, романтики з бароковими традиціями. У поезії Людмили Ромен почуввається як у Всесвіті, бо це не звичайний мальований світ закоханого серця, а це огром Великого Світу, дарований Творцем, який нелегко осягнути і збагнути розумом, хіба що серцем.

Кредо ліричної героїні — "Живу, як і жила, — на вітрянім вогні, ... лікуюсь Божим словом, сонцем зігріваюсь" або промовисте: "Скидаю шкіру безнадії. Голим нервом крикну в таїну!" — видає вітаїстичну натуру самої авторки. Коли читаєш збірку Людмили Ромен, сповнюєшся предковичим духом гармонії людини і природи. А ще — відчуваєш смак живої води, тієї, що у народних казках воскресає із мертвих.

Картини довколишнього світу в поезії Т.Г. Шевченка "Садок вишневий коло хати..."

Людмила Нікітченко,

вчитель української мови та літератури

Новоукраїнської ЗОШ № 8

Кіровоградська обл.

Мета: продовжити знайомити учнів із дитинством Т. Шевченка, збіркою поезій "Кобзар"; вчити розуміти пейзажну лірику, її настрої, застосовувати елементи аналізу ліричних творів, логічно мислити, образно висловлювати свою думку; розвивати вміння виразно читати поетичні твори; виховувати в учнів почуття прекрасного.

Тип уроку: комбінований.

Форми роботи: спільні відповіді на запитання вчителя, метод "Прес", робота в парах, озвучування очікуваних результатів, опрацювання статей підручника, виразне читання поезії, розповідь учителя, бесіда.

Обладнання: твори Т. Шевченка, ілюстрації до них, збірка "Кобзар" різних років видання, картки "Хатинка настрою", кольорові олівці.

Епіграф: *Я так її, я так люблю
Мою Україну...*

Т. Шевченко

Хід уроку

На столі портрет Т. Шевченка, поряд — виставка творів поета, на стенді "Сьогодні на уроці" розміщені ілюстрації до творів. На іншому стенді — вимоги до знань і вмінь учнів.

Таблиця

Знання та вміння учнів

Ми повинні знати	Ми повинні вміти
— зміст поезії	— виразно читати напам'ять;
"Садок вишневий коло хати...";	— визначати в поезії художні засоби;
— особливості	— розкривати їх роль;
виразного читання пейзажних віршів	— відтворювати настрої пейзажних поезій;
	— описувати власні почуття, викликані прочитаним

На дошці записаний епіграф.

1. Мотивація навчальної діяльності школярів

1. Організаційний етап.

2. Хвилинка психологічної настанови у формі аутотренінгу.

Учні пошепки повторюють за вчителем, очі заплюснені, руки на колінах.

- Я прийшов до школи...
- Треба бути уважним...
- Треба бути спокійним...
- У класі друзі...
- Усі ми разом...
- Мені спокійно...
- Я добре працюю...
- Я люблю сонце і рідну оселю...

— Мій настрої має такий колір... (учні записують у зошит назву кольору, яким би змалювали свій настрої).

— Ми — колектив, ми — українці, ми — патріоти, ми — нащадки Кобзаря, який писав: "Я так її, я так люблю мою Україну..." (епіграф).

II. Актуалізація опорних знань

1. Слово вчителя. Весна. 9 березня виповнюється 199 років від дня народження Великого Кобзаря, пророка Т. Г. Шевченка, який свою любов, талант і життя віддав Україні. Він писав: "Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини". Так може сказати людина, яка ідентифікує себе тільки з Україною, є справжнім Українцем.

2. Прийом "Незакінчене речення".

— Я знаю, що Т. Шевченко народився на Черкащині, в селі...

— Батьки його були...

— У 1838 р. Тарас Григорович з допомогою друзів став...

— У наших оселях є збірка творів, яка називається ...

— Перше видання "Кобзаря" здійснено в 18... році.

— У першій збірці нараховувалося ... творів.

3. Робота над епіграфом.

— Прочитайте епіграф.

— Які ключові слова ви можете виокремити в ньому?

— Про що вони свідчать?

Вчитель. Так, саме любов до Батьківщини була найсвятішою для поета. І про це у нас йтиме мова на уроці. Зверніть увагу на стенд (табл. 1 "Знання та вміння учнів"). Тут записані завдання, які ми будемо виконувати впродовж уроку. Давайте разом прочитаємо.

III. Пояснення нового матеріалу

1. Словникова робота.

Вчитель. Діти, зверніть увагу на дошку. Ви бачите слова, які ми будемо використовувати у мовленні під час уроку. Прочитайте їх і поясніть лексичне значення. (Два учні отримали випереджальне завдання: з'ясувати за тлумачним словником значення поданих слів. Вони допомагатимуть, якщо хтось не зможе пояснити самостійно.)

Кобза — струнний музичний інструмент.

Кобзар — той, хто грає на кобзі.

"Кобзар" — збірка творів Т. Г. Шевченка.

Кріпак — селянин, котрий був власністю пана.

Пророк — людина, яка говорить про те, що нібито має відбутися в майбутньому.

Геній — особа, яка володіє найвищим ступенем таланту, здібностями.

Біографія — життєпис відомої людини, написаний іншим автором.

Автобіографія — життєпис про самого себе.

2. Слово вчителя. Ім'я Т. Шевченка у всіх на вустах. Видатного поета і художника знають у всьому світі. Трагічною була його життєва доля. 24 роки був кріпа-

ком, терпів знуцання пана. 10 років мучився на за-
сланні в Оренбурзькій фортеці й степах Каспію. Та він
своєю пророчою силою вселяв надію, розкріпаючи
душі людей, учив підніматися з колін, бути людьми.

3. Робота з додатковим джерелом із підручника.
(Шабельникова Л. П. Українська література: Підручн.
для 5 кл. — К.: Грамота, 2005. — 296с. — Учитель читає
уривок із повісті на с. 220 — три абзаци.)

С. Васильченко у повісті "Широкий шлях" (Ч. I) пи-
сав: "Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи
про нього, можна було б сказати, що це легенда..."

Як гарно, поетично написано. Таку художню
біографію створив шанувальник, відомий прозаїк.

— Як ви гадаєте, чому С. Васильченко зазначає,
що життя поета дивне?

— Чому воно схоже на легенду? Наведіть епізоди із
життя поета, які, на вашу думку, схожі на легенду? Думку
аргументуйте.

4. Мозкова атака.

Вчитель. Ви вдома читали про дитинство кріпаць-
кого сина, як пише С. Васильченко, "ще одної панської
душі", а для України — великого співця, тож дайте
відповіді на запитання:

— Які таланти мав хлопець? (*Малював, співав.*)

— Яким було його найбільше бажання?

— Яким був Тарас у дитинстві? (*Допитливий, тямущий, мав талант до науки, малювання, співу, наполегливий, вразливий.*)

IV. Опрацювання нового матеріалу

1. Робота з текстом.

У мене в руках Шевченків "Кобзар". Мимоволі спа-
дає на думку: яке довголітнє (172 роки) і прекрасне у
нього життя. Цю безсмертну книгу читали сучасники
Шевченка, потім їхні діти — ваші прадіди... Сьогодні
читаєте ви, діти XXI століття.

— Як ви гадаєте, чому Тарас Григорович назвав
збірку поезій "Кобзар"?

— У збірці є гарний твір, про який йтиме мова на
уроці.

2. Читання вірша вчителем "Садок вишневий коло хати". Розповідь про поезію.

Цей світлий, життєрадісний вірш написаний по-
етом у в'язниці в Петербурзі, у страшному казематі, ко-
ли вирішувалася доля Т. Шевченка. Він розумів, що йо-
го не помилують за ту правду, про яку писав, але
тримався мужньо, не обмовляв друзів, не перекладав
вину на інших. Думками з тісної камери линув у рідний
край. За таку землю можна пожертвувати всім, тільки
щоб змінити життя на краще. Цю поезію люблять і зна-
ють багато людей. Вона вважається перлиною ук-
раїнської літератури.

3. Самостійне читання поезії учнями.

4. Конкурс декламаторів (3—4 учні декламу- ють вірш напам'ять).

5. Бесіда за прочитаним.

— Як треба читати вірш? (*Спокійно, оптимістично.*)

— Чому?

— Які почуття навівають рядки? (*Радість, упев-
неність, думки про родину, затишок.*)

— Чим найбільше вражає поезія? (*Яскравими ви-
разними картинками життя гарної дружньої родини.*)

— Звуки якого музичного інструмента розкрили б
мелодію вірша? (*Сопілка, арфа, скрипка.*) Думку аргу-
ментуйте.

— Доведіть, що йдеться про вечір після важкого
трудового дня. (*Плугатарі, вечеря.*)

— Чому селяни не квапляться відпочивати?
(*Захоплені красою природи, яка зачаровує, співають,
слухають слов'я.*)

6. Робота в парах (записати в зошити).

1-й ряд — зорові образи (те, що побачили);

2-й ряд — слухові (те що, почули);

3-й ряд — які кольори передають зображення у
творі.

7. Бесіда (продовження).

— Які зорові та слухові образи ви можете назвати?
(*Зорові: садок, хата, плуги, дівчата, сім'я; слухові.
хрущі гудуть, дівчата співають, соловейко не затих.*)

— Поміркуйте, чи може поезія мати настрої? Думку
аргументуйте.

— Що відчуваєте, слухаючи її? (*Тишу, спокій, сум,
красу як найвищу цінність.*)

8. Художня галерея. Бесіда.

Перегляд виставки учнівських малюнків та ілюст-
рацій, що допоможуть дітям яскравіше побачити ба-
гатство і кольорове розмаїття рідної природи.

— Що спільного у малюнках із літературним тво-
ром? (*Любов до рідної землі, краси.*)

(*Учні мали випереджальне завдання: намалювати
ілюстрацію до твору. Автори малюнків розповідають
про те, що зобразили, чому саме. Під час презентації
малюнків звертається увага на деталі. Зображене на
малюнках підтверджується рядками поезії.*)

— Чому саме такі кольори обрали наші художники?

— Чи були вони названі у вірші?

— Як ви зрозуміли значення образу вишні?

— Чи передають кольори настроїв людей? (*Так,
синій — надія; зелений — радість; білий — чистота,
щирість.*)

9. Робота над проблемним запитанням.

— Хто ж (чи що) головний у творі — людина чи при-
рода? Думку аргументуйте. (*Людина і природа злива-
ються, людина — частина реальної обстановки, у якій
розгортається дія, та частина природи.*)

— До якого виду ліричної поезії належить вірш?
(*Пейзажна лірика.*)

10. Робота з теорії літератури.

Учні пригадують, що таке тема, лейтмотив. Прига-
давши визначення, знаходять пейзаж у вірші, визнача-
ють тему та основну думку.

Пейзаж — картина сільського життя.

Тема: картини рідного краю, сільська ідилія.

Основна думка: оспівування ідеального, доско-
налого життя, рідної України; щаслива родина, гар-
монія людини з природою, Богом.

11. Робота з епіграфом.

— Чим є у вірші рідна хата, село, люди в ньому?
(*Варіанти відповідей дітей. Однак учитель підводить
до визначення поняття "маленька батьківщина" та ро-
зуміння його.*)

— Чи любите ви місце, де живете?

Усе це є частиною великої Батьківщини — України.
Тому поет зізнається в любові до України. (*Учитель чи-
тає епіграф.*)

12. Слово вчителя. Тільки майстер зміг досягти
такого зачудування, ніби просто, буденно, а люди чи-
тають і знають напам'ять поезію. Учені-соціологи дове-
ли: саме цей вірш вивчають за п'ять хвилин. Ук-
раїнський поет І. Франко звернув увагу на те, що образ
у творі укладається один на другий: 1-й — зоровий,
2-й — слуховий, 3-й — зоровий і дотику, 4-й — зоровий
і слуховий, 5-й — кольорів немає, але всі ми уявляємо
ці кольори.

Рядки вірша композитор Микола Лисенко поклав
на музику, відтак була створена пісня.

13. Читання поезії учнями (2—3 учні за бажанням).

V. Підсумок уроку

1. Створення асоціативного куца.

Коли жив Тарас Шевченко, ще кіно не було, а на основі поезії можна створити фільм. Кадр накладається на кадр.

— Діти, давайте разом за віршем створимо образ українського села.

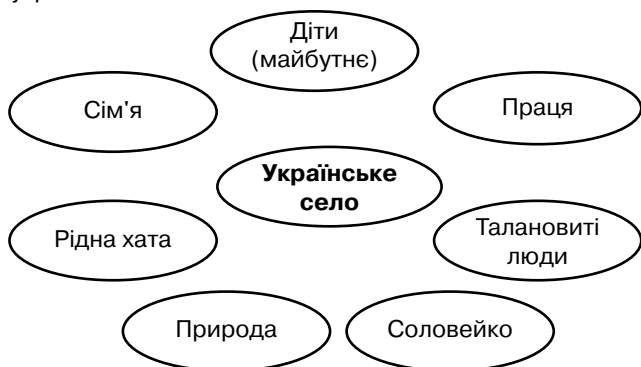

Рис. 1. Образ українського села

— Діти, а хто такий соловейко? Це просто пташка, спів якої слухають люди, чи щось інше? (*Соловейко — це сам пророк, Кобзар, Тарас Шевченко, поет, творець прекрасного, якого почули і ми.*)

— Село спить. Все затихло, але життя продовжується — у співах, у поезії — це і є таємниця! Це і є любов. І це — Батьківщина. Давайте повернемося до епіграфа. Як він пов'язаний з темою нашого уроку, що він передає, яку думку?

VI. Рефлексія та оцінювання

1. Бесіда.

— Як ви оцінюєте свою роботу на уроці? Чи задоволені собою?

— Чи залишились якісь запитання без відповіді?

Оцінювання роботи учнів учителем, однокласниками, загальна оцінка роботи класу.

2. Прийом "Мікрофон".

— Що корисного ви візьмете для себе з цього уроку?

— Оцініть свій внутрішній стан.

— На уроці мені сподобалося...

На висловлювання дається одна хвилина.

3. Кольорова рефлексія.

— Діти, ось ці листочки чарівні (учитель показує картки "Хатинка настрою"). На них — графічне зображення рідної хати з відчиненими у відкритий простір віконницями. Якими кольорами ви розфарбували б віконниці? (*Діти працюють за картками.*)

— Зафарбуйте аркуш тим кольором, що відповідає вашому настроєві в кінці уроку (шкала настрою.)

— Порівняйте з кольором, який був на початку.

— Змінився? Чому?

VII. Домашнє завдання

1. Виразно читати вірш напам'ять.

2. На вибір: скласти кросворд або ребус за творами Т. Шевченка.

3. Робота у творчих групах (створення фільму).

Творчі групи отримують завдання.

— Уявіть, що ви працюєте над створенням фільму "Садок вишневий коло хати".

"Сценаристи" пишуть сценарій, визначають кількість та імена дійових осіб, місце дії, пишуть репліки, якими обмінюються члени сім'ї під час вечері (три кадри).

"Художники-ілюстратори" створюють малюнки, на тлі яких діють герої (три кадри).

"Музичні консультанти" мають запропонувати музичне оформлення до фільму (вказати музичні інструменти, настрої, народні пісні, які "співають ідучи дівчата").

Заключне слово вчителя.

— Вам сподобалося? Ви щасливі?

— Діти, ми прийшли у цей світ, щоб жити гідно, робити добро, пам'ятати про минуле, нести щастя.

Висновок. Кожен із вас під час уроку висловив свою думку, кожен уявив щось своє у ході роботи над віршем. Та хоч асоціації в кожного різні, однак, я переконана, що вас усіх об'єднують однакові почуття: любов до землі, де народилися, рідного краю, Батьківщини. І хочеться сподіватися, що ваші душі буде переповнювати гордість за свою країну і ви зможете так, як Тарас Шевченко, сказати: "Я так її, я так люблю/Мою Україну"...

Вивчаємо баладу Т. Шевченка "Тополя"

Надія Конончук,

вчитель української мови та літератури

Нетішинського НВК "ЗОШ I–II ступенів та ліцей"

Хмельницька обл.

Мета уроку: ознайомити учнів із раннім періодом творчості Т. Шевченка; розвинути вміння виразного й осмисленого читання поетичних творів, навички аналізу поетичного тексту; домогтися більш глибокого сприйняття образів, ідей творів; вміння формувати й узагальнювати матеріал, використовуючи схеми, таблиці; розвинути за допомогою ейдос-конспекту мислення; виховувати любов до художнього слова.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: Міщенко О. Українська література. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних за-

кладів. — К., "Гене́за", 2007; папір, кольорові олівці, опорний конспект "Компоненти аналізу поетичного твору".

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань і чуттєвого досвіду учнів

Вступне слово вчителя. "Раптом у кімнату через вікно вскочив Тарас, звалив образ, що стояв на мольберті, і кинувся Сошенкові на шию, вигукуючи: "Свобода! Свобода!" Сошенко, зрозумівши, в чому справа, і

сам почав душити Шевченка в обіймах і цілувати. Сцена закінчилася тим, що обидва приятелі "розплакалися, як діти". (Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. — К., "Україна", 1994 рік.)

22 квітня 1838 року Тараса Шевченка викуплено з кріпацтва. Уже вільною людиною він вступив до Академії мистецтв, став улюбленим учнем Карла Брюллова. Але все частіше Тарас відкладав ескізи малюнки і тим самим олівцем на клаптях паперу записував рядки, що немовби рвалися із самого серця.

У літературній діяльності Шевченка підтримав Є. Гребінка, і саме завдяки зв'язкам цього українського поета у 1840 році побачила світ Шевченкова перша збірка — "Кобзар". До "Кобзаря" увійшли і твори, які принесли Шевченкові першу славу, — романтичні балади, одна з яких — "Тополя".

II. Оголошення теми і мети уроку

Отже, продовжуючи розмову про геніального українського поета Т. Шевченка, ми спробуємо проникнути у світ його творчості. Допоможе нам у роботі опорний концепт "Компоненти аналізу поетичного твору".

Компоненти аналізу поетичного тексту (за Главацькою)

Зверніть увагу, що всі складові компоненти аналізу розміщені навколо ідеї. Потрібно вміти побачити і відчути цю серцевину.

III. Вивчення нового матеріалу

Виразне читання балади "Тополя" вчителем.

Бесіда на первинне сприйняття твору.

- Про що ви думали і що уявляли, коли слухали твір?
- Які почуття, настрої переважають у творі?
- Чи змінився ваш настрій після прослуханого?

Чому?

- Чи всі слова із твору є зрозумілими?

Читання балади учнями, активізація уяви.

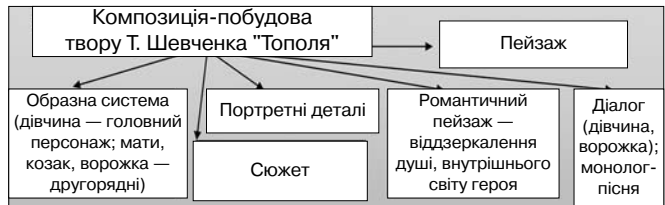
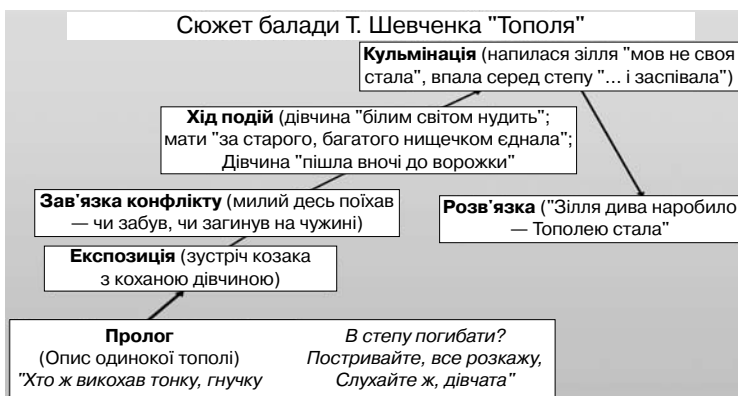
- Про що розповідається у творі?

(Туга за милим, що дівчину перетворила в тополя)

— це зміст твору.)

Теорія літератури.

Семикласники визначають сюжет і композицію поетичного твору.

Робота з текстом балади.

- Назвіть персонажів твору.

— Хто є головним героєм? Знайдіть портретні деталі цього образу.

- Чому Т. Шевченко більше уваги звертає на внутрішній стан дівчини?

— Випишіть опорні слова, що характеризують внутрішній стан героїні.

(Опорні слова: "не співає, світом нудить, сохне, мовчала, пішла до ворожки, напилася, пала, стала, заплакала, заспівала, тополею стала".)

— Чи є опис природи віддзеркаленням душі дівчини? Чому? Знайдіть підтвердження в тексті.

("вітер виє, гне тополю, билини...", "Не щебече соловейко В лузі над водою,..." "Без милого сонце світить — Як ворог сміється;" "Без милого скрізь могила...")

Теорія літератури. Контраст — (протилежність) художній прийом, побудований на різко окресленій протилежності у чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ.

Складання ейдос-конспекту.

У творі кожне слово має значення, у ньому все продумано. І чим більше ми зуміємо побачити, тим краще зрозуміємо творіння автора. Зобразіть внутрішній стан дівчини та художні засоби, які допомогли розкрити тему твору. Адже малюнок — це початок нашої розмови з поетом.

Без милого сонце світить — як ворог сміється.

Робота в групах.

Методичний коментар. Для реалізації завдань уроку ми обрали проект як варіант організації роботи груп. Завдання, які отримують учні, мають різний зміст, вони допоможуть глибше розкрити тему уроку. (Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання.)

Використовувати малі групи доцільно тоді, коли завдання потребують спільної, а не індивідуальної роботи.

Організація роботи:

- переконайтеся, що учні володіють знаннями та вміннями, необхідними для виконання завдання;

- п'ять-шість учасників — це оптимальна верхня межа для проведення обговорення у малій групі;
- запропонуйте учням розділитися на групи, всі члени групи мають добре бачити один одного;
- нагадайте учням про ролі, які вони мають розподілити між собою й виконувати під час роботи в групах;
- поставте кожній групі конкретне завдання й дайте інструкцію щодо організації роботи;
- надайте групам достатньо часу на виконання

- завдання. Подумайте, чим зайняти групи, які виконують завдання раніше;
- обміркуйте метод заохочення роботи в малих групах;
- під час роботи груп обійдіть їх, запропонуйте допомогу;
- запропонуйте учням представити результати своєї роботи;
- прокоментуйте роботу груп.

№ групи та зміст завдання	Додаткові запитання	Теорія літератури
1 група Опрацювавши критичний матеріал підручника на с.68, додатковий матеріал, доведіть, що твір Т. Шевченка "Тополя" за жанром — балада. Свої висновки узагальніть у вигляді схеми.	1. Поясніть словосполучення "ліро-епічний твір". 2. У чому полягає відмінність між метафорою та метаморфозою?	Балада, метафора, метаморфоза, романтичний пейзаж
2 група З'ясуйте історію написання балади "Тополя". Розкажіть про символічне значення тополи у фольклорі. Свої висновки узагальніть у вигляді схеми. Відповідь доповніть легендами та міфами про тополи.	1. Що символізує тополя у Шевченковій баладі? 2. Які твори принесли поетові першу славу?	Українська народна творчість, легенда, міф, образи-символи
3 група Прочитайте початок твору (до слів "На чужині, гине!"). Визначте у ньому центральний образ. Які образи-символи допомагають побачити ширшу картину зображуваного? Свої висновки узагальніть у вигляді схеми, (для успішної роботи учням подається "скелет" схеми).	1. Чому автор дав таку назву баладі?	Мотив, образи-символи
Результати роботи 1, 2, 3 груп		

Схема "Жанрові ознаки балади Т. Шевченка "Тополя""

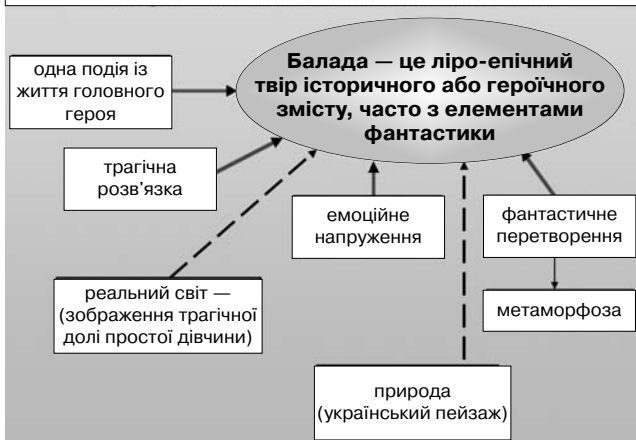
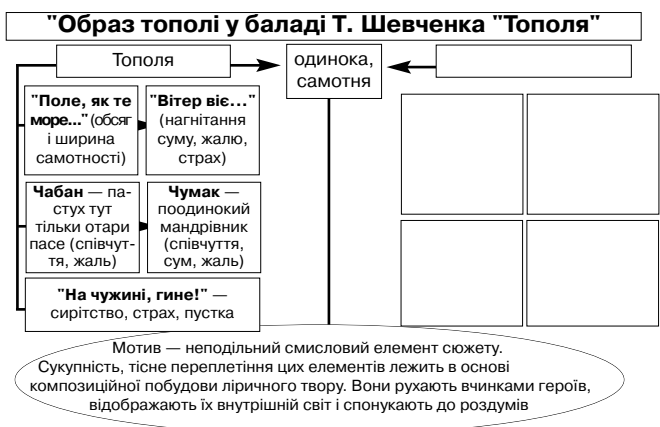

Схема "Тополя в УНТ", зміст легенди та міфу. [Додаток]

Узагальнююча бесіда. Робота зі схемою "Образ тополи та дівчини у баладі "Тополя" Т. Шевченка"

- Чи можемо ми ототожнювати дівчину із тополею?
- Чому дівчина самотня?

"Образ тополи та дівчини у баладі Т. Шевченка "Тополя"

Аналітичний висновок

Проблемне питання:

У чому полягає трагізм долі простої сільської дівчини?

Для вирішення цього питання застосуємо техніку "Риба". У голові "риби" записуємо проблемне питання, на "кістках" фіксуємо варіанти відповідей, у "хвості" — висновок.

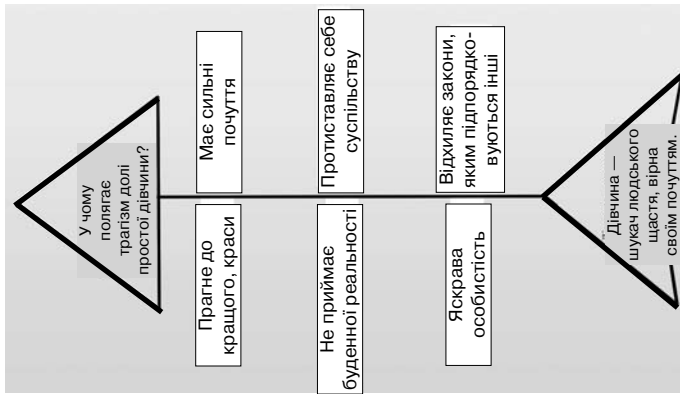

Удосконалення ейдос-конспекту.

Рефлексивно-оцінювальний етап.

Власне рефлексія: "Сьогодні на уроці мені сподобалося (не сподобалося)... Самооцінка роботи на уроці.

Домашнє завдання: виразне читання балади, робота з ейдос-конспектом.

Зразок виконаної роботи

"Тракування ідеї балади Тараса Шевченка "Тополя"

Додаток

Тополя — символ дерева життя; обіріг українців; символ рідної землі, свободи, України; дівочої та жіночої краси, стрункости, гнучкості, смутку, самотності; результат міфічного перетворення дівчини, жінки в дерево. Тополя може символізувати воду й вогонь, місяць і сонце, адже листя має різні відтінки зеленого: знизу світлозелений (вода, місяць), зверху темнозелений (вогонь, сонце). В Україні найпоширеніша тополя пірамідальна. Відомі народні порівняння дівчини, жінки з тополею: "струнка, як тополя", "висока, як тополя", "тонка, як тополя", "гнучка, як тополя", "самотня, як тополя".

Легенди про тополею

Були собі три подруги. Жили вони душа в душу: чи на весілля, чи на вечорниці — завжди разом. Якось, кажуть, на Івана Купала, пішли всі три подруги квіти збирати. Збиралися вертатися в село, та почули шалений кінський тупіт.

— Ой лишенько, татари! — крикнула одна.

— Загинемо в річці, а не дамося татарам у руки! — крикнула друга.

А татари вже заміряються кидати аркани.

— Господи, зроби так, щоб ми стали тополями, — крикнула третя.

Всі троє відразу стали тополями й зашелестіли листом.

Жахнулися татари і втекли назад, не заподіявши селу ніякого зла.

Інший варіант легенди:

Пішли три рідні сестри з матір'ю в поле плоскільн вибирати. Раптом налетіли татари.

— Ой матіночко, татари, рятуйте нас!

— Краще станьте тополями, як маєте потрапити в татарський полон, — вигукнула мати й одразу впала, вражена татарською стрілою.

Татари накиннули на сестер аркани, але аркани були вже не на дівочих плечах, а на тополях. Татари злякалися і втекли. Село було врятоване, а сестри так і залишилися стояти тополями на віки-вічні. Чи так воно було, чи ні, але, кажуть, що нібито весняними місячними ночами тополі стають дівчатами, плачуть і проклинають татар, що стратили матір, і що довіку стоятимуть тополями.

Стриба

У полянина Життя та його дружини Добрини народилася вродлива донька, яку волхви нарекли Поляною.

Росла вона як з води. І вимостилася в дивовижну красуню, якої світ не бачив. Багато красенів-парубків сваталися до неї, та Поля була вірна Стрибі — найпрудкішому з усіх юнаків округи. Міг він навіть обігнати стрілу, яку випустили з найтугішої тятиви.

Тож воєвода посилав Стрибу гінцем в різні кінці, коли була в тому потреба. Щасливі були і Поляна, і Стриба, стали вони до весілля готуватися. Та на заваді стала врода Поляни. Бо її краса осліпила навіть грізного громовержця Перуна з Вирію. І надумав бог блискавки взяти злюб з Поляною.

"Бути Поляні Богинею!" — вигукнув громовержець так, що його почули всі поляни. І зраділи, що матимуть такого могутнього, всесильного родича, який щедро поливатиме їхню Землю дощем, а ще, дивись, вогняними стрілами відганятиме ворогів. Про Стрибу всі забули. Всі, крім Полі. Вона боялася злюб з Перуном і тихо плакала за своїм коханим. Та ось вбрали Полю в найкращий одяг і повели до урочища Перуна, аби віддати в жони громовержцеві.

Все плем'я полян ішло за Перуною нареченою. І похнюплений Стриба також. Ось і задрижала Земля, всі попадали навколішки, лише Поляна стояла горда, як богиня, — у золотому осянні, з пучком вогненних стріл у руці з'явився Перун. Молодецькі сріблясті вуса спадали аж на його могутні груди. Горіли золоті кучері на голові. Сяяли його очі. Усміхаючись, бог-красень став наближатися до Полі.

"Прощай, кохана моя Полю!" — скрикнув розпачливо Стриба, вихопив короткого мисливського меча і вгородив собі в серце.

Жахно скрикнув натовп. Жалібно зойкнула Поля, залившись слізьми. Спохмурнів Перун і сказав: "Ні, не хочу, щоби на злюбі моему лилися кров і слізки. Хай же ти, чарівна Поляно, нікому не дістанешся!"

Сліпуче сяйнули блискавки, вдарив грім. У неймовірному страхові люди припали до Землі. А коли підвели голови, то не побачили красуні Полі. Замість неї виросло дерево — високе й струнке, як дівчина.

"То — Поля!" — вжахнулися передні.

"Що то за дерево?" — допитувалися задні.

"Тополя," — відказували їм.

Так і пристала до дерева назва — ТОПОЛЯ.

А Перун злітав у Вирій, приніс звідти пригорщу Живої Води, бризнув на лице мертвому Стрибі й — ожив юнак.

"Будь моїм побратимом, Стрибо! — сказав Перун. — Адже обидва ми осиротіли без нашої Полі. Чи згоден?"

"Згоден", — відповів Стриба.

Перун схопив за руку побратима, потягнув за собою і... обидва легко злетіли в небо, полинули у Вирій. Там Стриба з дозволу Рода вкусив молодильне яблуко і став безсмертним.

"Роде, — звернувся Перун до Сокола, — дай крила для ніг мого побратима Стриби — його я хочу зробити богом вітрів, без яких не буде життя на Землі".

І тоді Сокіл-Род пустив дві сльозинки, і до ніг Стриби впало два крила. І врочисто промовив Перун: "Тепер ти володар вітрів на світі, тепер ти не Стриба, а СТРИБОГ!"

Так вони стали побратимами — Перун і Стрибог. Стриба щодуху ганяє хмари по світу, а Перун їх розпанахує стрілами, пускаючи життєдайний дощ на Землю в потрібному місці.

Так вони творять добро: без вітру й без дощу й справді немає життя на Землі.

Тема жіночої долі у творчості Тараса Шевченка

Світлана Чабан,

вчитель української мови та літератури
Нетішинського НВК "ЗОШ I–II ступенів та ліцей"
Хмельницька обл.

Мета уроку: дослідити еволюцію жіночого образу у творчості Т.Г. Шевченка, втілення теми жіночої долі у його творях; прищеплювати любов до матері, повагу до жінки, коханої; закріпити вивчене про образ-персонаж у ліро-епічному творі, роль художніх засобів у характеротворенні героїв.

Хід уроку

I. Опрацювання теми уроку

Етап 1.

Жінка мати
сестра
кохана

Нещасливий в особистому житті, Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив у жінці, в матері.

М.Т. Рильський

Запитання і завдання:

1. Які обставини особистого життя вплинули на ставлення Шевченка до жінки?

2. Випишіть із вірша "Якби ви знали, паничі..." цитати, що змальовують долю матері, сестер Шевченка.

3. Про кого поет писав: "Неначе цвяшок, в серце вбитий, оту Оксаночку ношу...?"

4. Зачитайте рядки із вірша "Ми вкупочці колись росли", що змальовують нещастя подружки дитинства Оксани Коваленко.

Етап 2.

Кохання кріпацтво
розлука
багатство
вік

*Мені ж, мій Боже,
на землі
Подай любов,
сердечний рай!
І більш нічого не давай.*

Т.Г. Шевченко

Запитання і завдання:

1. Назвіть імена відомих вам жінок, що розтривожили душу поета, спонукали мрії про щастя.

2. Визначте причини, що зробили неможливим щастя Шевченка із О. Коваленко та Я. Гусиковською, Г. Закревською та В. Репніною, К. Піуною та Л. Полум'яковою.

3. Кому присвячені вірші "Г.З. Якби зустрілися ми знову" і "Немає гірше, як в неволі"?

4. Розгляньте портрет Ганни Закревської, написаний Т.Г. Шевченком. Поділіться своїми враженнями.

5. Розгляньте ілюстрації до творів "Садок вишневий коло хати", "Сон. На панщині пшеницю жала", "Ісаїя. Глава 35". Який ідеал людського щастя утверджує Т. Шевченко у цих віршах?

6. Прочитайте виразно поезію "На панщині пшеницю жала". Визначте три символічні образи, що уособлюють споконвічну мрію українців про щастя. (*Воля, земля, родина.*)

Етап 3.

Мати нещаслива
жертвна
героїчна

Такого полум'яного материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, у жодного з поетів світу.

М.Т. Рильський

Запитання і завдання:

1. Оповідючи долю Катерини із однойменної поеми, Т.Шевченко більше уваги звертає на портрет героїні чи її почуття? Доведіть свою думку.

2. Дослідіть внутрішній світ Катерини, доберіть синонімічний ряд до слова "плакати".

3. Щасливою чи нещасною була Ганна, героїня поеми "Наймичка"? Доведіть свою думку, добираючи цитати з тексту.

4. Що зробила Ганна заради свого сина?

5. Чи могла змінити долю свого сина Марія, мати Ісуса Христа, героїня поеми "Марія"?

6. Які рядки поеми "Марія" визначають головну думку твору? Що зробила для свого сина Марія?

7. Порівняйте образи матерів із поем "Катерина", 1838 р.; "Наймичка", 1845 р.; "Марія", 1859 р. У чому полягає еволюція образу матері у творчості Т.Г. Шевченка?

8. Які почуття викликає у вас образ жінки-матері?

II. Підсумковий етап

Визначте співзвучність ментальних рис українців із поетичними рядками Шевченка:

У нашій раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим ("У нашій раї на землі")

III. Домашнє завдання

Розпочати підготовку до написання контрольного твору "Уроки Шевченкового "Кобзаря".

Шевченка світ — сплетіння ліній

Сценарій свята

Оксана Парфенюк,

Інна Якобчук,

вчителі української мови та літератури

Рівненської української гімназії

Мета: вшанувати пам'ять видатного письменника — Т.Г. Шевченка, поглибити знання учнів про його життя; виховувати патріотизм, повагу до заповітів, які нам лишив Кобзар; викоринювати байдужість до творчості митця.

Перебіг свята

Гра на бандурі мелодії української народної пісні

Ведучий I. І знову — березень...

Ведучий II. І знову линуть до нас думи геніального українського поета.... Традиційно український народ у цей весняний час звертається до постаті Тараса Шевченка, яка у своїй величч була, є і залишиться ні з чим незрівнянною, невичерпною для людського подиву й осягнення.

Ведучий I. Є люди, що минають і непомітно зникають без сліду. Нічого не лишають по собі, нічого не знаменують собою. Але є ті, що ніколи не минають, що завжди з нами, бо вони величні і незбагненні.

Ведучий II. Що феномен Шевченка дарований українцям самим Всевишнім — видно неозброєним оком. Досить лише згадати про обставини, в яких він народився та жив, і порівняти із висотою, на яку піднісся його дух.

Читець.

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру.
А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...

А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала.
Повсихали три явори.
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті,
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Ведучий II. Жив 47 літ. З того 24 був кріпаком, 9 — вільним, 10 — карався на засланні, а решту провів під поліцейним наглядом.

Ведучий I. Працював тяжко, страждав важко, щастя зазнав мало. Хіба деколи якась ясніша хвилинка...

Ведучий II. В одному із перших листів до брата Микити Т.Шевченка писав:

Учні виходять на сцену, читаючи листи, стилізовані під старовину: на папері жовтуватого кольору із печаткою.

Читець I (сидить на сцені за столом і ніби пише лист).

Лист до брата Микити, 1839—1840

Микито, рідний брате!

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во снах, що тебе, Керелівку, та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався од школи); весело стане, прокинусь, заплачу.

Поцілуй старого діда Івана за мене і поклонись всій рідні нашій, яка єсть, доглядай сестру Марусю та, коли

можна, помагай і бідній Ярині. Кланяйся сестрі Катерині і Антонові, братові Йосипові і всім, хто мене не забув. Може, я літом приїду побачиться, коли матиму час, та навряд, треба перш добре вивчитися малювати.

Ведучий I. Вільним, не кріпаком Тарас ступив до Академії мистецтв.

Читець II (виходить із правого кута зали і стає справа край сцени).

Лист до брата Микити, 1839

Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога — велике щастя бути вільним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить.

Ведучий II. Петербург 1841 року. Лист до Квітки-Основ'яненка.

Читець III. (виходить із лівого кута зали і стає на сцені біля мольберта; можливий варіант, коли учень починає малювати олівцем).

Лист до Г. Квітки-Основ'яненка, 1841

Я, не вам кажучи, пустився в малярство. От через два годи прочитаєте в яким-небудь журналі, що якийсь-то Шевченко намалював картину дуже до ладу! а за таке малювання академія його (мене б то) посилає в Італію в самий Рим. Весело, батьку, дуже весело! Тойді запряжу коні — та прямісінько в Харков. А поки те буде... я сього літа повинен намалювати для академії картину, як наша чорнобрива дівчина молиться Богу, лягаючи спати. Так от, бачите, лебедиду, все є: і модель — чи по-тутешньому натурщиця — і справа всяка, — а одежі нема. Та й де її тут взяти? Кругом москалі та німота, ні одної душі хрещеної. Просив би кого-небудь, щоб прислали з України, так, ей-богу, окрім вас не знаю нікого, пришліть, будьте ласкаві. Тільки сорочку, плахту і стрічок зо дві, а я вам за те намалюю яку зумію картину, звичайне нашу — або Марусю, або Сердешну Оксану.

Ведучий I. Шевченко пише картини і пише твори. Поему "Гайдамаки" 28-річний митець обговорює з меценатом Григорієм Тарновським.

Читець IV (виходить із зали і сідає на авансцені).

Лист до Г.Тарновського, 1842

Р. С. Трохи-трохи був не забув. Я чув, що в вас є молоденькі дівчата. Не давайте їм, будьте ласкаві, і не показуйте мої "Гайдамаки", бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки підждуть, я їм пришлю "Черницю Мар'яну", к Великодню думаю надрукувати.

Ведучий II. 1845 рік. Шевченко повертається в Україну. Бере участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства, за що його й арештовують. Він пише до свого приятеля Андрія Лизогуба.

Читець II. Лист до А.Лизогуба, 1847

На другий день, як я од вас поїхав, мене арештовали в Києві, на десятій — посадили в каземат в Петерб[урзі], а через три місяці я опинився в Орской крепости в салдаській сірій шинелі, чи не диво, скажете! Отже воно так. І я тепер точнісінький, як той москаль. От вам і кобзар! позабирав грошики та й шморгнув за Урал до киргиза гуляти. Гуляю! бодай нікому не довелось так гуляти, а що маємо робити!

А тепер мені строжайше заборонено рисувати і писати (окрім писем), нудьга та й годі; читати — хоч би на сміх одна буква, і її нема. Брожу понад Уралом та... ні, не плачу, а щось ще поганше діється зо мною.

Ведучий I. Із листа до Варвари Репніної, 1847

Читець V (встає і читає з місця серед глядачів).

Лист до В. Репніної, 1847

Вы непременно рассмеялись бы, если б увидели теперь меня. Вообразите себе самого неуклюжего

гарнизонного солдата, растрепанного, небритого, с чудовищными усами, — и это буду я. Смешно, а слезы катятся.

І я все-таки почитаю себе щасливим в сравненні с Кулишем и Костомаровым, у первого жена прекрасная, молодая, а у второго бедная, добрая старуха мать, а их постигла та же участь, что и меня, и я не знаю, за какое преступление они так страшно поплались.

Ведучий II. Після заслання Шевченко мріяв повернутися в Україну, але далі Петербурга його не пускали.

Читець III. Лист до М.Маркович, 1859

Я ще й досі тут (у Петербурзі), не пускають додому. Печатать не дають. Не знаю, що й робить. Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втечу на Україну, ожению і вернусь як умитий в столицю.

Ведучий I. 1861 рік. До трюїрідного брата Варфоломія Шевченко написав за два місяці до смерті. З Петербурга.

Читець I. Лист до Варфоломія Шевченка, 1861

Так мені погано, що я ледве перо в руках держу. І кат його батька знає, коли воно полегшає.

Прощай! Утомився, неначе копу жита за одним заходом змолотив. Цілую твою жінку і твоїх діточок. Тарас Шевченко.

Виконання пісні "Бандуристе, орле сизий"

Як варіант, можна увімкнути відеозапис пісні у виконанні Ірини Білик.

Ведучий I. Геніальності Шевченка, його історичної ваги для України не могли вповні досягнути навіть передові, освічені його сучасники. Він стояв набагато вище від них. Можливо, і земний вік його був таким коротким, бо Господь побачив, що людство ще не дозріло, щоб зрозуміти його...

Ведучий II. Це зумовило і його самотність у людському світі, яка щораз більше гнітила його як людину. Йому здавалося, що створення власної сім'ї визволить його від цього гнітючого почуття...

Ведучий I. У травні 1859 року Тарас Шевченко в листах до друзів зізнався, що хоче облаштувати своє "бурлацьке" життя: оженитися, купити ділянку землі над Дніпром, збудувати хату...

Ведучий II. "Коли чоловік чого доброго шукає, то і найде", — так говорив Тарас Григорович, коли 1860 року на дачі Надії Забіли, знайомої йому поміщиці, познайомився з наймичкою, колишньою кріпачкою Ликерою Полусаковою.

Ведучий I. На той час вона слугувала в домі Карташевської, сестри Шевченкового знайомого Макарова.

Граціозна, з кучерявою голівкою, вона полонила душу поета, пробуджуючи знову мрію вже вкотре знайти миле серцю дружину.

Ведучий II. Вірив, дбав, навчав і присвячував...

Читець.

*Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В святій неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить бог,
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люде!
Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені. То перейти
І він pomoже нам калюжу,
Поможе й лихо донести,
І поховать лихе дебеле
В хатині тихій і веселій.*

Інсценізація "У знайомій поміщиці..."

(За столом сидять дві пані та кепкують з портрета Шевченка).

Пані I. Ви тільки дивіться, які вуса!

Пані II. А погляд, а погляд закоханого молодика!

Пані I. Елегантний панич з хлопського роду. (Сміються.)

Двері гримнули, зайшла служниця, ставить речі, роздягається.

Пані II. А ось і вона, моя служниця, Ликера. Зараз ми з нею і поговоримо. Ви все дізнаєтеся (*встає з-за столу*). Ми тут, Ликеро, якраз зі своячкою про твого залицяльника говоримо...

Ликера. Це Ви, пані, тобто про кого?

Пані II. Ну, як про кого? Звичайно ж, про Шевченка!

Пані I. До речі, про такого популярного у дворянським колі!

Ликера. Гм-м. Який там залицяльник? Поет як поет!

Пані II. Ну, Ликеро, не зволікайте! Ми чули, ви збираєтеся за нього заміж?

Ликера. Та от думаю, що його робити... З однієї сторони — чоловік статний: мені одяг купив, багато деяких прикрас та гостинців, учителя найняв для мене...

Пані I. Ну, так це ж добре!

Пані II. Це благородно і щедро! Що ж тут думати? (*Встає.*)

Пані I. Знаєте, душе, заради знатного чоловіка, порядного товариства можна на всі огріхи і рукою махнути!

Пані II. Тим паче, поговорюють, що Шевченко до весілля старанно готується, навіть посаг купив!

Ликера. Не знаю... Насторожує він мене. Часто сердиться, бурчить, все повчає та й повчає... А ще й друзі його, бачу, противляться нашому одруженню. Не подобаюсь я панам! От що! А себе переробити я не можу! Я є, яка є! Ось тут і все! (*З рукава випадає листок.*)

Пані I. Якийсь папір випав, Ликеро... Цікаво, чи це не любовне оспівчення?

Ликера. А ще трохи, пані, і вгадали б... Це... поезія. Її присвятив мені Тарас Григорович.

Пані II. Он як? Ликеро, не подумайте, що такі вже ми надоддливі, але ж сам поет вам написав. Може...

Ликера. Чому ж, я прочитаю! Написав, неначе картину малював. Так мені чомусь здається. (*Читає.*)

*Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насаджу.
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселя присниться мати,
Давнє-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!..
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся. І в малий
Райочок мій спідтиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотний.*

Звучить лірична музика.

Ведучий II. Це було останнє кохання в житті поета. Це була остання спроба створити сім'ю, про яку так довго і палко мріяв.

Читець.

*Посаджу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку, і грушеньку,
На wspomин єдиній!
Бог дасть, виростуть.
Дружина
Під деревами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.
А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.*

Ведучий I. Перші пориви осіннього вітру принесли холод в їхні стосунки, а згодом і геть їх розірвали.

Ведучий II. Заповітна мрія стала нездійсненною, як сон. Будучи неспроможною оцінити високу честь генія, народного поета, Ликера одружилася з іншим чоловіком.

Ведучий I. Єдине, що залишилося від неї на згадку людям, — рушник, майже чотириметровий, з домотканого полотна... з вишитою посередині літерою її імені. Над нею — круглий віночок, а збоку — півні. Із переказів відомо, що Тарас Шевченко хотів мати на весіллі саме рушник із півнями.

Виконання ліричної народної пісні

Ведучий II. Хтось мріє про славу і почесні, а інший хоче спокійного життя та тихої старості.

Ведучий І. Цікаво, чи думав Тарас Шевченко, що стане своєрідним символом української нації і залишиться у пам'яті нащадків?

Інтерв'ю "Сучасники — про Шевченка"

Цю частину свята підготували учні. Їм потрібно було напередодні записати відеоінтерв'ю із місцевими жителями про те, що вони знають про Тараса Шевченка. Діти додали у свій фільм також уривки із телепередачі "Дурнів +1", де показано, що сучасні українці досить мало знають про поета або й взагалі нічого не пам'ятають про нього.

Показ відеокліпу Скрябіна "Мені однаково..."

Ведучий І. На жаль, для багатьох українців — і не тільки українців — Шевченко означав так багато, що сама собою створилася ілюзія, ніби ми все про нього знаємо, все в ньому розуміємо, і він завжди з нами.

Ведучий ІІ. Але Шевченко ототожнений з Україною і разом з її буттям продовжується нею, вбираючи в себе нові дні і нові думки, досвід. Він росте й розвивається в часі, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка...

Читець.

В. Голобородько "Читання "Кобзаря"

В дощ розгортаю стару, читану ще моїм дідом книжку, що її із роду в рід передають, як і повість про те, що вона впала з неба, починаю читати за поточеним шашелем столом у низькій хаті під приплющеним хмарою дахом, перед вікном, у яке б'ються краплі дощу, як зубці граблів, і видно зблиски блискавки, ніби пропливає блакитна рибина із лискучими боками повз маленьке вікно, де я, тихий, сиджу.

Слово мені ставало струменем дощу у розкрити пашу сухого яру, а дощ ставав словом, що напуває коріння лугової трави моєї Батьківщини.

Читання поезій Т. Шевченка

У цьому блоці свята виступали діти, вчителі і батьки. Вони читали вірші в супроводі ліричної музики: п'ятирічна дівчинка — уривок із поезії "Якби мені черевики"; учениця 5 класу проспівала "Зоре моя вечірняя"; чоловік, дружина і їхній трирічний син читали різні уривки поезій; двоє вчителів — "Така її доля" (уривок із балади "Причинна") й уривок із поеми "Єретик". Завершив виступ учень із поезією "Чи то недоля та неволя..."

Ведучий ІІ. Шевченко життям своїм дав нам приклад ідейного українського патріота, натхненного апостола правди, миру і братання.

Ведучий І. Він слово наше зробив струною, що грає, і мечем, що рубає, нашими думками і почуваннями... А визволивши його із рабських оков блазня-веселуна і наймита-послугача, поставив на сторожі національної ідеї.

Ведучий ІІ. Він народ, покрайний кордонами, баламучений ворожими закликами, розбитий всілякими програмами, гуртував, збирав до купи і єднав в один великий український народ.

Ведучий І. Він і сьогодні пророчо звертається до нас, ніби знаючи, чого найбільше бракуватиме українцям ХХІ століття.

Ведучий ІІ. Без нього... Хтозна-що було б з нами... без нього...

Показ змонтованого фільму (тривалість — 5 хвилин 37 секунд) із серії "Великі українці" із ведучим Б. Ступкою. Див. докладніше додаток до сценарію.

Виконання пісні "Тече вода з-під явора"

Ведучі (разом).

Шевченка світ — сплетіння ліній

На перехресті днів й тривоги.

Нетлінних днів забуті тіні

Вели сьогодні діалог.

До нових зустрічей...

Додаток

Запис слів Богдана Ступки із змонтованого фільму.

Я думаю, що Шевченко найбільш великий, бо він актуальний. Він в усі формації, в усі часи для України є надзвичайно актуальний.

Шевченко такий поет, до якого можна звертатися постійно. У нас була вистава в театрі Франка "Сни за Кобзарем", її поставив Козьменко-Делінде, режисер, і ось тоді я знайшов, так би мовити, свого Шевченка. Показ портретів Тараса Шевченка.

Не знаю, чи то була така політика, чи це було мистецтво... Я не думаю, що це було мистецтво — одягнути його в каракулеву, смушеву шапку і кожух. О, маєте собі такого дядька... От подивіться, що він таке. Мені здається, що Шевченко не має нічого спільного з тією шапкою на голові, кожухом. А він просто європейець, його поведінка була надзвичайно інтелігентною людини. Бо потім зробили його в цій смушевій шапці, в 47 років... Одна фотографія, але вона увійшла в усі книжки. І всі думають, що він такий старезний дід, а йому було просто 47 років. Це ще молода людина.

Але він був людиною... І такою, як всі ми. Мав свої людські вади, людські плюси, але в нього ще був, крім усього, величезний талант. Геній. Якби він не написав ці вірші — цього "Кобзаря", — він був би прекрасним академіком Санкт-Петербурзької академії і не знав би горя, малював би... Я не знаю, що там малював би... І ніколи не потрапив би на Кос-Арал. Але вже така його доля.

А ці пісні — "Реве та стогне Дніпр широкий", "Думи мої"... Нам тільки так здається, що це щось другорядне стає. Ні.

Мене батьки вчили з дитинства поезії Шевченка. У нас був "Кобзар" удома, але я був молодий, багато чого не розумів... Але поступово приходив до розуміння поезій Шевченка.

Художник... Поет... Письменник... Надзвичайно любив народні пісні... Навіть коли він був на засланні в Кос-Аралі, до нього деякі начальники, офіцери, які розуміли, що таке мистецтво, поезія, дуже добре ставилися. Значить, у нього було щось надзвичайно людське. Найбільше мені подобається його портрет уже в Кос-Аралі, коли він з бородою, лисий. І очі там такі глибокі, там таке дно... Там стільки є чогось такого невловимого, загадкового...

Я думаю, що кожне покоління буде мати свого Шевченка...

Роздуми про сенс людського життя, добро і зло в повісті Б. Харчука "Планетник"

7 клас

Лідія Коваленко, Людмила Щербина,
вчителі української мови і літератури НВК №56
м. Херсон

Мета: опрацюючи ідейно-художній зміст повісті "Планетник", дослідити, як автор спонукає читача замислитися над сенсом людського життя, місцем добра і зла в ньому, удосконалювати уміння працювати з текстом; розвивати логічне мислення, спостережливість, уміння аналізувати й робити висновки, культуру зв'язного мовлення, виразне читання; виховувати любов до життя і всього живого, шанувати в собі людину.

Тип уроку: формування умінь і навичок.

Форма проведення: урок-дослідження.

Обладнання: портрет письменника, текст твору, дидактичний матеріал.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. Нас уже не треба переконувати, що художня література — це вид мистецтва. Але літературні критики, і не тільки вони, стверджують, що художня література — це ще й предмет людинознавства. Чому повість Б. Харчука "Планетник" може бути цьому підтвердженням? (Відповіді учнів)

Отже, ми сьогодні маємо дослідити, у чому полягає сенс людського життя.

Об'єкт дослідження — ЛЮДИНА за твором Б. Харчука "Планетник".

Що маємо дослідити в людині?

Учні. Якою є людина? Чому вона така?

Авторське бачення місця людини у світі.

Жанрова особливість твору.

Учитель. Чи варто нам сьогодні займатися цією проблемою? (Думки дітей)

III. Основний зміст уроку

Учитель. "ТИ — ЛЮДИНА," — каже Капуш.

Пропоную виразно прочитати фрагмент з твору, с. 184, від слів " — Тут поговоримо про людину..."

Завдання:

— Прорецензуйте виразне читання учня.

— Позначте ключові фрази за темою дослідження.

Учитель. Предметом нашого дослідження є...

Учні. Людина.

Учитель. Хто і якою вона є за твором?

Учні. Дитина неба і землі. Досконалість.

Учитель. Чому ж людина приходить у цей світ недосконалою?

Учні. "... щоб жити і вдосконалюватись — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності".

Учитель. Як стати досконалим?

Учні. "Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся; у небі, до якого прагнеш, і в самому собі, у своїй душі..."

Учитель. ... але життя на землі — це одвічна боротьба протилежностей.

Якими силами представлена ця протилежність у творі?

Учні.

ЛЮДИНА

з кореня добра і зла

ПЛАНЕТНИК:

"...він підняв свої міцно ступені кулаки і, грізний, похмурий, пішов проти хмари"

"Я ніколи їх (людей) не покину, хоч я серед них і останній чередник"

Учитель. Умотивуйте своє розуміння цих протилежностей.

Учні. Його сучасники:

ставлення до природи — *любили*;

ставлення до праці — *любили*;

ставлення до людини — *заздрість, ненависть, нетерпимість*.

Учитель. Чому немає порозуміння між людьми і планетником? Чи можна планетника вважати досконалим? (робота у парах)

— Любив природу й навчився приймати її такою, яка вона є;

— любив людей, служив їм, був терпимим до них;

— став вільним, піднявся у небо, поєднавшись з природою;

— мав мрію, у якій став крилатим.

Презентація творчих робіт художників

Портрет планетника очима дітей (ілюстрації до твору)

Учитель. У чому полягає сенс життя? (Роздуми учнів) (Нарцис у творі — це символ людини!)

IV. Підсумок уроку

Що значить бути людиною — за Капушем? (Діти читають власні твори.)

Аналіз завдань уроку:

Учитель. Яким ви бачите автора, Бориса Микитовича, у розв'язанні проблеми боротьби протилежностей життя — добра і зла?

Учні. Мудрим учителем, бо змушує нас задуматись над сенсом життя; знає закони життя на землі; уміє зацікавити читача...

Учитель. Чому можемо визначити жанр повісті "Планетник" як філософський твір? Які крилаті фрази Капуша ми візьмемо в життєву дорогу?

Учитель. Скористайтесь думками однокласників і складіть кодекс законів досконалої людини.

Учні.

— Коли хочеш бути людиною, побори в собі зло.

— Не прагни приборкати природу — подружися з нею.

— Пам'ятай: усі люди різні, але рівні.

— Хочеш пізнати життя — прислухайся до природи й до себе.

— "...учись перемагати самого себе".

V. Рефлексія

— Чим сподобався мені Б. Харчук?

— Що зрозумів і чого навчився сьогодні на уроці?

— Що, вважаю, зайвим було в обговоренні проблеми?

Домашнє завдання. Завершити роботу над твором-роздумом "Що значить бути людиною — за Капушем?"

Система уроків з вивчення творчості Івана Франка

Урок п'ятий. Доля людини в новелі "Сойчине крило"

Людмила Назаренко,

вчитель-методист

м. Миколаїв

Проектно-конструкторська модель уроку літератури

I. Інформаційна картка уроку літератури

Мета літературної освіти: допомогти учням глибше усвідомити ідейно-художній зміст новели; розкрити долю людини в новітній інтерпретації; розвивати навички аналізу образів, зв'язного мовлення, образне мислення; формувати інтерес до модернової літератури; виховувати культуру людських відносин.

Цілі: розглянути і прокоментувати композицію і сюжет новели "Сойчине крило", розкрити образ Марії, його неоднозначність, охарактеризувати образ героя-адресата; вміти визначати основний морально-етичний пафос новели та висловлювати власну оцінку твору, взяти участь у моделюванні, використовуючи творчі здібності, інтелектуальний ресурс.

Завдання: з'ясувати дилему "Одинокість Массіно — це умілість майстра життя чи негідне "паперове існування", створити модель образу героя та способу його життя, зрозуміти на прикладі життя героїв новели цінність життя, "філософію серця".

Змістові лінії літературної освіти:

Л — опрацювання художнього твору;

А — система людських цінностей;

К — емоційна гама почуттів;

М — зв'язне висловлювання на задану тему;

Д — висування системи гіпотез.

Компетенції учня-читача: домінуючі: читацька, літературознавча, комунікативно-мовленнєва; **фонові:** діяльнісно-операційна; когнітивна, інформаційна.

Очікувані (плановані) результати: читання й інтерпретація філософського змісту новели, виконання дослідницьких завдань; побудова асоціативних моделей; потрактовування змісту висловлювання "штука заради штуки", читання й розуміння прозового твору, накопичення емоційно-чуттєвого досвіду, вміння поєднувати інтелектуальні здібності та образні компоненти, вміння працювати в групі.

Тип і різновид уроку — ВАТ (урок — літературознавче дослідження).

Теоретико-літературні поняття: сюрреалізм, експресіонізм, символізм, новела.

Літературно-мистецькі зв'язки: зображувальне мистецтво.

Наочні засоби навчання: комп'ютер, репродукції картин В. Кононенка "Передчуття страху", С. Далі "Спокуса Св. Антонія".

II. Модель уроку-заняття з літератури Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?

Чи світло місяця? Огонь страшений,
Що нищить все? Чи ти як тихі сни?

І. Франко

— Серце є хранителем і носієм усіх тілесних сил людини.

— Серце є центром духовного життя людини. У ньому зароджується рішучість на ті чи ті вчинки, наміри й бажання.

— Серце є джерелом різноманітних душевних поривань, хвилювань і пристрастей в усіх їхніх ступенях.

— Серце визначає моральне життя людини, з нього виходить усе добре і зле в словах, думках і вчинках.

П. Юркевич

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

1. Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Жіноче серце — океан, рай і пекло водночас. Зрозуміти жіночу поведінку, її серце намагались багато століть, але й до цього часу точаться суперечки. Взаємовідносини між чоловіком і жінкою — це два світи, які вбирають у себе переживання, емоції, відчуття, настрої. Кохання, що виникає між особистостями, єдине у своєму роді, але може вбирати в себе інші почуття. Важко вберегти його, але кому це вдасться, відчує себе щасливим.

— Про що піде мова на сьогоднішньому уроці, як ви вважаєте?

— Які завдання спроектуєте?

2. Визначення особистісно важливих цілей діяльності

1) Розглянути і прокоментувати композицію і сюжет новели "Сойчине крило".

2) Розкрити образ Марії, його неоднозначність.

3) Дати характеристику образу героя-адресата, висловити власну оцінку твору, взяти участь у моделюванні, використовуючи творчі здібності, інтелектуальний ресурс.

3. Умотивування наступної діяльності вчителем і школярами

Якими є стосунки між людьми? Чому одна людина прагне порвати пута самоти, а інша, навпаки, робить усе можливе, щоб зберегти незалежність? Які фобії переслідують кожен людину протягом життя? Ці та інші питання ви зможете розв'язати, якщо поринете у світ сюрреалістичної, символічної, експресивної новели "Сойчине крило".

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

1. Підготовка до сприйняття художнього твору

Методична ремарка. Перш ніж проводити урок за новелою "Сойчине крило", радимо учителю літератури ознайомитись із філософськими світоглядними позиціями Шопенгауера, Ніцше, мовно-художнім осмисленням концепту "чисте мистецтво" А. Бондаренка,

екзистенційними дослідженнями Г. Токмань, оскільки модерновий твір потребує нестандартного підходу до його аналізу.

Заповнення понятійно-термінологічного поля учнів-читача

Робота учнів з електронною енциклопедією. Вивчення теоретико-літературних понять

Символ — те, що слугує знаком будь-якого поняття, явища, ідеї. Голуб — с. миру. Якір — с. надії.

Символізм — напрям у літературі та мистецтві кінця XIX — початку XX ст., що просякнуте індивідуалізмом і містицизмом, відображає дійсність як ідеальну сутність світу в умовних і відірваних, відхилених формах. Він зосереджується переважно на художньому висловлюванні за допомогою символу почуттів, ведінь, ідей. Філософсько-естетичні принципи символізму стосуються творів Ф. Ніцше, який намагався проникнути в таїну буття й свідомості, надчасову ідеальну сутність світу.

Сюрреалізм (франц. Surrealisme, надреалізм), напрям у мистецтві XX ст., що проголосив джерелом мистецтва сферу підсвідомості (інстинкти, сновидіння, страхи, галюцинації). Головною рисою сюрреалізму стала парадоксальна алогічність, поєднання предметів і явищ, яким надається предметно-пластична достовірність. Намагання зітерти кордони між розумом і безумством.

Експресіонізм — напрям у мистецтві першої половини XX ст., що виголошує основою художнього зображення підкреслену, іноді гротескную емоційну виразність образу.

— Пригадайте, що таке новела. (*Новела — невеликий за обсягом глибоко психологічний твір, у якому незвичайна подія розгортається дуже динамічно й має несподівану драматичну розв'язку.*)

— Чим новела відрізняється від інших творів?

Пояснення незрозумілих слів

— Як ви розумієте слово сибарит?

— Чим є штука у творі "Сойчине крило" І. Франка?

— Що вам відомо про сойку?

IV. Вивчення, аналіз, інтерпретування художнього твору (запитання розташовано на слайдах)

— Чому новела називається "Сойчине крило"? На що натякає автор, даючи таку назву своєму твору?

— Образ якого птаха ще присутній у творі? Який він — позитивний чи негативний?

— Проведіть паралелі між цими символами. На що вони вказують?

— Хто уособлює демонічні риси у творі? Чому?

— Як ви ставитесь до вбивства сойки Манею? Назвіть причини, що спонукали її до цього, чи виправдують вони такий вчинок?

— Утворіть смисловий ланцюжок зі слів, які використовує автор, називаючи жінку.

— З якою метою Франко подає листи жінки?

— Назвіть причину, що спонукала Маню втекти з дому. Яке найбільше бажання керувало усіма її вчинками?

— Едмон Арокур писав: "Поїхати — значить трохи вмерти". Поясніть думку, зіставте її з подіями твору. Чим полатилася дівчина за свій необдуманий вчинок?

— Назвіть художні деталі, що допомагають зрозуміти почуття дівчини.

— Які почуття насправді панували в серці Хоми? Чи можемо сказати, що цей епізод символічний і виступає як протистояння естетичне — етичному?

— Як реагує чоловіче серце на лист?

— Назвіть сполучення слів, що інтегруються навколо поняття "мистецтво", "життя, існування".

— Чому автор неодноразово вживає слово "життя"?

— "Коли згадуєш той час, коли ти кохав, здається, що з тих пір більше вже нічого не трапилось", — так писав Ф. Моріак. Як перегукуються ці слова з роздумами Массіно?

Розгляд мистецького матеріалу

— Погляньте на репродукцію картини В. Кононенка "Передчуття страху". Який настрої створений автором?

— Як передано передчуття?

— Яка роль хмар у створенні образу?

— Спрогнозуйте, які страхи лякають людей, на основі новели "Сойчине крило" і репродукції картини "Передчуття страху".

V. Літературно-мистецька діяльність читачів: дослідно-пошукові завдання, творчі (усні й письмові) роботи, художнє читання (розказування) текстів (уривків) напам'ять.

Методична ремарка. Трьом групам учнів залежно від їхніх інтелектуальних здібностей пропонуються завдання, що розкривають смисл твору з позицій сюрреалізму, символізму, експресіонізму. Під час представлення результатів діяльності варто запропонувати слухачам надати рецензію на представлений матеріал. Поставити додаткові запитання в разі потреби.

Завдання для I групи учнів-читачів

— Дослідіть, як мистецтво гри впливає на особисте життя людини. Доведіть цитатами з тексту. (Програма Word)

Завдання для II групи учнів-читачів

— Спроектуйте, використовуючи символічні знаки (коди, малюнки...), сутність Хоми, його спосіб життя. (Програма PowerPoint)

Завдання для III групи учнів-читачів

— Поясніть смисл слів "штука для штуки". На вашу думку, гра — це життя, чи життя — це гра? Може, життя — це мистецтво гри? (Програма PowerPoint)

Розгляд мистецького матеріалу (джерела Інтернет)

— Погляньте на репродукцію картини С. Далі і скажіть, до якого стилю мистецтва вона належить? Чому?

— Які спокуси готує життя?

— Чи від усього необхідно відмовитись, щоб зберегти власну свободу? Чи настільки вона потрібна людині?

— Чого найбільше боїться Массіно?

— Що є ключовим у новелі з погляду експресіонізму? — Чи намагається герой захиститись від страху? Чи відбувається в Массіно з ним діалог?

— На що вказують страхи?

— Як особисто ви будете сприяти, щоб у ваших майбутніх дітей не було фобій? (*1. Кохання; 2. Переконавання дитини в її необхідності.*)

— Визначте ідейне спрямування новели.

— Чому складається враження, що Франко не завершив свою новелу?

VI. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

1. Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

— Чим сподобалась вам новела?

— Чи здатні ви зрозуміти людину, навіть якщо вона вам не подобається?

— Цей твір можна назвати новелою-сповіддю, новелою-освідченням. Висловіть власну думку щодо твору. Чого він навчає?

Усне висловлювання учнів-читачів на тему "Уособлення боротьби між "естетикою" і "живим чоловіком"

2. Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Написати міні-твір "Моделювання життя відповідно до законів мистецтва в новелі "Сойчине крило" + ознайомитись із теоретичним матеріалом за різними джерелами та підготувати розповідь "Роль І. Франка в розвитку драматургії" + прочитати драму "Украдене щастя" (аналіз — оглядово).

Кінцівка-розв'язка уроку

VII. Заключне слово-епілог словесника

Лірична Панна Хмельниччини

Інна Горячок,

кандидат педагогічних наук,

доцент Хмельницького національного університету

Мета: зацікавити учнів особистістю та творчістю письменниці, допомогти їм усвідомити ідейно-художній зміст поезії, визначати художні особливості ліричних творів О.Радушинської; розвивати у них уміння характеризувати і самостійно оцінювати твори письменниці; виховувати високу моральність людських почуттів, любов до поетичного слова, шанобливе ставлення до талановитих митців-земляків.

Тип уроку: урок — заочна зустріч.

Обладнання: портрет письменниці, фотомонтаж світлин О. Радушинської, виставка поетичних збірок, ілюстрації до поезії, музичний супровід.

Епіграф: *Вірші — то невід'ємна складова мого життя, це як дихати, як говорити.*

О. Радушинська

Хід уроку

I. Організаційний момент

Доброго дня! Сідайте, будь ласка. Налаштуйтеся на роботу, тому що ми сьогодні будемо говорити про незвичайну жінку з яскравою іскрою оптимізму в очах, про геніальну сучасну поетесу нашої Хмельниччини — Оксану Радушинську. Ви мали випереджальне завдання: усі повинні були підготувати на урок вірші Оксани Радушинської, цікаві фрагменти з її біографії, матеріали про її творчість.

II. Повідомлення теми та мети уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Отож сьогодні ми познайомимося з геніальною нашою землячкою, журналісткою, поетесою, письменницею, теле- та радіоведучою, лауреаткою "Коронації слова" — Оксаною Радушинською. Вона авторка поетичних збірок: "На крилах мрій" (1999 р.), "Світанкові сні" (2000 р.), "Казки яблуневого снігопаду" (2001 р.), "Неспівані пісні про щастя" (2002 р.), "Сповідь дощу" (2003 р.), "Навпіл із долею" (2004р.), "Стукав сніг..." (2005 р.) та книг дитячих віршів: "Сонячне зайчєня" (2004 р.), "Абетка для малят" (2005 р.), "Віршики для малят" (2006 р.), "Абетка дошкільця-пішоходика" (2006 р.) та "Українські свята" (2007 р.). У її доробку книги прозових творів та мініатюр "Блискавки третього покусу" (2009 р.) та багато інших.

IV. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

Робота над епіграфом уроку.

Вступне слово вчителя. ...Вона прокидається о сьомій ранку і передусім хутко налаштовується на позитив: на улюблену роботу та несподіванки, що їх ця днина може подарувати. Відтак сідає до батька в легковик і прямує до редакції районного радіомовлення. Саме там ось уже сім літ вона працює ведучою і редактором радіопрограм. Поринає у пошук місцевих цікавинок, пише про них, інформує земляків в ефірі, а ще

готує статті для багатьох газет, дбає про музичні вітання, ба навіть проводить аудіозаписи та монтує треки! Мало того, вже шостий рік поспіль, щочетверга, ця дивовижна жінка долає сорок п'ять кілометрів від райцентру Старокостянтинів до Хмельницького, аби відзняти телепередачу! Вона ж-бо автор та ведуча музичної програми "Від усієї душі" на обласному телеканалі, а також культурологічної передачі "Родовід" на Хмельницькому обласному радіо.

Оксана Радушинська є чи не найвідомішою журналісткою та літераторкою на Хмельниччині. За свої поетичні та прозові твори вона отримала близько півсотні почесних нагород, відзнак та премій. А за активну громадську роботу її нагороджували на всеукраїнському та міжнародному рівнях. Чого варті такі відзнаки, як "Українська Мадонна десятиліття", "Жінка III тисячоліття", грант Президента України для обдарованої молоді та перемога у двох номінаціях на Всеукраїнському літературному конкурсі "Коронація слова", де саме її романи, що їх уперше надіслала на конкурс, відзначили з-поміж тисяч рукописів. Ця велика жінка з навдивовижу сильним характером і великодушним серцем із п'ятнадцяти літ пересувається ...на візку.

"Презентація творчої особистості". Повідомлення учнів.

Учень 1. "ХОЧУ, АБИ МЕНЕ ПОВАЖАЛИ, А НЕ ЖАЛИЛИ"

— У трирічному віці, після щеплення від поліомієліту, за добу я перетворилася зі здорової дитини на... Одразу й не зрозуміло було — на кого: на "кандидата" на той світ чи інваліда, — з вражаючим спокоєм, але й відчутною силою духу розповідає письменниця. — Сталося, як у детективі: зникла моя медична картка, батькам відмовляли у направленні на обстеження в будь-який медичний заклад, себто хворобу задавнили. Батьки, попри відверті заборони, повезли мене до Києва. Правдами-неправдами ми потрапили на прийом до літньої професорки, яка, ледве кинувши оком, поста-

новила: "Этот ребёнок не жалец! До пяти лет проживёт максимум!" Помилилася! Протягом усього дитинства батьки возили мене до медичних світил, знахарів, шептунів, екстрасенсів, але ніхто не міг пояснити причину хвороби. Усі знизували плечима, розводили руками... До п'ятнадцяти літ я ще ходила так-сяк, а відтоді пересуваюся у візку. Але мушу зазначити, що ставлюся до цього, як до факту, — вкотре вражає. — Звісно, до певної пори я комплексувала, ображалася і соромилася. А врешті зрозуміла, що соромитися мені нічого: я не п'яничка, не наркоманка, а візок — не мій вибір, але моя реальність. У ній можна впасти на самісіньке дно, або, незважаючи на "особливі потреби", повноцінно жити. Я обрала друге. Відтак не люблю, коли інвалідність сприймають як єдиний індикатор мене, як щось визначальне у моєму житті. Чи не тому у всіх сферах своєї діяльності я намагаюся довести, що — повноцінна! У супровідних документах на жоден (!) конкурс досі не зазначала ані слова про свою інвалідність, аби не провокувати якогось особливого до себе ставлення. Хочу, аби мене поважали, а не жаліли.

Учень 2. "ТВОРЧИСТЬ — ЯК ЦУКЕРКИ..."

Оксана — єдина дитина у батьків, тому вони завше робили усе для того, аби дівчинка росла "на рівних" з ровесниками. Привели її до звичайної школи, хоч їм і пропонували індивідуальне навчання. Улюбленими предметами майбутньої письменниці були українська мова та література. Пані Оксана пригадує один цікавий випадок, як, прочитавши про вчинок Пушкіна, коли він виконав своє домашнє завдання у віршах, їй захотілося вчинити так само. Тоді створила мало не поему на тему: "Без верби і калини нема України", відтак учителька спершу навіть засумнівалася у таланті учениці, подумала, що та звідкілясь списала вірш. Але згодом правда восторжествувала!

— Журналістика сама мене обрала! — дивує співрозмовниця і цими словами. — Оскільки мій тато майже двадцять років пропрацював фотокореспондентом у районці, то специфіка газетярського хліба була мені відомою. Зі вступом у виші (Київський Укртеле-радіоінститут, а згодом і Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна") не мала жодних проблем і ніякого блату.

Так і розпочалося її активне творче життя. Перші професійні перемоги, вихід поетичних збірок, дитячих книжок... Нині має у доробку чотирнадцять авторських видань!

— Вірші — то невід'ємна складова мого життя, це як дихати, як говорити, — щиро зізнається. — Аби видати першу збірку, батьки близько року збирали мою щомісячну пенсію з інвалідності. А далі книжки почали самі на себе заробляти: продавала одну і збирала кошти на наступну. Отакий бізнес, — усміхається.

...Ніч — ото її пора. Коли назавтра не треба вставати вранці, засиджується за ноутбуком до самого світанку. У суцільній тиші довколишнього світу їй легко чуються думки, навідують чіткі сюжети...

— У такий час ніби відриваєшся від землі, метушливої реальності, — твориш, — ледь не пошепки промовляє. — Ви знаєте, чому я так люблю вихідні дні? — запитує і хутко відповідає: — Бо тоді я... мовчу. За тиждень на роботі так набалакаєшся, що хочеться трохи відпочити від власного голосу і ...послухати себе. Писати для мене — справжній відпочинок, така собі цукерочка, яку отримуєш за хорошу поведінку і сумлінну роботу упродовж тижня!

Учень 3. "ЧЕРЕЗ КОХАННЯ НЕ СТРАЖДАЛА..."

— Тему особистого обговорювати найважче, — говорить письменниця. — Авжеж, мені знайоме таке почуття, як кохання. Але я не страждала з цього приводу, "даху" мені не зривало... Бо розум у мене завжди верховодить над емоціями. Так уже повелося... Звісно, у мене є й набір "жіночих мрій", — вкотре обдає світлою посмішкою. — Але заміжжя (пані Оксані — тридцять) не є наразі пріоритетним. Може, тому, що серце нині вільне? А, може, й тому, що твердо переконана: усьому — своя пора...

У житті Оксана Радущинська часто звертається до слів Блаженного Августина, що колись прорік: "Боже, дай мені силу зробити те, що я можу зробити. Дозволь запліщити очі на те, що я зробити не можу. І дай мудрості відрізнити перше від другого". Вона й надалі прагне добре і якісно робити всі справи, до яких долучається, віддано докладати фізичних та душевних зусиль, аби цього досягати. І мріє видавати книжки, і писати так, аби нею пишалися батьки. Адже саме мама, яка, зі слів героїні, змушена була залишити роботу й присвятити себе доньці, є отим "надійним тилом, що створює плацдарм для окрилення, спокою, звершень".

— А ще, без лукавства! — додає, — мама для мене найкраща і найвірніша подруга. З нею я можу говорити про все на світі і впевнена у її щирості.

...Коли оголосили її ім'я як переможниці у номінації "Романи. Дітям 7—12 років" і запросили на святкову сцену "Коронації слова", у залі вибухнув шквал овацій. Звісно, вона була розчулена. Саме тому спершу приклала руку до грудей і з вдячністю схилила голову в бік зали, а вже потім стрілася очима з тими, хто її нагороджував.

— Подібну хвилю приємних емоцій я пережила на церемонії нагородження премією "Жінка III тисячоліття", коли уся зала — партер та балкони — Національної опери України, стоячи, аплодували мені! Направду, я розгубилася, бо не розуміла: чому всі ці люди такі приязні до мене? Заради таких митей варто жити і варто працювати. Бо коли тебе оцінюють не за те, що ти сидиш у візку, а за те, що ти вже зробила, сидючи у візку, — виростають крила!

Слово вчителя. Прошу вас розглянути деякі вірші Оксани Радущинської, злегка доторкнутися до її душі. Поезію треба вміти слухати і розуміти. Спробуймо виробити у собі це вміння.

*Я йшла в життя, а думала, що в сад,
Де пахнуть медом руки деревцят,
Де спілих яблук вощені боки
Потріскують й не гупають в роки.*

*Я йшла в життя з телесикових крил,
В оте, де ранок в ночі день купив,
Де партитури райдуг в небесах
Доцям рефрени пишуть по словах.*

*Де гуркотом коліс від станцій вдаль
Хтось на долоньці креслить пектораль
І сніжниці заплакане лице
Цілує жовтий котик вітерцем.*

*А говорили: "Стрінеться хурділь
І постіль забуття з нічних весіль,
І крик ворін на мертвих деревесах,
І тиша, що в відлигу воскресла..."*

*Куди ти йдеш?"
...Сама обрала путь...
Шипшин колючі очі проведуть,
Жалем жалючим зціпляться рови,
Змахнуть крильми під небо корогви...*

...Життя, в дорогу втопане стократ,
Де можна уперед лиш. А назад
Втікають тіні, провесні, громи
Ті, що до нас. А, може, то і ми?..

Життя, де на стрічання — сто розлук,
Де борошно просіюється з мук,
Де, мов людській, очі у садах
І запах, запах яблук на руках...

Бесіда з учнями.

- Які враження викликав вірш?
- Яким настроєм пройнята поезія?
- Як ви розумієте почуття автора вірша?
- Дослідіть, які художні засоби вжито у творі.
- Яка основна думка твору?

Учні складають асоціативний куц з словом життя.

Учениця читає поезію "МИНУСЯ ТОБІ..."

Ти забудеш мене, як про сни забувають,
Як проходить печаль, як збувається цвіт...
Ти забудеш мене. І нас дні заховають
На сторінці життя між абзацами літ.

Я минуся тобі. Все минається врешті.
Березіль поросте чи дощі поростуть...
Я минуся тобі. І нас листям відхлеще
Осінь в травні п'янким. Та не в тому вже суть.

Що сказала — вросло, не сказала — забулось,
За грибними дощами туманиться світ.
Я тобі не збулась, я всього лиш почувалась,
І відлуння те впало в смерековий слід.

А з досвітніх земель прибігають світанки,
Потолочать слова і минуться у смерк.
Я забуду тебе аж до сліз, до останку
І забудусь тобі.
Тільки нащо щоранку
Хтось нанизує в душу ті разки смерек?..

Стратегія "Вільне письмо". Для роботи виділяється 3—5 хвилин. Протягом цього часу учням пропонується записати свої думки щодо поезії. До уваги не беруться помилки, стиль. Суть роботи полягає в тому, щоб допомогти учням зафіксувати свої емоції, не соромитись їх існування.

Робота в групах.

1-а група. Визначає тему, ідею, основну думку вірша.

2-а група. Визначає художні засоби, які застосовує поетеса.

Учень читає поезію під звучання саксофона.

Як дивно пахне перший сніг —
Солодкуватим духом лісу,
А ще — відлигою зі стріх
І чимось, схожим так на... пісню...

Як зимно пахне перший сніг —
Розбитим глечиком з водою,
На листям метений поріг
І чимось, схожим так з... журбою..

Як світло пахне перший сніг!
Так пахнуть яблука на сходах —
Тим, що їжак украсти зміг
І чимось, схожим так на... подих...

Як п'ярко пахне перший сніг —
Ледь гіркуватим димом-вітром,
Здається — радістю для всіх
І чимось, схожим так на літо...

"Кольорові асоціації". Учитель пропонує учням дібрати кольорові асоціації до окремих рядків поезії та визначити кольорову гаму цілого вірша.

Учениця читає поезію під музичний супровід.

До мене ангел прилітає на світанку,
Вдивляється у очі і мовчить.
І в мареві дрімаючого ранку
Така п'янка й прозора оця мить.

В його очах надія й безнадія,
Мов сестри рідні, душами сплелись.
І подих, ледь відчутний, серце гріє,
Як пісня, вже забутая колись.

І в час, коли дзвіниця ще дрімає,
А сон тихенько ходить по землі —
Він мовчки щось мені розповідає,
Та грішна я. Не зрозуміть мені.

Слова його із вранішньої сині,
Із білого туману та роси,
Слова його — то вітер в горобині,
І я не розумію їх. Прости.

Мабуть, нещиро вірила я в тебе.
Напевно, сумнівалася й в собі.
Тобі усі шляхи відкриті в небо,
Мої ж польоти — ближчі до землі.

І знов він прилітатиме щоранку,
У очі знову гляне, помовчить.
Та, доки ніч співає колисанку —
Не відлітай. Побудь хоча б ще мить.

Учні складають сенкан зі словом душа.

V. Закріплення вивченого матеріалу

Інтерактивна вправа "Вільний мікрофон": "Що вас найбільше вразило у поезії Оксани Радушинської?"

Стратегія "Одне слово". Учні по черзі додають по одному слову до речення, котре розпочав учитель. "Оксана Радушинська — це жінка"

VI. Підсумок уроку

Слово вчителя. Оксана Радушинська — не стала рабинею волі, як переважна когорта інших. Вона гідно іде життям. Слово для неї, як ліки, як життєдайна вода з цілющого джерела. А поезія — це вона, точніше, її душа. Викохана росами Старокостянтинівських ранків, викупана Божою благодаттю, виколисана найдобрішими материнськими руками, Оксана Радушинська віддячує рідному краю своєю поезією. На сторінках своїх збірок вона оповідає найбільш сокровенне і розсилає — до останньої жменьки — свою душу людям. Отож, приймаймо в наші серця творчість поетеси, адже дарується вона від усієї душі, бо — навпіл із долею...

VII. Домашнє завдання

1. Творчий аспект: дати відповідь на запитання "Чим схвилювала мене поезія Оксани Радушинської?".
2. Вивчити напам'ять поезію, яка сподобалася найбільше.

Література

1. Радушинська О. Стукав сніг...К.: ВКФ "Кобза", 2005 — 180 с.
2. Інтернет-джерела: muza.dp.ua; uk.wikipedia.org; poetry.uazone.net/radushynska/

Роман В. Владка "Нащадки скіфів" як науково-фантастичний експеримент

Роман Ткаченко,
кандидат філологічних наук
м. Київ

У статті проаналізовано умови та результати науково-фантастичного експерименту як художнього засобу у романі В. Владка "Нащадки скіфів".

Ключові слова: науково-фантастичний роман, експеримент, скіфи.

Мотив подорожі в минуле за посередництва випадку, магічних чи квазінаукових засобів розроблявся багатьма письменниками. Про це йдеться у романі А. Конан Дойла "Загублений світ", у п'єсі М. Булгакова "Іван Васильович міняє професію", у повісті братів А. і Б. Стругацьких "Важко бути богом", у фантастичному романі А. Беляніна "Моя дружина — відьма". Пригоди наших сучасників у минулому — один з найпоширеніших мотивів масового мистецтва, мультфільмів, телесеріалів, комерційної літератури. Адже люди споконвіку мріють не тільки пізнати, а й екзистенційно пережити незвідане.

Письменники-фантасти, зокрема описуючи далеке минуле, звертаються, як і науковці, до моделювання та експериментування. У фантастичній, науково-фантастичній та історичній літературі моделювання відбувається з різним ступенем достовірності. Художній експеримент, на противагу науковому, вирізняється за змістом (реальність конструйована), метою і результатами. Мета художнього експерименту мусить узгоджуватися з авторською концепцією твору. Результати такого експерименту значною мірою передбачувані й впливають з художнього задуму. Жива зустріч історії з сучасністю потенційно багата на художні ефекти. Це може бути комізм, заснований на невідповідності мовлення, антуражу тощо, як-от у п'єсі Булгакова про царя Івана; такого роду пригоди можуть виявити нові риси героїв, стати для них ініціацією, випробуванням характерів на міцність, моментом істини, перевіркою на справжність дружби чи любові, похвалити розповідь карколомними перипетіями. У науково-художній спосіб митець демонструє "чисте золото правди", добуте в результаті експерименту. За мету дослідження кладемо з'ясувати особливості експерименту, який ставить В. Владко у романі "Нащадки скіфів".

В. Владко відомий передовсім як майстер пригодницького сюжету, автор науково-фантастичного роману "Аргонавти Всесвіту". Однак меншим чи більшим успіхом у масового читача користувались майже всі його романи й повісті. Приміром, роман "Нащадки скіфів" перевидавався в Чехословаччині чотири рази. Основний масив літературно-критичних праць про "українського Жуля Верна" — це численні рецензії, передмови і післямови М. Пивоварова, О. Білецького, М. Владко тощо. Його творчості присвячено окремі сторінки монографії про літературну фантастику Н. Чорної "У світі мрії і передбачення. Наукова фантастика, її проблеми і художні можливості", кандидатської дисертації О. Стужук. На часі — системне вивчення етики українського фантаста.

Загальновідомо, що відповідь на те чи інше питання залежить від поінформованості, яка дозволяє зважити всі "за" і "проти". Щоб підійти до аналітичних висновків у питанні про особливості експерименту в романі "Нащадки скіфів", спробуємо екстенсивно висвітлити (чи, як писав Г. Гадамер, розширити гори-

зонт розуміння) сферу необхідних знань. Такими вважаємо насамперед реконструкцію епох і пов'язану з нею характеристику суб'єктів експерименту, тобто скіфів, з одного боку, і радянських науковців 30-х рр. — з другого. Вважаємо також важливим з'ясувати концепцію науки, якою вона постає у В. Владка, і порівняти, оскільки все пізнається у порівнянні, моделювання скіфського світу у автора "Нащадків скіфів" та бодай в одного-двох інших письменників.

2009 року роман "Нащадки скіфів" (1939—1957) перевидано у видавництві "Веселка". Цей факт свідчить, що, попри незначний наліт радянськості, книжка залишається цікавою для шанувальників пригодницької та фантастичної літератури. Справді, якщо вдається до екранізації, можна було б легко осучаснити членів геолого-археологічної експедиції. Знаки радянської епохи проступають у напівжартівливому, напівсерйозному протиставленні геології як практичної сучасної за духом науки і археології з її "мертвим знанням" (той же мотив в оповіданні П.Загребельного "Печеніги"); у класовій природі соціальної боротьби, у антиклерикальному мотиві неприйняття скіфського пантеону, вірувань, у тому, що першим ворогом посланців з майбутнього виступає віщун; радянським є сюжетний хід, коли герої проникають у скіфське суспільство, щоб влаштувати там революцію. Суто радянська поетика й стилістика опрозрачується у такого роду пасажах, як-от: "Вони мусили перемогти, вони не могли не перемогти! Бо за ними була правда пригноблених, правда страждаючих невольників і бідняків" [1, 339], "Скільки золота одразу! Друзі мої, це гідний подарунок нашій рідній Батьківщині!.." [1, 382]. Але, з другого боку, повстання можна трактувати як прагнення людей до волі і справедливості чи одвічну боротьбу за владу і власність. Усі ці розбіжності або спільність між людьми з різних епох важливо вяснити, щоб окреслити параметри їхньої взаємодії.

До висвітлення науково-фантастичного антуражу український романист ставився надзвичайно відповідально. Перш ніж взятися за написання твору, він перечитував сотні книжок з різноманітних галузей знань. Тому звичаї, побут, історію скіфів у романі В.Владка відтворено досить переконливо. Щоправда, окремі "цікавинки" автор оминув як неістотні чи такі, що можуть небажаним чином вплинути на результати експерименту. Наприклад, нема згадок про звичай курити коноплю чи специфічно скіфське суспільне явище енорейв, скіфських євнухів. Це були заможні скіфи, що виконували жіночу роботу і вдягались у жіноче вбрання через безпліддя, яке розвивалось внаслідок безперервного похідного життя верхи на коні. Слово "скіф" з давньогрецької мови перекладають як "похмурий, недобррозичливий". Перси називали ці племена "саками". Самі скіфи йменували себе сколотами, тобто лучниками. Скіфи були відомі у стародавньому світі насамперед через дивовижну жорстокість. Їхні сагайдаки у Біблії порівнюють з відкритими домовинами. В.Владко розповів про звичай знімати з убитого ворога скальп і про людські жертвоприношення, про "дудки, зроблені з гомілкових кісток людини" [1, 153], однак реальність була ще жahlливішою. Коли скіф убивав першого ворога, він пив його кров. З полонених вони здирали шкіру і використовували ті трофеї як рушник або плащ; зі здертої правіці з нігтями робили чохла для сагайдаків; брехливих віщунів спалювали живцем; разом з покійним царем ховали, умертвивши, всю його прислугу, найближчу охорону, дружин, коней. Однак у бою скіфи стояли на смерть, ніколи не були зрадниками, не кидали пораненого товариша на поталу ворогам. З роману дізнаємось, що намети знатних скіфів стояли на возах, що перед входом у намет вішали різнокольорові стрічки, аби відлякувати злих духів, довідуємось про деталі обряду побратимства і про поховання царських скіфів у дніпровських Геррах, про жертвенники, присвячені богу Арею, — високі купи хмизу, на верхечку яких, угору лезом, кріпили меч, чоловіки носили високі повстяні шапки, їхні віщуні гадали на вербових паличках, списи прикрашали зображеннями драконів і птахів, що скіфське вино з кобилячого молока називалось "оксюга-

ла", а сир — "іпака" і багато чого іншого. Роман "Нащадки скіфів" можна без перебільшення вважати енциклопедією скіфського побуту.

Задля правдоподібності живої зустрічі з минулим письменник мусив би додати невідомі науці факти, які могли знати тільки очевидці. І такі факти в романі є. Археолог Дмитро Борисович з'ясував, що скіфи вмели добувати метал, пекти хліб, користувалися послугами зубних лікарів, боялися собак.

І все-таки "Нащадки скіфів" — не історичний роман. Дія твору відбувається у глухому закутку донецького степу, на узгір'ї Зольного кряжу. Члени експедиції несподівано потрапляють у велетенську печеру, де з прадавніх часів, коли врятувалося від землетрусу, живе скіфське плем'я, не здогадуючись про унікальність свого місцеперебування і про те, що за стінами печери вже давно інша епоха, інші люди. На особливості моделювання "паралельного світу" вказує одна промовиста деталь: письменник упродовж кількох сторінок майже ніде не згадує про скіфських дітей. Адже завівши мову про дітей, автор мусив би порушити проблему розвитку, а у цього племені майбутнього нема, протягом тисячоліть їхні обставини лишаються незмінними. Замкнений простір зупинив історичний час. Очевидно, першопричиною такого стану речей міг би стати інформаційний голод, духовна неволя, убогість зовнішніх вражень.

Кульмінацією роману — так само, як і згущенням скіфського історико-етнографічного матеріалу — є розповіді старого воїна Ормада на бенкеті у вождя Сколота про війну Іданфірса з Дарієм та віщуна Дорбатая — про Агафірса і Скіла. Це словесне протистояння стало подієвим та ідеологічним центром твору. Ормад розповідав про славнозвісну війну скіфів з персами у 513 р. до н.е., відому "нащадкам скіфів" з "Історії" Геродота (ще одне підтвердження достовірності писемних джерел для археолога Дмитра Борисовича). З того ж таки Геродота автор запозичив і вклав до вуст Дорбатая перекази про мудреця Анахарсиса (до речі, рідного дядька Іданфірса), що, вернувшись у Скіфію з Греції, був убитий рідним братом Савлієм чи то за поклоніння чужим богам, чи то у боротьбі за владу, і про вождя Скіла, убитого співвітчизниками за зраду рідних богів та звичаїв, перед якими він надавав перевагу грецьким. Жрець Дорбатая доводив, з потаємною думкою посилити свій вплив на плем'я і налаштувати його проти чужинців з майбутнього, що скіфи були могутніми тільки тоді, коли трималися за свою віру в Папая, Табіті, Аргімпасу, Арея та ін.

Незважаючи на очевидні симпатії автора (він підтримує своїх сучасників), проблема вибору у даному разі не така проста, як здається на перший погляд. У глибині конфлікту бачимо одвічне протистояння свого і чужого, національного і загальнолюдського, консервативного і новаторського, традиції і авангарду, віри і розуму, еволюції та революції. Певно, відчуваючи неоднозначність трактування ситуації з убивством Скіла (бо скіфський вождь міг уособлювати поступове, культурно розвинене грецьке начало і водночас, на відміну від мудрого Анахарсиса, справді, розпусту і зраду), автор спростив її, щоб не лишити шансів ідеологічному тлумаченню Дорбатая, перевів проблематику у суто матеріальне річище: Дмитро Борисович твердить, що Скіл загинув, оскільки представляв інтереси грецьких купців-колонізаторів. Суто радянська інтерпретація конфлікту "вивела за дужки" комплексу переживань, пов'язаних з любов'ю до рідного народу, релігійні вірування, знехтувавши принципом історизму на користь авторської концепції. Специфічно

національне визнається тою мірою, наскільки може піддаватися модернізації або тлумачитися в загально-людському, інтернаціональному контексті.

Археолог і поет Б.Мозолевський написав чимало віршів на "скіфську" тему. Скіфську історію поет реконструював, підкреслюючи те спільне, доглибно людське, що могло б об'єднати скіфів і його сучасників. Перебираючи на себе роль поета історик Б.Мозолевський користувався іншими методами. Адже історична реконструкція не може адекватно, повною мірою відновити минуле. Натомість згодяться міф, інтуїція, анамнез, актуалізація архетипів, генетичної пам'яті. Ці засоби дозволяють глибше осмислити внутрішній світ наших предків. Хоч як парадоксально, проте, щоб глибше відчувати дух історії, спізнати правду, треба відволіктись від неістотних історичних подробиць. І романіст, і поет, щоб відтворити духовний зв'язок покоління, однаково вдаються до міфологізації історії, але на принципово різній культурній основі, у В.Владка вона інтернаціональна, у Б.Мозолевського — українська. У "скіфських" віршах Мозолевського незрівнянно більше українського колориту.

Романи В.Владка містять, на диво, обмаль українських реалій. Його персонажі є світоглядом радянськими людьми. Вони ніколи не забувають про свій обов'язок перед Батьківщиною. За духом і настроєм позитивні герої В.Владка не можуть бути кимось іншим, аніж колективістами. Один з керівників повстання, грек Роніс, тільки на мить може перейнятися почуттям помсти і тут же осмикує себе, тому що помста шкодить загальній справі: "Коли та ненависть охоплює мене, я забуваю тоді про загальну справу і мрію лише про жорстоку помсту Дорбатаєві... помсту за всіх моїх братів, яких він закатавав!" [1, 336]. Утім, український колорит не обмежується географією подій. Переважно у критичні моменти герої роману, між іншим, так само, як і в "Аргонавтах Всесвіту", цитують народні прислів'я і приказки. Наприклад: "Або добути, або дома не бути" [1, 299], "Як стукне, так і гукне" [1, 135], Артемові навіть спала на думку народна пісня: "Гей, у лісі, в лісі стоять два дубочки, гей, схилились два дубочки, та й схилились верхи до купочки..." [1, 79]. Прислів'я, приказки, фрагменти пісень служать тут джерелом народної мудрості, народного духу і сили, засвідчують демократизм персонажів. Крім того, детально виписаний ритуал посвяти у побратими через століття перегукується з таким же явищем у запорожців. Лист царя Іданфірса перському царю Дарію глузливым тоном скидається на славнозвісний "Лист запорожців турецькому султану": "Ніколи я й мої воїни не тікали ні від кого з переляку, ні від кого не тікаємо ми й тепер. Мій народ робить те саме, що робив і до того, як ти сюди прийшов, і що робитиме, як ти звідси підеш. Мій народ кочує, як робить те завжди. І я зовсім не поспішаю битися з тобою, бо в мене без тебе є чимало справ" [1, 218]. "Певною мірою, — пише сучасний лікар-психотерапевт О.Стражний, — світогляд скіфа виявився в ментальності козака-запорожця. Посуті, це один образ — жорсткий, гордий воїн із розвинутим почуттям власної гідності" [2, 67]. Однак український аспект у творі ніде спеціально не наголошено. Назва "Нащадки скіфів" говорить більше про загально-людський зв'язок, ніж родовий і національний. Вона є

чимось на зразок "нащадки лицарів" або "нащадки Прометея", свідчить про незнищенність винахідливості, мужності, гідності, свободи духу. Учасники експедиції у скіфському таборі виявились рівними серед кращих.

Наука у романі "Нащадки скіфів" служить інструментом порозуміння між народами, епохами, поколіннями. У прямому сенсі, якби Дмитро Борисович не володів давньогрецькою мовою, геологом серед скіфів велоса б скрутно. У такий спосіб вирішилась давня суперечка між археологом і начальником експедиції геологом Іваном Семеновичем з приводу важливості їхніх дисциплін. Якщо геологія забезпечує людство корисними копалинами, то історія плекає духовні скарби, формує особистість. Пройде кілька років після виходу книги у світ, розпочнеться війна, і О.Довженко писатиме у щоденнику про жахливий занепад культури, зокрема культури війни, брак патріотизму і патріотичного виховання як про вирішальні причини втрат у перші роки битви з фашизмом, а Сталін, очевидно з огляду на ці обставини, запровадить бойові ордени з іменами Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького. Проте наука не була єдиним і головним засобом порозуміння. Науку автор і його герої розуміли у суто просвітницькому ключі. Наукові істини виконували роль допоміжного засобу на шляху до свободи, рівності, братерства. Ще І.Франко, цілком у дусі з автором роману "Нащадки скіфів", писав: "Все, що тільки знання відкриває, а думка утворює, — все те праця перетворює в річ, в чин, в життя і дає їх до рук новим поколінням робітників як знаряддя і натхнення для подальшої праці, для подальшої боротьби" [3, 437 — 438].

Експедиція шукала в печері скіфське золото. Золото було знайдено. Але найголовніший здобуток подорожі в іншому — учасники експедиції знайшли прихильність і дружбу простих скіфів. Недаремно портрет над входом у бічне відгалуження печери, де Проніс сховав скарб, дивним чином нагадував Варкана, Артемового побратима. Згадка про Варкана у фіналі твору знаменує реалізацію головної мети науково-фантастичного експерименту, значно важливішої за пошуки золота: знайти спільну мову з прапредками. Зустріч минулого з майбутнім виявилась взаємно продуктивною. Гості з прийдешнього помудрішали й змужніли, а серед скіфів, унаслідок цих відвідин, зародилось духовне сум'яття, прагнення до змін. Можливо, "законсервоване" у гігантській печері скіфське плем'я асоціювалось у письменника з радянським суспільством і актуалізувало ту очевидну істину, що без знання минулого збідніє душа і дух людини так само, як без духовної потреби у змінах ми приречені на рух по колу.

Перспективу цього дослідження вбачаємо у дальшому осмисленні літературною теорією наукового експерименту як художнього засобу, у відтворенні повноцінного історико-літературного контексту роману "Нащадки скіфів".

Література

1. Владко В. Нащадки скіфів: Роман. — К.: Веселка, 2009. — 390 с.
2. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. — К.: Книга, 2008. — 368 с.
3. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Ю.О. Федів, Н.Г.Мозгова. Історія української філософії: Хрестоматія. — К.: Україна, 2011, 512 с.

Роман Ткаченко. Роман В. Владко "Потомки скифов" как научно-фантастический эксперимент

В статье анализируются условия и результаты научно-фантастического эксперимента в романе В.Владко "Потомки скифов".

Ключевые слова: научно-фантастический роман, эксперимент, скифы.

Roman Tkachenko. The novel by V.Vladko "Descendants of Scythians" as science fiction experiment

In the article the terms and results of science fiction experiment are analyzed.

Key words: science fiction novel. experiment, Scythians.

Твори фантастичного спрямування в українській літературі ХІХ ст.

Світлана Грабовська,
учитель української мови і літератури
ЗОШ № 28 м. Житомира

Тема. Твори фантастичного спрямування в українській літературі ХІХ століття. Особливості фольклорної фантастики ранньої романтичної прози Пантелеймона Куліша

Мета: продовжувати розвивати вміння розкривати зміст понять "фантастичний прийом", "фантастичне спрямування твору", "фольклорна фантастика", знаходити їх у творах, визначати смислове навантаження; розглянути та проаналізувати романтичну фольклорно-фантастичну прозу П.Куліша, написану на основі або з використанням українських народних легенд, переказів, оповідань та казок; виховувати любов до української книги.

Епіграф: *Людина є таїна. Її треба розгадати*
Ф.Достоевський

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

1. Зачитайте виписані вислови про фантастичну літературу.
2. Назвіть імена українських письменників-фантастів, які творили в ХІХ столітті.

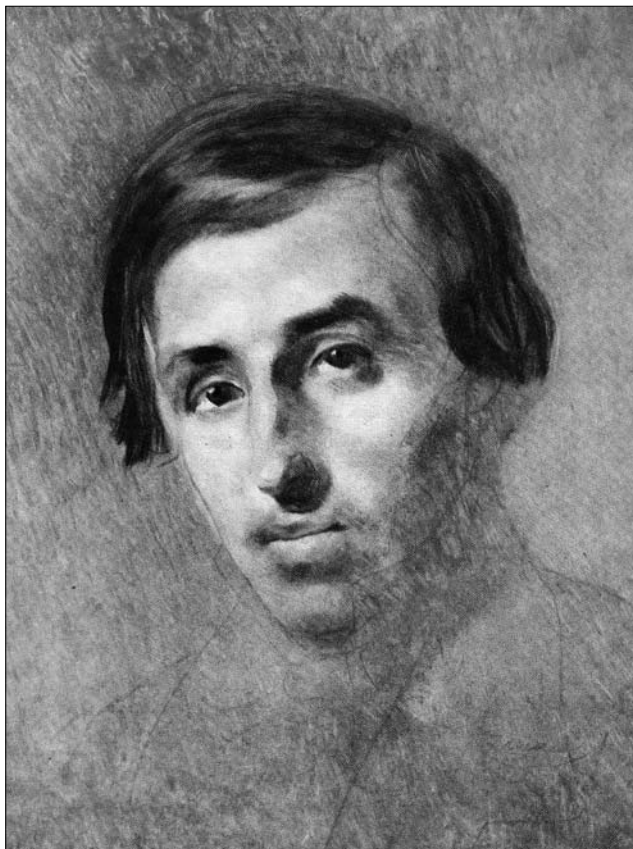
II. Мотивація навчальної діяльності учнів

Вступне слово вчителя. Відомо, що 30—40-і роки ХІХ століття — це утвердження романтизму в літературах слов'янських народів, що входили до складу Російської імперії. Романтизм охопив різні галузі культури. Звідси захоплення літературою, історією, живописом, музикою і фольклором. Характерне для романтизму зацікавлення ірреальним у поєднанні з прагненням етнографічно точного відображення народного життя породило чимало творів, написаних на основі чи за мотивами народних міфологічних чи демонологічних переказів, легенд, фантастичних казок. Їх можна визначити як фольклорно-фантастичну прозу. Твори представників романтизму мають багато спільного:

- їх сюжети, образи запозичені з усної народної творчості;
- їм притаманне прагнення етнографічної достовірності, що надавало романтичній літературі місцевого колориту;
- на жаль, переважно російська мова викладу.

На першому занятті вислухаємо тих учнів, які прочитали твори П. Куліша і досліджували їх фантастичне спрямування. Творчі групи працювали над випереджальними завданнями.

Як відомо, Пантелеймон Куліш як письменник дебютував 1840 року, коли в альманасі Михайла Максимовича "Киянин" опублікував свої "Малоросійські оповідання", написані ще 1839 року (цю дату вказує сам автор): "Про те, від чого в містечку Воронежі висох Пішевці став" та "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зеленому тижні".

1841 року в тому ж часописі було опубліковано "повість за народними переказами" "Огнений змій" (написану ще 1840 року). Це перша спроба твору більшого за обсягом серед масиву тогочасної української фольклорно-фантастичної прози. І спроба, треба сказати, вдала.

1843 року в "Москвичі" надруковано оповідання-казку "Коваль Захарко" (підписано криптонімом П.К). Питання авторства у читачів не викликало сумнівів — манера оповіді, місце дії були характерні для фольклорно-фантастичної прози П. Куліша. До того ж згадка про коваля Захарка є у повісті "Огнений змій".

Саме ці чотири твори і належать до ранньої фольклорно-фантастичної прози П. Куліша, їх жанрові ознаки визначають вставні народні легенди, перекази, казкові мотиви фантастичного змісту, а також фантастичні елементи, прийоми, герої, образність.

I група представила своє дослідження проблеми:

Чим же особливий саме Кулішів підхід до перенесення фольклорної фантастики у літературний текст?

"Перші твори Куліша мають виразно етнографічний характер. Їх зміст — народні перекази, місце дії — рідний Кулішеві Воронеж" [5, с. 191], — писав М. Зеров, підкреслюючи етнографізм прози молодого Куліша і відзначаючи таким чином одну із головних

установок автора. Кулішева позиція якомога точнішого відтворення фольклорного першоджерела відома. Адже фольклор є важливою складовою народного життя і побуту, а тому писати про народ реалістично — означає додержуватися й етнографічної правди. П. Куліш використовує фольклорне першоджерело не стільки для його популяризації, як, наприклад, О. Сомов, скільки для якнайточнішого і найповнішого відтворення життя українця. Сам фольклорний текст несе в собі таке смислове, емоційне та естетичне навантаження, що дає можливість, мінімально опрацювавши, видозмінити його в літературний витвір.

П. Куліш досить точно відтворює народний побут та вірування. Місце дії всіх його ранніх прозових творів — містечко Вороніж із його околицями — письменник описує, послуговуючись місцевими автентичними топонімічними легендами та переказами. Дослідники вже давно відзначали цю особливість Кулішевих творів — навіть організовували етнографічні експедиції місцями, які він змальовував. Зазначимо, що П. Куліш, уводячи в художній зміст своїх текстів колорит рідного краю, не є новатором — це може бути й даниною тогочасній "моді" (Диканька М. Гоголя, Пирятин Є. Гребінки тощо). Врешті, закономірно, що письменник персонажами своїх творів бачив передусім знайомих йому людей — це оживлювало оповідь, робило її більш виразною. І якщо Диканька М. Гоголя — назва швидше умовна, дія його повістей не надто очевидно прив'язана до конкретного місця, то П. Куліш якомога точніше відтворює колорит невеличкої частини України.

Отже, П. Куліш однозначно виступав за етнографічну достовірність, точність зображення народно-життя у літературному творі. Але навряд чи у цьому варто вбачати тільки прагнення етнографічного реалізму. Видається, що позиція письменника була не такою простою. В. Петров відзначає поєднання у перших повістях П. Куліша тези Ж.-Ж. Руссо про "природність селян" та магічного ідеалізму Новаліса [13, с. 130]. Справді, із перших же творів П. Куліша відчувається безумовний руссоїзм письменника, який доводить близькість селян до природи і природного. А близькість до природи є і близькістю до потойбічного. Тому саме в казці, у таємничому повною мірою виявляється органічність селянина. П. Куліша цікавить народний дух, який можна пізнати, досліджуючи єдність реального та ірреального світів природної людини. У цьому Куліш — романтик західного зразка. Тому не буде перебільшенням визнати, що в українському романтизмі ранні оповідання і повісті Куліша відігравали особливу роль — "... їхній безпосередній зв'язок із романтичною традицією фантастично-народної новели, з характерною для цих новел поетикою жадливого й демонічного, дозволяє нам краще, ніж будь-які інші твори в українській літературі, говорити про вплив західноєвропейського романтизму на українську літературу середини XIX віку".

II група шукала відповіді на запитання:

З якою метою Пантелеймон Куліш використовує в своїх творах фантастичний прийом і яку роль відведе фантастичним елементам у творах П. Куліша?

Характерно романтичною є увага П. Куліша до ночі як антипода дня. Саме вночі, коли "спадають обманчивые внешние покровы жизни... подлинная же сущность мира непосредственно выступает в её неприкрытой наготі" [2, с. 93], відбувається дія більшості фольклорно-фантастичних творів П. Куліша. Письменник моде-

лює саме ті ситуації, коли людина стає вільною від реальності й переходить під владу потойбіччя. На зміну денному реальному часові настає час карнавального дійства (вечорниці, свята), головною рисою якого Ю. Манн уважав "відхід від правил і норм як соціальних, так і моральних, етичних" [11, с. 8]. П. Куліш тонко відчуває той особливий світ, в якому панує місяць — "...чудне було світло його... він надавав усьому якогось особливого кольору і форми, ... в його сяйві все здавалося надзвичайним, як уві сні... Всі немов потрапили в чарівний світ, де немає злиднів і тягару, все чудесне й ясне..." [9, с. 125]. В оповіданні "Про те, від чого в містечку Вороніж висох Пішеві став" акцентовано на тому, що саме вночі стається те незвичайне, що згодом є причиною трагедії. Те, "що сталося з козаком Бурдюгом", відбувалося тільки вночі — разом із останніми рядками твору з'являються на сторінках оповідання перші сонячні промені.

Оскільки "Огнений змії" є твором більшої форми, то час дії письменник не міг обмежити тільки темною частиною доби. Денні події повісті відбуваються у Києві — персонажі ведуть "спокійне і мирне життя". Однак ніч є для героїв твору Івана і Марусі фатальною. Першопричиною трагедії стає залицання в заборонений час — під час повернення з прощі. Друга частина твору — воронізька — є цілком нічною. Саме вночі на вечорницях уперше згадують про вогненного змія, уночі Маруся знаходить скарб, опівночі літає до неї змії, тоді ж вона і гине.

Демонологія — це сукупність міфічних народних уявлень і переконань, яка спирається на віру в існування злих духів (демонів). Демон (у грецькій міфології) — це узагальнене уявлення про певну невизначену і неоформлену божественну силу зла чи, рідше, добра. Ранні християнські уявлення про демонів пов'язані з образом злої, демонічної сили. Демон — умовне позначення тих надприродних персонажів, які не є богами і займають порівняно з богами нижче місце в ієрархії, чи знаходяться на нижчих рівнях у даній міфологічній системі. У більш вузькому і точному значенні демони — злі духи.

Ознайомившись із творами ранньої фольклорно-фантастичної прози Пантелеймона Куліша, можна визначити їх жанрове розмаїття. П. Куліш не спинається лише на одному жанрі. Загалом у його прозовій спадщині можна виділити майже повний спектр використання фольклорних джерел. Це і фольклорно-фантастичне оповідання, повість за народними переказами, фантастична казка та зразок літературної обробки фольклорних записів. Письменник також застосовує окремі народні перекази чи легенди як вставні новели у пізніших творах.

III група визначала способи творення цілісності художнього твору

У процесі колективної роботи старшокласники дійшли таких висновків.

Один із улюблених Кулішевих способів творення цілісного тексту — звичайне нанизання сюжетів завдяки оповідачеві чи оповідачам — дійовим особам. Всього п'ять фольклорно-фантастичних творів містять значно більше використаних сюжетів фольклорних оповідань. "Огнений змії", крім основного сюжету, складається ще з шести вставних фантастичних новел: про дванадцять братів-будівничих і лаврську дзвіницю; про бандуру; про шаблю характерника; про скарб; про огненного змія; про дьогтяра і скарб. Оповідання

"Про те, від чого в містечку Воронежі висох Пішевіці став" теж містить вставні сюжети (історію закоханої пари та легенду про силу материнських сліз). Оповідання "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зелених святках" вирізняється єдністю теми, що, напевно, і робить саме цей текст найбільш "літературним", довершеним. Казка про Захарка-ковалю також не має відгалужень від основної сюжетної лінії. Зате оповідання "Бабуся з того світу" складається аж із одинадцяти оповідей бабусі Дубинихи. Більшість із них — це великі характеристики різних покарань, яких зазнають грішники за різні гріхи. Але й у цьому творі є три маленькі фантастичні оповідання: про скупку жінку; про парубка, що хотів змінити свою долю; та цікавий варіант легенди про великого грішника.

IV група визначала персонажів у фольклорній фантастиці Пантелеймона Куліша.

Пошук був спрямований на дослідження художнього тексту, коли визначалися і персонажі фольклорної фантастики як характерні ознаки фантастичного спрямування художніх творів.

У фольклорній фантастиці Пантелеймона Куліша порівняно небагато персонажів власне демонологічних. Вогняний змії — то зірка, яка спадає за край неба. А чи є він, чи ні — головне, що про нього "кажуть", про нього знають. Чорти, яких обдурює коваль Захарко, яким допомагає народжуватися баба-повитуха, помсти яких вдається уникнути дьогтяреві — це не демонологічні створіння, а веселі й дурненькі персонажі українських казок — хоч і спрямовані на зло, та водночас не такі вже й страшні. Мерці ж залишаються звичайними людьми, як та мати, що приходить з того світу, аби врятувати доньку від змія (вставна новела з "Огненного змія").

П. Куліш не описує світ демонів. Його цікавить світ людей. І все незвичайне, ірраціональне є органічною складовою і породженням людської свідомості. Не демони спричиняють біди і хвороби, не хвороба породжує демонів, а персоніфікується в них. Першопричинами біди є самі герої Кулішевої фольклорної фантастики — всі вони переступають через заборони: не вбивати священних тварин, не працювати у свято, не забувати вдома обереги, не викопувати скарби, врешті-решт, не розпочинати навіть хорошого у невластивий час (як каже старий мудрий Чайка з "Огненного змія": "...недобрий початок поганий має і кінець" [9, с. 122]) і т.д. Добро і зло існують паралельно. Людина сама повинна пильнувати рівновагу у світі, коли ж вона її порушує, стає можливим втручання злих сил у життя людей, це є ніби карою для порушника. П. Куліша цікавить те особливе, що закладене всередині, в душі кожного звичайного українського селянина, що втрачене у людині міській і яскраво проявляється у людині близькій до природи — відчуття доцільності і правильності навколишнього світу, необхідності дотримуватися певних правил і неминучості розплати за скоєне.

Зроблені дослідниками висновки мають і виховне спрямування, що спонукало поцікавитися в учнів:

1. Які проблеми порушує П. Куліш у своїх фольклорно-фантастичних творах? Чи актуальні вони сьогодні?

2. А яким людським якостям ви надаєте перевагу?

3. Як повинна жити людина?

Акцентування уваги на порушених автором мо-

рально-етичних проблемах актуальне, оскільки від "відчуття доцільності і правильності навколишнього світу, необхідності дотримуватися певних правил і неминучості розплати за скоєне" стосується всіх і кожного, особливо це важливо для молоді, адже від неї у недалекому майбутньому залежатиме доля нашої країни.

Літературне дослідження

Проблемні питання, над якими працюють усі учасники факультативу, спонукають до вдумливого читання художніх текстів. Пропонуємо учням дати відповіді на запитання:

— Як у творах П. Куліша розкривається теза "Близькість селян до природи є і близькістю до потойбічного" ?

— П. Куліш твердив: "Дослідження єдності реального та ірреального світів природної людини — шлях до пізнання народного духу". Чи вдалося вам у цьому переконатися ?

— Доведіть, що особливості (і які саме) ранніх творів П. Куліша є свідченням впливу західноєвропейського романтизму.

— Чи впливає використання П. Кулішем фольклорної фантастики на жанрове розмаїття його творів ?

— Визначте жанрове розмаїття ранньої прози П. Куліша.

Узагальнення вивченого

Проаналізуйте епіграф уроку: "Людина є таїна. Її треба розгадати" (Ф. Достоєвський)

Заключне слово вчителя. Відомо, що П. Куліш виявив особливий підхід до вибору фольклорних тем. Найчастіше він звертався до теми скарбу, яка тісно пов'язана з мотивами "нечистих грошей", — шість сюжетів; тему "огненного змія", тісно пов'язану з темою скарбів, письменник використав тричі, двічі з'являється казковий мотив перемоги над чортом. Письменник не торкається тих тем, які були найпоширенішими у тогочасній літературі (зображення відьом, русалок, вовкулак). П. Куліш зображує внутрішній світ звичайної людини, те ірреальне, що є органічною складовою картини світу українця.

Домашнє завдання

Підготувати повідомлення, як внутрішній світ звичайної людини, те ірреальне, що є органічною складовою картини світу українця, відображено у творах фантастичного спрямування українських письменників-класиків.

Література

1. Ванслов В. Эстетика романтизма / В. Ванслов. — М.: 1966. — 93 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX—поч. XX ст. / Іван Денисюк. — Львів, 1999.
3. Зеров М. Твори: У 2 т. / Микола Зеров. — К.: 1990. — Т.2. — 191 с.
4. Куліш П. Огнений змії / Пантелеймон Куліш. — К., 1990. — С.122—125.
5. Манн Ю. Поэтика Гоголя. — М., 1978. — С.8.
6. Огнений змії. Фантастичні твори українських письменників 19 ст. / Уклад Юрій Винничук. — К., 1989.
7. Петров В. Етнографічне оповідання П. Куліша / Куліш П. Твори. — Харків: 1930. — Т.1. — 130 с.
8. Чижевський Д. Історія української літератури / Дмитро Чижевський. — Тернопіль, 1994.

Робота над портретом на уроках української літератури

Оксана Міщенко,

аспірант кафедри української мови і літератури

Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка

У статті представлена спроба комплексного підходу до вивчення теоретико-літературного поняття "портрет" у старших класах загальноосвітньої школи та запропоновані методичні рекомендації щодо роботи над портретом образу-персонажа художнього твору.

Ключові слова: опис, портрет, живопис, література, образ-персонаж.

Проблема пошуку нових шляхів інтерпретації художнього твору як цілісної структури, за яких буде чітко простежена взаємозумовленість усіх його компонентів та декодована позиція автора, досі залишається актуальною. У зв'язку з цим перед педагогом-словесником постає складне завдання: навчити учнів старших класів осмислювати авторську концепцію та способи її висловлення на всіх рівнях художнього цілого та з урахуванням усіх деталей. Таким важливим компонентом внутрішньої організації художнього твору й водночас засобом творення образів є портрет.

Проблемою удосконалення майстерності портретування здавна цікавляться мистецтвознавці, літературознавці, адже осягнення методів найбільш точного зображення особистості є справжнім хистом, виявом таланту митця, його професіоналізму. Питання аналізу портрета методисти зазвичай розглядають у контексті інших проблем — засобів характеротворення образу, вивчення літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом, теорії літератури в школі, мистецтва художньої деталі та ін. На сьогодні в дослідницькій практиці проблему вивчення поняття "портрет" детально не висвітлено, як не здійснено й спроби цілісного, комплексного підходу до роботи над цим поняттям в старших класах загальноосвітньої школи.

Мета статті: розробити систему завдань для систематизації та вдосконалення знань учнів про портрет як теоретико-літературне поняття й один із засобів творення образу в художньому творі. Завдання цієї розвідки: допомогти вчителю-словеснику організувати поетапне оволодіння учнями старших класів знаннями про портрет літературного твору й вироблення навичок його аналізу.

Теоретична та практична значущість портретної характеристики образу-персонажа в системі цілісного аналізу епічного твору зумовлює те, що жоден урок української літератури як у середній, так і в старшій школі не оминає аналізу портрета в художньому творі. Зважаючи на це, у старших класах, на завершальному етапі літературної освіти, уважаємо за необхідне поглибити та систематизувати знання про теоретико-літературне поняття "портрет".

Визначення етапів та прийомів поглиблення виученого поняття учитель повинен розпочати з аналізу чинної програми з української літератури: з'ясувати, скільки разів та в якому класі учні вже розглядали його, з яким теоретичним матеріалом вони уже знайомі.

Програмою з української літератури передбачено засвоєння теоретичних понять "художній опис" та

"портрет" ще в 5 класі. Учителю потрібно врахувати, що початкове уявлення про літературознавчий термін школярі вже мають, із ним вони могли ознайомитись в молодших класах чи в повсякденному житті. Визначення для учнів середніх класів, звісно, методично виважене і скероване принципом доступності: "Портрет — опис зовнішності персонажа в художньому творі" [8; 86]. У підручнику Л.П. Шабельникова характеризує портрет у творі як важливий інструмент розкриття авторського ставлення, зображення внутрішнього світу героїв, їх смаків та уподобань, професії та достатку; указує на різний підхід до змалювання зовнішності: "здебільшого характер персонажа відповідає його зовнішності" [Там само], хоча може і контрастувати.

У підручнику з української літератури для 7 класу подається визначення поняття "позасюжетні елементи", структурним компонентом якого є портрет героя. Знання учнів про портрет поглиблюється, учні знайомляться з ним як з елементом структури твору, розкривається його нове функціональне призначення: він виконує важливу роль у композиції художнього твору.

У 8 класі програмою заплановано урок зв'язного мовлення, мета якого — розширити портретну лексику школярів, навчити створювати уявні словесні картини.

Теоретичні знання та практичний досвід роботи з портретом учні середньої ланки отримують не лише на уроках української, а й зарубіжної літератури, образотворчого мистецтва (ознайомлення із живописним портретом) та української мови (уроки зв'язного мовлення, де учні працюють над твором-описом зовнішності людини).

Науково-методична система прийомів роботи, яка забезпечує високу результативність, передбачає поетапне вивчення цього поняття: учні середніх класів отримують уявлення про портрет як літературознавчий термін, вчать застосовувати його на практиці. Поглибити теоретичний матеріал, враховуючи сучасні досягнення літературознавства, розширити інформацію про функціональне навантаження портрета в літературі, остаточно узагальнити й систематизувати отримані знання — завдання для учнів старших класів.

Поставлені завдання спрямовують методичну діяльність учителя. Під час поглиблення теоретичного поняття "портрет" пропонуємо використати такі прийоми і методи навчання: актуалізація опорних знань, повторення, опрацювання теоретичного матеріалу, робота зі словниками та іншими видами джерел, порівняння із суміжними видами мистецтв, робота з художнім текстом, узагальнення тощо. Спосіб

організації занять повинен бути обраний з урахуванням інноваційних технологій навчання літератури.

Наприклад, на етапі підготовки учнів старших класів до сприймання та аналізу художнього твору, що відзначається більшою складністю й широтою, на вступному занятті вважаємо за доцільне використання таких інтерактивних методів, які передбачають актуалізацію інтегрованих знань з мови та літератури.

Інтерактивна вправа "Мікрофон":

- Пригадайте, які ви знаєте типи мовлення.
- Що таке опис? (Робота зі словником)
- У яких стилях можуть бути виконані описи зовнішності людини?
- З'ясуйте, чим відрізняються описи зовнішності людини у різних стилях мови.

Групова робота **"Коло ідей"**. Завдання. Поміркуйте, які особливості має портрет у різних стилях мови? Інструкція. Клас доцільно поділити на три групи і, відповідно, кожній з них дати завдання охарактеризувати один із стилів мови. Коли учні справилися із самостійною роботою і готові представити інформацію, учитель повинен простежити, щоб кожен учень групи по черзі називав лише один аспект. Рух думок по колу відбувається доти, поки відповіді учнів не вичерпаються.

З метою уточнення, доповнення та систематизації відповідей учнів пропонуємо за допомогою засобів візуалізації ознайомити їх з таблицею.

Таблиця 1

Портрет у різних стилях мови		
Науковий	Діловий	Художній
Основні вимоги до опису зовнішності		
Точність, логічність, послідовність;	Чіткість, конкретність;	Індивідуально-авторська проєкція опису;
домінують типові риси;	домінують індивідуальні риси;	найчастіше поєднуються типові та індивідуальні риси;
слова вживаються в прямому значенні.	слова вживаються в прямому значенні.	слова вживають в прямому і переносному значенні.
Емоційно-оцінна сфера зображення		
Позбавлений емоційності та образності.	Позбавлений емоційності та образності.	Зображення за допомогою начотчно-образних мовних засобів (епітетів, порівнянь, синонімів).
Відношення до дійсності		
Виклад науково перевірених фактів;	Виклад достовірних фактів;	Виклад фактів на основі особистих вражень автора, частіше уявних;
об'єктивне зображення.	об'єктивне зображення.	поєднання об'єктивного й суб'єктивного зображення, але домінує суб'єктивний чинник.
Об'єкт зображення		
Типова особа.	Конкретна особа.	Вигадана особа (повністю або частково).
Мета зображення		
Загальне уявлення про людину.	Опис відомої людини.	Вироблення в читача (слухача) певного ставлення до людини.
Підхід до змалювання зовнішності		
Опис максимально повний, науково обґрунтований.	Опис особливих прикмет зовнішності людини, характеристика переважно часткова.	Опис докладний або стислий (залежно від жанру, особливостей таланту письменника тощо); перевага надається ключовим характеристикам, часто домінують портретні деталі.

На цьому етапі використання інтегрованого навчання не завершується. Оскільки термін "портрет" запозичений із живопису, то на пропедевтичному етапі роботи над портретом пропонуємо провести міжмистецькі паралелі.

Як видно з методичної літератури, до сьогодні не втратила своєї актуальності проблема особливостей художнього сприйняття учнів та умов його цілеспрямова-

ного формування. Комплексне використання різних мистецтв у процесі вивчення портрета в старших класах сприяє розвитку художньо-естетичного світогляду школярів, дає можливість глибше осягнути різні види образотворчості, що, відповідно, увиразнює та удосконалює розуміння мистецтва слова. Система роботи над портретом у художньому творі дає великі можливості для розвитку уяви, образного бачення літературних персонажів, їхнього "оживлення". Звісно, ефективне вивчення теоретико-літературних питань неможливе без введення їх до шкільної практики аналізу художніх творів.

З метою активізації пізнавальної діяльності учнів, дослідно-пошукових суджень та уявлень школярів доцільно використати такий давно відомий підготовчий етап до сприйняття художнього твору, як екскурсія до музею чи картинної галереї. Зіставлення опису зовнішності людини в живописі, скульптурі та художній літературі не лише допоможе провести паралелі між ними, поглибить мистецтвознавчі знання старшокласників, а й змусить їх замислитися над поліфункціональною роллю портрета в літературі, учні зможуть переконатися, що "портретування є одним із найскладніших і найважливіших засобів зображення" [1; 58].

На підготовчому етапі проведення міжмистецької паралелі **"література — живопис"** пропонуємо провести інтерактивну вправу **"Мозковий штурм"** — ефективний метод колективного обговорення та вільного висловлювання думок усіх учнів, під час якої запропонуємо їм відповідати на такі запитання:

- Що означає висловлювання "письменник живописує", "автор змальовує"?
- Чому письменника часто називають художником, портретистом, живописцем?
- Чому зображення зовнішності персонажів у художньому творі називають "мистецтвом слова", "живописом слова", "портретним живописом", "словесним живописом"?
- Чому, коли мова йде про портрет в літературі, часто використовуються мистецтвознавчі терміни?

Інструкція. Організовуючи інтерактивну роботу, учитель ділить клас на дві групи: генератори ідей та експерти — мистецтвознавець і літературознавець. У процесі генерування ідей діє заборона на відхилення необґрунтованих пропозицій. На завершальному етапі інтерактивної роботи запропоновані відповіді аналізують і оцінюють експерти.

На наступному етапі варто використати інтерактивну вправу **"Навчаючи — вчуся"**, яка надає попередньо підготовленим учням можливість взяти участь у навчанні та передаванні своїх знань однокласникам. Завдання: користуючись літературознавчими словниками, енциклопедіями та іншими видами джерел, підготувати повідомлення про портрет у літературі та живописі.

Запропонований метод відповідає вимогам до рівня загальноосвітньої підготовки учнів старших класів, прописаний у

Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти: знати визначення основних теоретико-літературних понять, уміти користуватися різними видами ресурсів (словники, довідники, монографії, літературно-критичні статті, наукові статті, Інтернет тощо), уміти проводити пошуково-дослідницьку діяльність у галузі літератури (підготовка повідомлення).

Особливості портрета в літературі та живописі

Література	Живопис
<i>Матеріал для роботи над портретом</i>	
слово	фарби
<i>Спосіб сприйняття матеріалу</i>	
пізнавальний процес — уява	оптичні органи чуття — очі
<i>Функціональне призначення портрета</i>	
— змалювання зовнішності літературного героя (що еволюціонує впродовж розгортання сюжету чи незмінної); — відображення внутрішнього світу, характеру, смаків та уподобань; — увиразнення гармонії або контрасту зовнішності із внутрішнім світом; — показ ставлення до подій у творі; — передає авторську оцінку зображуваного; — абстрактне відтворення оригіналу, вигаданої моделі, прототипу; — передає динамічні риси зовнішності: міміку, жести, рухи, особливості поведінки, зміни внутрішнього стану героя; — зображення окремих, переважно інформаційно насичених портретних деталей та ін; — має специфічну ідейно-композиційну роль у художньому творі; — елемент структури художнього цілого, складова художнього образу; — окремий жанр (літературний портрет).	— відображення зовнішності людини, її рис обличчя, виразу очей, пози, її одягу тощо; — частково передає ставлення автора до зображуваного; — конкретне відтворення оригіналу, вигаданої моделі, прототипу; — передає стійкий образ; — повне відтворення зовнішності, не можна випустити жодної деталі образу та ін.; — втілює всю образну систему твору, тобто дорівнює їй; — окремий жанр.

Повідомлення учня-мистецтвознавця (орієнтовна відповідь). У словнику іншомовних слів подано кілька визначень поняття "портрет" (франц. portrait) — 1) зображення обличчя людини чи групи людей у живописі, скульптурі, графіці або фотографії; 2) жанр образотворчого мистецтва; 3) зображення зовнішності людини засобами художнього слова [7; 539]. Отже, в образотворчому мистецтві *портрет* — це самостійний жанр, метою якого є відображення зовнішнього вигляду конкретної людини або групи людей. Щоб мати первинне уявлення про портрет, досить звернутися до способів його створення. Живописні портрети можуть писатися з натури, за попередніми начерками або етюдами, на підставі малюнків і гравюр інших майстрів, кіно- та фотохроніки, за словесним описом або уявою.

Зображення зовнішності персонажа — єдиний засіб побудови художнього образу людини в живописі. Загальномистецькими вимогами до портрета, за якими оцінюється рівень його високохудожності, є точність відтворення оригіналу, з усіма рисами його зовнішності та внутрішнього індивідуального характеру, у відповідній позі, із властивою йому експресією. Задоволення цих вимог свідчить про обдарованість художника, здатність укласти у відтворення дійсності свій талант і майстерність.

Повідомлення учня-літературознавця (орієнтовна відповідь). *Портрет у літературі* — "засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів" [3; 546]. Функцію портретної характеристики образу-персонажа художнього твору найбільш точно окреслив А.О. Ткаченко: "опис персонажа, його зовнішності — чи то в найзагальніших, чи найдокладніших рисах — здебільшого не має самодостатнього значення, а покликаний допомагати проникненню в його внутрішній світ, психологію, душевні порухи, вдачу тощо" [8; 195]. Основний предмет художнього зображення — взаємодія людини з довкіллям, опис змін зовнішнього вигляду персонажів у конкретних ситуаціях. Письменники використовують різні підходи до змалювання зовнішності, відображають і зовнішній вигляд персонажів, і внутрішній, намагаються зафіксувати між ними гармонію чи контраст, тому портрет є засобом психологічного аналізу.

Залежно від жанру, традицій, особливостей літературного напрямку, індивідуального стилю митця та специфіки задуму розрізняють *докладні (розгорнуті, деталізовані)* портрети та *стислі (фрагментарні, неповні)*, у яких акцент робиться на художніх деталях. Портрети у художньому творі можуть бути *статичні й динамічні*. У статичних описах зовнішності подаються під час першого знайомства з літературним героєм, де автор дає детальне уявлення про те, як персонаж виглядає, при цьому його зовнішність у процесі розгортання сюжету залишається незмінною. У динамічних портретах персонаж вимальовується за допомогою виразних деталей паралельно з розгортанням сюжету, еволюціонує впродовж твору, тобто подається в динаміці: міміка, жести, сміх, плач, хода тощо. "Письменник через портретні деталі, через їх динаміку передає сутність людини, її внутрішній світ, а читач, сприймаючи їх, засвоює письменникові візію людини і концепцію особистості" [3; 548].

З метою узагальнення й систематизації знань старшокласникам можна запропонувати заповнити таблицю.

Учитель. Отже, можна підсумувати, що портрет у літературі увібрав у себе низку ознак живописного портрета, якому він зобов'язаний своїм походженням, але суттєвою відмінністю портрета в літературі є його динамічність: він передає не загальний стійкий образ, а міміку, жести, рухи, еволюцію психічного стану через зміни в зовнішності.

Пропонуємо поглибити знання старшокласників про портрет під час вивчення життя й творчості Панаса Мирного, якого вважають неперевершеним майстром яскравих портретів в українській прозі. Урок вивчення біографії письменника слід розпочати з короткого прочитання його портретів. Діти обмінюються думками, намагаються намалювати психологічний портрет митця, зазначають, що його зовнішність свідчить про урівноваженість, серйозність, поміркованість, лагідну натуру, довгі роки життя. Учнім буде цікаво дізнатися, чому всі живописні портрети письменника такі схожі.

Учитель. Як відомо з досліджень творчості письменника, "в основі всіх відомих нам портретів — фотографія 1913 року, у дні ювілею його п'ятдесятирічної службової і літературної діяльності" [7;11]. За життя письменник залишався "відомим незнайомцем": навіть найавторитетніші шанувальники творчості не знали його вигляду, він нікому не дозволив опублікувати жодної фотографії. Причиною такого самоприховування була не так обережність в умовах царизму, переслідувань передових діячів, як непомірна скромність

творця, боязнь особистої слави та непохитність у переконаннях — берегти таємницю псевдоніма. Про надмірну скромність свідчать слова самооцінки Панаса Мирного: "Навіщо тільки Ви додали у передмові про мене як одного з найкращих наших письменників? Це вже й занадто" [7; 11]; "Я за свого життя не хотів би рекламувати своє прізвище, серйозно вважаючи себе недостойним тієї слави" [там само].

Ім'я талановитого автора, яким бачили Панаса Мирного його сучасники, розкрилося випадково. Після прем'єри драми "Лимерівна", де головну роль виконувала Марія Заньковецька, під вигуки публіки "Автора! Автора!" Панас Мирний, зворушений грою актриси, забув свій кодекс і піднявся на сцену. Перед глядачами з'явився полисілий, худий, засмоктаний "бомагами" та "докладами", трохи зняковілий і розгублений П. Рудченко, який для більшості був знайомий як колезький радник [7; 13].

Про те, що автор болісно сприйняв процес свого дізнання, свідчить уривок із його вірша, який вивільнили й розшифрували (через нерозбірливий почерк та українську мову) із застарілих фондів творчості письменника дослідники його творчості:

*Все, що любив я, чим я жив,
Все, що від людей ховав і крив,
Все вивели на світ просторий.
І всі показують, і всі
Сміються з сліз моїх таємних* [7; 28].

Як згадують сучасники Панаса Мирного, своє невдоволення письменник виражав тільки очима. "Людина, що лається очима", — так сказала про нього одна сусідка в неопублікованих спогадах, про що свідчать знавці творчості Панаса Мирного.

Отже, фотографія, літературний та живописний портрети є джерелом інформації про людину.

Завдання для учнів. Користуючись електронними ресурсами, знайдіть відповідь на запитання: портрет у живописі називаємо живописним, а що таке літературний портрет?

Учні роблять *висновок*: навіть поверховий екскурс в історію української літератури переконує, що термін "портрет" спочатку використовувався для показу зовнішнього вигляду людини, як один із засобів художньої характеристики персонажа, і лише з часом утвердився як самостійний жанр. "Літературний портрет — це жанр літературно-критичного, науково-популярного нарису про життя та творчість письменника, близький до наукової біографії, стисліший за викладом, розрахований на масового читача" [2; 1]. Але досить часто літературним портретом називають елемент структури художнього твору, портрет героя художнього твору.

Завдання для учнів. Поміркуйте, чи є подані у підручнику біографічні відомості літературним портретом письменника?

Мистецтво портретування в епічних творах розглянемо на прикладі роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", програмового твору для вивчення в 10 класі загальноосвітньої школи (рівень стандарту). Роман потребує нового прочитання, сучасного погляду вимагає і образ Чіпки. Ця потреба обумовлена суспільним розвитком, який часто називають деградацією, змінами критеріїв моралі, духовного поступу, світоглядних позицій, зростаючим рівнем поінформованості та інтерпретаційних можливостей учнів. Сучасні старшокласники прагнуть творчих пошуків у процесі аналізу художнього тексту, намагаються самостійно осягнути художній задум письменника.

Не випадково портрет літературного героя найчастіше подається на початку твору. У романі Панаса Мирного найширший опис зовнішності теж подається під час знайомства з персонажем.

Коментоване читання фрагменту твору (перша "зустріч" читача із Чіпкою).

— На чому автор передусім зосереджує увагу читача?

— Спробуйте відмежувати "чистий" портрет від майстерності психологічного аналізу.

— Які риси характеру Чіпки розкриває автор через портрет?

— Поданий опис зовнішності персонажа є прикладом стислого чи докладного портрета?

— Як ви ізолюєте портрет від сюжетної будови?

Учні повинні звернути увагу на те, що письменник спочатку вказує на соціальний стан, на вік, національність, змальовує загальний обрис: ніс, очі, овал обличчя, плечі, а потім — "палкий погляд, бистрий, як блискавка", що вказує на характер та підкреслює тенденцію до психологічного зображення.

Учитель робить висновки. Письменник зображує лише найважливіші, найхарактерніші деталі зовнішності Чіпки, але уява читача створює його цілісний образ: через зовнішність подається досить повна соціальна, вікова, типологічна та індивідуалізована характеристика героя. Тому розглянутий портрет Чіпки вважається докладним.

Під час сприйняття опису зовнішності Чіпки активно працює читачья уява, відбувається "оживлення" літературного героя, створюється враження, що читач зустрічає і споглядає його в реальному житті, що робить образ яскравішим, а включення його в композиційну будову твору — відчутнішим. Поки увага читача зосереджена на відображенні зовнішнього вигляду Чіпки, доти розвиток подій зупиняється, у цей момент сюжет не рухається вперед, нічого ні з ким у творі не відбувається. Тому портрет Чіпки є позасюжетним елементом.

Звичайно, старшокласникам недостатньо лише переповідати пряму авторську характеристику образу Чіпки, їм необхідно вміти самостійно віднаходити мотивацію вчинків героя, декодувати портретні деталі. Оскільки портрет є елементом структури художнього образу, одним із прийомів його творення, пропонуємо провести частковий аналіз образу Чіпки крізь призму первинного сприйняття його портретної характеристики, під час першого знайомства з ним.

Завдання для учнів. Розкрийте відомості про образ-персонаж за такими групами знань [10; 6]:

а) зовнішність — літературний образ-портрет:

"Ніс невеличкий тонкий, трохи загострений; темні карі очі — теж гострі; лице довгообразе — козаче" — зображення рис обличчя; "ні високого, ні низького зросту, — тільки плечі широкі та груди високі..." — характеристика зросту та постави; "На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусами; на мов стесаний борідці де-где поплялося тонке, як павутиння, волоссячко" [4; 17] — вказівка на молодий вік; "Не багатого роду!" — казала проста свита, накинута наопашки" [4; 17] — соціальний стан; "Та челурної вдачі", — одмовляла чиста біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс темпався до колін..." — охайність та національність [4; 17]; "Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах і селах" [4; 17] — авторське узагальнення зовнішнього вигляду Чіпки, вказівка на типовість та пересічність його портретної характеристики;

б) риси характеру — літературний образ-характер: "Одно тільки в цього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка" [4; 17] — вказівка на темперамент, здатність до спонтанних рішень; "...позирав навкруги своїми блискучими очима" [4;17] — емоційність та різкість; "Ним світилась якась незвичайна сміливість і духовна міць разом з якоюсь хижою тугою..." [4; 17] — рішучість, жорстокість, що є ключовими рисами характеру Чіпки;

в) місце у творі — літературний образ-функція: портретна характеристика Чіпки подана під час першого знайомства з метою візуалізації образу, зображення психічного стану через показ певних сторін характеру та зовнішності персонажа, що вказують на його типовість і своєрідність. Автор робить натяк на те, що цей персонаж буде активним двигуном сюжету. У цьому контексті на увагу заслуговує думка І. Семенчука: "Чим живе персонаж у дану мить, як його внутрішнє життя "віддзеркалюється" на рисах зовнішності — ось що передусім зображує автор роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" [5; 8].

Звісно, такий алгоритм аналізу є умовним, інформація, отримана з опису зовнішності, закладена самим автором, функції портрета теж попередньо спроектовані, тобто ці групи є взаємозумовленими, на що вказує А.Л. Ситченко.

Цей варіант аналізу матиме ефективні результати і в системі роботи над цілісним портретом, який поєднує всі описи зовнішності; дасть можливість простежити зміни в зовнішньому вигляді й характері літературного героя та визначити роль образу в контексті аналізованого твору, у межах літератури та суспільства загалом.

Безсумнівно, кожен етап життя героя виразно постає перед нами завдяки авторській майстерності поєднання об'єктивного й суб'єктивного зображення. Тому кожен опис зовнішності, навіть окремих портретних деталей, передбачає висвітлення певних характеристик, які є ключовими для розкриття образу. Так, наприклад, звернімо увагу на одну із портретних деталей у візуальному зображенні Чіпки — очі, що мають своїм підтекстом натяк на його рішучий, наполегливий, впертий та запальний характер: "Очі — теж гості", "...своїми блискучими очима" [4; 17]. Автор недаремно поставив акцент саме на цій особливості зовнішності героя, він, напевно, умисно використав давно відомі асоціації: очі — дзеркало душі.

Запропонована система роботи сприятиме не лише формуванню умінь через зовнішність "бачити" внутрішній світ людини, "чути" розмову автора з читачем, розуміти роль портрета у творі, а й розвитку аналітичного мислення, інтерпретаційних навичок школярів.

На уроці узагальнення і систематизації знань учнів про творчість Панаса Мирного доцільно запропонувати провести паралелі між портретними характеристиками образів-персонажів всього творчого доробку письменника та в рамках одного художнього твору, що дозволить виявити специфіку портретування автора, дасть змогу показати роль і місце портрета у творчості митця.

В статтю представлена попытка комплексного підходу к изучению теоретико-литературного понятия "портрет" в старших классах общеобразовательной школы и предложены методические рекомендации по работе над портретом образа-персонажа художественного произведения.

Ключевые слова: описание, портрет, живопись, литература, образ-персонаж.

This article deals with an attempt of the complex approach to the study of the theoretically literary concept "portrait" in the higher forms of general school. Author offers some methodical recommendations to the work with a portrait of the heroes in the artistic texts.

Key words: description, portrait, painting, literature, heroes.

Матеріал для вчителя. Пильною увагою до створення образу героя позначена вся творчість Панаса Мирного. Для нього портрет — важливий інструмент соціальної і психологічної характеристики героїв твору, засіб їхньої індивідуалізації, розкриття найтонших внутрішніх суперечностей, переходу від одного душевного стану до іншого, формування характерів. Саморозкриття характеру героїв у його творах досягається за допомогою рельєфності у змалюванні зовнішності героїв. Письменник помірковано підійшов до словесного живопису, збагнув і, відповідно, втілює у своїй творчості основні закономірності мистецтва опису людини, чим і пояснюється досконалість його манери портретування героїв: відточені риси зовнішності нерозривно пов'язані з поглибленим розкриттям психології персонажа. Для Панаса Мирного як портретиста характерна "виняткова пластичність" [5; 10], поєднання простоти мовної характеристики, лаконізму та докладності розкриття складного внутрішнього світу людини саме через портретно-психологічні деталі.

Зазначимо, що лише за умов цілісного сприйняття учнями портретних деталей можливо "оживити" літературного героя. Під час вивчення великих за обсягом творів учитель має так організувати роботу, щоб відбулося глибоке і всебічне знайомство з персонажем. Лише за таких умов можливе повне усвідомлення мінливості зовнішнього і внутрішнього світу героїв.

Звісно, на цьому етапі робота над портретом у художньому творі не завершується. Нерозкритими залишаються міжпредметні паралелі "література — психологія" (портрет — фізіогноміка), "література — криміналістика" та основні паралелі в межах вивчення портрета в літературі: "портрет — жанр твору", "портрет — літературний напрям", "портрет — композиція", "портрет — ідея твору", "портрет — авторське ставлення", що є перспективою наших подальших досліджень.

Література

1. Клеймьонова І.О. Літературний портрет як літературознавча проблема / І.О. Клеймьонова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 9 (230), жовтень. — С. 58—66.
2. Літературний портрет: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. — К.: Академія, 2007. — 752 с.
4. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: [Текст] / Панас Мирний. — К.: Дніпро, 1986. — 445 с.
5. Семенчук І.Р. Живопис словом: книга для вчителя. — К.: ІСДО, 1995. — 228 с.
6. Ситченко А.Л. Літературознавчі засади осягнення художнього образу / А.Л. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — №8. — С.7—11.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. — К.: УРЕ, 1974. — 776с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова [Вступ до літературознавства] / А.О. Ткаченко. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 448 с.
9. Черкаський В.М. Вивчення творчості Панаса Мирного: посібник для вчителів / В.М. Черкаський. — К.: Рад.школа, 1982. — 192 с.
10. Шабельникова Л.П. Українська література: підручник для 5 класу / Л.П. Шабельникова. — К.: Грамота, 2005. — 294 с.

Розвиток критичного мислення на уроці-конференції

Наталія Скоморовська,

викладач Івано-Франківського ОІППО

У статті йдеться про розвиток критичного мислення школярів на уроках-конференціях. Такі уроки дають можливість обговорити певні актуальні питання, поділитися інформацією та узагальнити результати самостійної пізнавальної діяльності школярів. Підготовка та робота на уроках-конференціях стимулюють учнів до подальшого поглиблення знань, сприяють розвитку самостійного, логічного, критичного мислення. Це дає можливість школярам і в подальшому житті критично аналізувати будь-яку інформацію, формувати власну думку та відстоювати її.

Ключові слова: критичне мислення, уроки-конференції, самостійна робота, Т. Шевченко, поезія, жіночі образи.

Однією із ключових компетентностей, яких учні набувають у школі, є вміння критично мислити. У сучасному світі людину супроводжує великий потік інформації із телебачення, преси, мережі Інтернет тощо. Щоб підготувати дитину до сприйняття цієї інформації, необхідно ще у шкільний період сформувати у неї навички критичного мислення.

Критичне мислення — це мислення самостійне, інформативне. Воно починається з постановки запитання, прагне до переконливої аргументації, має соціальний характер. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення (Д. Клузгер) [2.15].

Сучасна психологія трактує критичне мислення як таке, що сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, знаходити нові ідеї, аналізувати події і критично їх оцінювати. Критичний спосіб мислення допомагає школярам об'єктивно сприймати навколишню дійсність. Учні вчать ставити і вирішувати складні питання, мати власну думку, вміти її формулювати, аргументувати, обговорювати з іншими людьми, поглиблювати, можливо, й змінювати, самовдосконалюватись, думати над кожним кроком.

Для того, щоб сформувати в учнів навички критичного мислення, необхідно:

— у процесі навчання ставити завдання, вирішення яких потребує мислення високого рівня (аналізу, синтезу, оцінки);

— організовувати навчальний процес як дослідження певної теми, яке виконується шляхом інтерактивної взаємодії учнів. Школярі повинні оволодіти навичками роботи в парах, у малих та великих групах, виконувати проекти, брати активну участь у дебатах та інші видах дискусії;

— результатом навчання має стати не засвоєння фактів або чужих думок, а вироблення власних суджень через застосування до інформації певних прийомів мислення. Це дає змогу учням зрозуміти тонку взаємодію встановлених критеріїв і їх модифікації, якщо того вимагає контекст;

— викладання у цьому процесі є стратегією постійного оцінювання результатів з використанням зворотного зв'язку "учні-учитель" на основі дослідницької активності вчителя в класі (О. Пометун) [4.74].

Словесник на уроці української літератури може обирати різні види завдань та форми організації роботи. Цікавими у цьому плані є шкільні конференції.

Урок-конференція — це діалог з обміном інформацією. Уроки-конференції проводять тоді, коли є необхідність обговорити певні актуальні питання та узагальнити результати самостійної пізнавальної

діяльності школярів. У процесі підготовки до конференції учні самостійно працюють над завданнями за рекомендованою літературою, готують запитання, на які хочуть отримати відповіді. Усе це стимулює учнів до подальшого поглиблення знань, сприяє розвитку самостійного, логічного, критичного мислення.

Розрізняють *оглядові, підсумкові та тематичні конференції*. *Оглядова конференція* проводиться з однієї чи кількох пов'язаних між собою актуальних проблем. Як правило, така конференція планується учителем на початку вивчення того чи іншого предмета чи теми. *Підсумкова конференція* проводиться як заключний етап вивчення певного розділу навчальної програми. *Тематична конференція* передбачає обговорення окремої актуальної теми.

Підготовка до конференції проводиться у два етапи. На першому учитель визначає тему, мету та завдання, складає план конференції та розподіляє обов'язки між учнями, добирає необхідну літературу. На другому етапі визначає доповідачів та виступаючих, школярі опрацьовують необхідний матеріал. На початку проведення конференції учитель оголошує тему та порядок виступів. Залежно від визначених завдань тема уроку може включати окремі підтеми. Доповідачі та співдоповідачі виступають із підготовленою інформацією, після чого учні ставлять свої запитання до виступаючих. Школярі можуть працювати як індивідуально, так і в групах. Кожна група отримує своє завдання, визначає виступаючих і готує запитання для інших груп.

Є цілий ряд актуальних тем, які можна винести на обговорення. Так, вивчаючи творчість Т. Шевченка, доцільно звернути увагу на жіночі образи у творах Кобзаря.

Тема: Жіночі образи у творах Т. Г. Шевченка.

Мета: ознайомити учнів із окремими творами Т. Шевченка, сформувати вміння працювати з художнім текстом, розвивати навички пошукової роботи, формувати навички критичного мислення, виховувати почуття патріотизму та гуманізму.

Форми роботи: індивідуальні та групові.

Тип уроку: урок-конференція.

Вступне слово вчителя. Український письменник і художник Т.Г. Шевченко за глибиною думки і силою її висловлювання стоїть у першому ряду геніїв світу. Твори українського Кобзаря хвилюють серця вже не одного покоління читачів. У чому ж сила слова поета? Сьогодні на уроці, аналізуючи його поезію, ми спробуємо дати відповідь на це питання. Зосередимо увагу на тих творах, у яких письменник звертається до теми жіночої долі.

Завдання для 1 групи: підготувати повідомлення на тему "Фольклорна основа творів Т. Г. Шевченка".

Матеріал для роботи.

Український народ має багату й оригінальну творчу спадщину. Це скарбниця з казками і оповіданнями, піснями та баладами, прислів'ями, приказками та легендами. Наповнені життєвою мудрістю, людськими мріями та надіями, сподіваннями та розчаруваннями, вони супроводжують вже не одне покоління українців. Щоб казка чи оповідання, пісня чи дума жили довго, вони мали протягти невидиму нитку до душі людини, торкнутися чогось потаємного, бажаного, важливого.

До фольклорних творів часто звертаються митці у всьому світі. На національному ґрунті сформувалася творчість Т.Г. Шевченка. Народні пісні супроводжували поета практично із перших днів життя. Ще малим хлопчиком він "знав їх без ліку і переймав з одного разу: аби де почув нову пісню, одразу візьме її на голос і всю її знає" (Г. Бондаренко). "Я не знаю чоловіка, котрий би любив наші пісні більш, ніж Тарас. Оце було як тільки ввечері вернуся я з роботи додому, зараз Тарас веде мене у садочок і давай співати!.. Його пісня наче говорить!.." (В. Шевченко). Любов до народної пісні Т. Шевченка проніс через усе життя. Можливо, тому його поезіям притаманні така ж мелодійність, легкість та простота.

Сюжети з народних пісень та балад покладені в основу багатьох творів Кобзаря. Наприклад, поштовхом до написання твору "Тополя" стала народна балада "Ой чие то жито, чиї ж то покоси", "Русалка" написана на мотив пісні "Ой у полі могила", балада "Лілея" постанала з численних народних легенд і пісень про перетворення дівчини на лілею. Як і народним думам, баладам Т. Шевченка притаманні емоційна загостреність, драматизм, глибокий психологізм характерів. Поет часто використовував поширені в народних піснях міфічні образи та ідеї фантастичних перетворень. Схожість поезій Кобзаря із фольклорними творами простежується в тематиці: доля сироти, біль зраженої дівчини, втрата близької людини тощо.

Щодо мови творів, то у віршах, зокрема ранніх, зустрічаємо характерні для українських пісень порівняння, риторичні запитання, епітети: синє море, буйний вітер, широке поле тощо. Вже згодом поет почне творити власні: *замерзлі душі, небо невмите і заспані хвилі, доля чорнобрива*. Ці епітети та інші види тропів поступово ввійдуть у активний вжиток, збагативши нашу мову.

Фольклорна спадщина рідного народу стала для поета тим чистим багатим джерелом, яке допомогло створити шедеври світового рівня. На основі народних пісень та балад Т. Шевченко пише свої оригінальні твори, наповнивши їх глибоким філософським змістом.

М. Коцюбинська так писала про вплив народної творчості на поезію Кобзаря: "Шевченкові художні взаємини з народною піснею ... весь час будуються на переплетінні, на взаємодії двох тенденцій. З одного боку — максимальне наближення до стихії, духу народної пісні, з другого — постійне прагнення до її перетворення, переосмислення, підкорення своїм індивідуальним художнім завданням. Мовби працює потужний генератор для переробки поетичної енергії фольклору... органічне злиття з духом народної пісні дає право поводитися з нею як господар, почуватися в її стихії як вдома".

Завдання для 2 групи: проаналізувати жіночі образи у творах Т. Шевченка.

Матеріал для роботи.

У великій галереї неповторних образів, які створив геній Т. Шевченка, чільне місце посідають жіночі. У творах "Ми вкупочці колись росли", "У нашім раї на землі", "Коло гаю в чистім полі", "Вітре буйний, вітре буйний!", "Дівочії ночі", "Не вернувся із походу", "І станом гнучким, і красою...", "Мар'яна-черниця", "Причинна", "Тополя", "Княжна", "Відьма", "Титарівна", "Марина" письменник майстерно вимальовує образи то юних закоханих дівчат, то люблячих матерів, які, як найбільший скарб, несуть світові своїх дітей.

Т. Шевченко один із небагатьох майстрів слова, який зумів пізнати й передати душу жінки. В окремих віршах він навіть звертається до читача від імені своїх головних героїнь: "Нащо мені чорні брови...", "Вітре буйний, вітре буйний!", "Не вернувся із походу".

Є у Шевченка низка типових жіночих образів. Перший із них — це *дівчина-сирота*. Поет рано втратив матір і сам відчув біль людини, яка не має до кого прихилитися:

*Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
козацькі очі?... Прости сироту! [6.6].*

Улюблений образ Кобзаря — це образ *матері*.

*У нашім раї на землі
нічого кращого немає,
як тая мати молодая
з своїм дитяточком малим [6. 483].*

Т. Шевченко часто у своїх творах порівнює жінку із Богородицею з немовлям на руках ("Неофіти", "Марія"). Та, возвеличуючи матір, він не може не переживати за її долю. А доброї долі для матері та її дітей без доброї долі для його країни бути не може. Поет, що сам завжди був вільний духом, не міг спокійно дивитися, як його народ мучиться у неволі. Власне, тому причини нещастя своїх героїнь поет бачить насамперед у соціальній та національній площині.

Ще один образ, який мандрує із одного твору в інший, — це *образ жінки-покритки*: "Відьма", "Русалка", "Лілея", "Катерина", "Наймичка". Покритка — дівчина, змушена через своє моральне падіння покрити голову хусткою, обрізавши коси.

Першим коханням Т. Шевченка була сільська дівчина Оксана Коваленко. Власне, вона і сформувала той тип жінки, яку поет шукатиме усе життя. Він часто буде згадувати Оксану у своїх віршах:

*А я так мало, небагато
благав у Бога. Тільки хату,
одну хатиночку в гаю,
та дві тополі коло неї,
та безталанну мою,
мою Оксаночку... [6.48].*

Доля Оксани і справді була нещасливою: вона довго блукала чужими дорогами за офіцером, а потім повернулася із позашлюбною дитиною. На жаль, така ситуація була типовою. Як свідчить статистика, сотні юних сучасниць письменника народжували позашлюбних дітей, за 1837 р. тільки у Київській губернії було зафіксовано 37 самогубств згнаних дівчат. Такі історії стали основою для багатьох творів поета: "Капитанша", "Наймичка", "Сліпа", "Катерина" тощо.

У поемі "Катерина" Т. Шевченко розповідає історію юної красуні, яка вірно і щиро покохала московського офіцера. Чиста душа навіть думки не допускала, що святе почуття хтось може зрадити: *він же присягався*.

Ні осуд людей, ні сповнені болю слова батьків, ні важкі поневір'яння на чужині не здатні зламати віру Катерини у її любов. Кульмінація твору — зустріч з Іваном. Ні Катя, ні син виявились офіцеру не потрібними. Жінка, у якої забрали те єдине, що залишалося, — віру, впадає у відчай і губить власне життя. Автор свідомо ставить свою героїню у стан крайньої емоційної напруги, щоб відтворити весь драматизм ситуації.

Свою поему Т. Шевченко починає із застереження до всіх дівчат: не кохайте нерівню, бо таке почуття не принесе щастя. Поет, який у своїх віршах на найвищий п'єдестал вивів кохання, не вірить у щире почуття російських офіцерів: *москаль любить, жартуючи, жартуючи кине...* Письменник засуджує не стільки дівчат, які через недосвідченість чи наївність оступаються в житті, скільки людей, що стають причиною біди, і суспільство, яке не може перешкодити сваволі моральних дегенератів та створити гідні умови життя для матері, місією якої є продовження роду. Торкається автор і проблеми людської байдужості, інколи жорстокості. Жінку із дитиною не пускають в хату, женуть, осуджують. Письменник, що завжди віддавав належну увагу християнським цінностям, дивується, куди ж поділися у людей гуманність, милосердя, доброта. Розкриваючи трагедію Катерини, він описує і біль її батьків, які вимушені у своїх вчинках керуватися правилами народної моралі і вигнати із хати єдину доньку, прирікши себе на важку самотню старість.

Інше продовження традиційного сюжету про жінку-покритку бачимо у поемі "Наймичка". У творі відсутня розповідь про кохання Ганни, про те, як вона жила до народження сина, письменника цікавить більше душевний стан жінки, яка заради щастя сина зрікається свого законного материнського права. Основний конфлікт твору відбувається в душі героїні: постійна боротьба між бажанням відкритися синові та необхідністю приховувати правду.

У поемі "Наймичка" автор вказує читачам на ключ до щасливого життя: добре жити у тій сім'ї, де цінують християнські цінності, де панують доброта, любов, повага та турбота. Отже, поет говорить про той ідеал сім'ї, "тихого раю", про який так мріяв сам.

Окрім нещасливого кохання, головних героїнь Ганну та Катерину об'єднує ще одна, дуже важлива деталь. Вони обидві народжують синів. Для української сім'ї син — це продовжувач роду. І як складеться доля хлопчика, такою буде і доля родини. Син Катерини залишається водити сліпих кобзарів, далі про його життя ми можемо тільки догадуватися, а син Ганни виростає у шанованій родині в атмосфері турботи і любові.

Об'єднує цих жінок ще й те, що жодна із героїнь, раз оступившись, не стає на дорогу гріха. Щирі, юні, довірливі душі швидше викликають у читача не осуд, а співчуття (автор про своє ставлення до Катерини говорить у творі: *Катерино, серце моє, лишенько з тобою!*). Таких жінок, як героїні творів Т. Шевченка, хочеться захищати, оберігати, піклуватися про них. Вони сильні своєю слабкістю, своєю чарівною жіночністю.

Заяпитання до класу:

— Які жіночі образи із поезій Т. Шевченка вам сподобалися? Чим саме?

— У чому вбачає поет жіноче щастя?

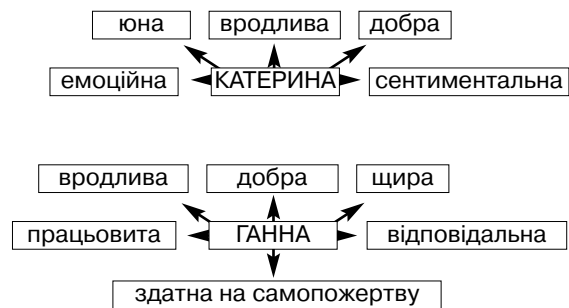
— Розкажіть про ставлення автора до Катерини. Кого він звинувачує у трагедії жінки? Чи погоджуєтесь ви з такою думкою?

— В останню хвилину Катерина проклинає свого кривдника. Як складеться, на вашу думку, життя офіцера? Чи може щасливо прожити людина, яка загубила життя іншої?

— Чи сподобалася вам поема "Наймичка"? Чим? Які епізоди твору особливо запам'яталися?

— Історії Катерини та Ганни були типовими для того часу. Чи актуальні такі історії в наш час?

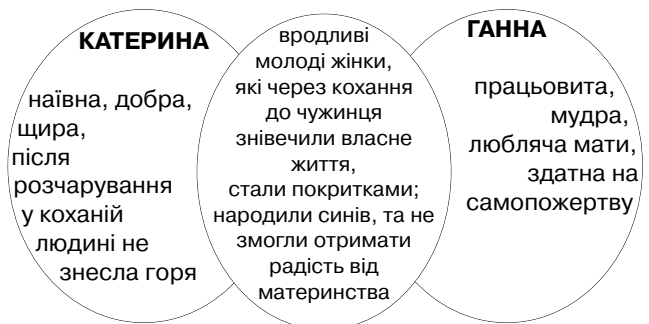
Завдання для класу: складіть грона до образів Ганни та Катерини.

Підсумкове завдання: за допомогою стратегії "Кола Вена" порівняйте образи Ганни та Катерини.

Для роботи зі стратегією "Кола Вена" учні малюють два чи більше кіл, які мають спільні точки перетину. Учитель виділяє напрямки (підтеми, проблеми, образи), до вирішення яких необхідно звернутися у розкритті теми. Інформація, що стосується кожного образу, заноситься в окреме коло. У спільну частину записується інформація, що стосується всіх виділених складових.

Приклад:

Завдання для 3 групи: виписати цитати із публікацій з відгуками про поему "Наймичка" та "Катерина".

І. Франко: "Наймичка — натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслонує перед нею весь світ, заставляє забути про саму себе, віддати все своє життя не для хвилинової покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини". "Поєма належить до найбільших триумфів правдивої штуки і мусить уважатися за найкращий доказ великої геніальності Шевченка". "Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя..."

"Шевченкову поему "Марія" треба зачислити до найкращих, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Т. Шевченка".

Є. Сверстюк: "Якщо "Катерина" — поема-притча про зневажену й зруйновану любов, що не вміла шануватися, "Наймичка" — поема-притча про любов згармонізовану, здатну світити за всяких обставин, то "Марія" — поема-міф про святую любов, яка в душі людській возродилася і досі світить "в душі скорбячій і убогій".

Б. Лепкий: "Наймичка" — це наче старша сестра "Катерини", яка гріх свій покутує не під льодом, а в тихій, святій самопожертві. Апофеоз материнської

любові, один з найгарніших малюнків української жінки, твір, написаний в евангельському настрої, без злості, злоби, без усякого людського гріха”.

М. Рильський: "Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в кого з поетів світу. Нещасний в особистому житті, Т. Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив у жінці, в матері”.

П. Куліш: "Наївне й зворушливе взято автором в основу поеми ("Наймичка), і щодо цього я не знаю нічого досконалішого ні в одній європейській літературі”.

Слово вчителя. Т. Шевченко — письменник, що жив Україною. Геній поета допоміг написати твори, які на весь світ прославили нашу країну і народ. Після прочитання українцями "Кобзаря" відбулося переосмислення багатьох речей як на особистому, так і на національному рівні. Його слово й сьогодні несе певну енергетику, має потужну духовну силу.

Використовуючи для своїх творів усе краще, що надбав і зберіг наш народ, Т. Шевченко створив свої, оригінальні, твори, наповнені глибокою філософією. Мову свого народу поет збагатив, вдосконалив. Безсмертя Шевченка в тому, що він викував для народу мову, здатну до глибоких, історично правдивих, найтонших узагальнень за допомогою найпростіших засобів і нескладних, здавалося б, висловів" (М. Шагінян) [5. 89].

В статье идет речь о развитии критического мышления школьников на уроках-конференциях. Такие уроки дают возможность обсудить определенные актуальные вопросы, поделиться информацией и обобщить результаты самостоятельной познавательной деятельности школьников. Подготовка и работа на уроках-конференциях стимулируют учащихся к дальнейшему углублению знаний, способствующих развитию самостоятельного, логического, критического мышления. Это дает возможность школьникам и в дальнейшей жизни анализировать любую информацию, формировать собственное мнение и отстаивать его.

Ключевые слова: критическое мышление, уроки-конференции, самостоятельная работа, Т. Шевченко, поэзия, женские образы.

The article referred to the development of critical thinking of students at conference classes. These lessons provide an opportunity to discuss some current issues. Share information and summarize the results of independent learning of students. Training and work at the conference classes encourage students to further developing the knowledge, promote the development of independent, logical, critical thinking. This enables students to analyze information critically in later life to form an opinion and defend it.

Keywords: critical thinking, conference classes, T. Shevchenko.

УДК 371.3:821.161.2

Формування навиків інтерпретації під час вивчення ліричних та ліро-епічних творів у старшій школі

Оксана Глеб,

викладач Івано-Франківського коледжу

Львівського національного аграрного університету

У статті автор аналізує найосновніші проблеми, які виникають при вивченні та аналізі ліричних та ліро-епічних творів у старшій школі. Основну увагу акцентує на ролі інтерпретації змісту художнього твору.

Ключові слова: лірика, ліро-епічний твір, ліричний герой, інтерпретація, аналіз літературного твору.

Соціальні зміни, зорієнтовані на відродження українського суспільства, сьогодні ставлять нові вимоги до викладання української літератури в школі. Державний стандарт базової і повної середньої освіти визначає такі основні завдання вивчення літератури в школі, як всебічний розвиток умінь і навичок школярів сприймати художній твір як явище мистецтва, створення оптимальних умов для формування читацької і мовленнєвої культури, творчих здібностей, самостійного аналізу прочитаного, образного, критичного й логічного мислення.

Тематика поезій Кобзаря різноманітна, та важливе місце у його доробку займають твори, що містять тему жіночої долі. Жіночі образи у Т. Шевченка особливі. Його героїні — вродливі, добрі, милі, щирі, довірливі та безкорисливі. Мабуть, у цьому і є таємниця привабливості жінки. Таких жінок хочеться захищати, дбати про їх майбутнє, зробити все, щоб доля їхня була щасливою. А це можливо тільки у вільній, високоморальній країні, де будуть цінувати жінку як берегиню домашнього вогнища, як матір, яка дарує нове життя.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / (уклад. і головний ред Бусел В. Т). — К. ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. — 1440 с.
2. Кроуфорд Алан, Саул Венді, Метьюз Самюель, Макінстер Джеймс. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд Алан, Саул Венді, Метьюз Самюель, Макінстер Джеймс. — К.: ТОВ "Видавництво Пляєди, 2006. — 211 с.
3. Мартинець А. Сучасний урок зарубіжної літератури / А. Мартинець. — Х.: Видавничка група "Основа", 2005. — С. 170.
4. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Суценок І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення: [Навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи] / Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Суценок І. М., Баранова І. О. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. — 216 с.
5. Шагінян М. Тарас Шевченко — К.: Дніпро, 1970. — 252с.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар., Дніпро, 1994. — 686 с.

аналізі. Значно важче тлумачити твори ліричні. Причин цього явища у шкільній практиці безліч: а) індивідуальне нерозуміння або несприйняття віршів окремими учнями, яке важко усунути; б) наслідки системного неправильного аналізу віршів у початкових і середніх класах, коли від школярів вимагалось переповідати своїми словами твір, навіть якщо він не мав сюжету, а також виписувати наявні в тексті вірша художні засоби без належного осмислення їхньої ролі й естетичного навантаження; в) типова практика найпростішого відтворення на уроках старшокласниками вже готових думок літературознавців, тобто примітивна компіляція, що не передбачає вкрай необхідного співавторства читача-реципієнта з автором-поетом (за М.Бахтіним) і найменших спроб учня інтерпретувати художній твір по-своєму, тобто внести у його тлумачення свою лепту.

До проблем аналізу й інтерпретації ліричних та ліро-епічних творів звертався ще Арістотель у античні часи, багато зробивши у дослідженні поетики. Сократ тлумачив зміст пісень Сімоніда. Теоретичні основи інтерпретації були сформовані тлумачами Святого письма і розвивались у подальшому романтичною естетикою.

Філософи світового рівня Г.Гегель, І.Кант і Ф. Шеллінг досліджували питання геніальності на взірцях поетичних шедеврів. Мовознавці О.Потебня, П.Житецький, літературознавці С.Аверінцев, Р.Барт, М.Бахтін, Г.Гадамер, У.Еко, М.Хайдеггер зробили великий прорив у вивченні авторської позиції і функції художніх засобів у поетичному тексті.

Аналіз літературного твору (гр. *analysis* — розклад, розчленування) — це логічна процедура, суть якої полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного зокрема та у взаємозв'язках з метою осягнення характеристики своєрідності цього твору. Проте зробити належний аналіз віршованого тексту можуть тільки професійні літературознавці. Шкільний аналіз переважно зводиться до компілятивних, а отже, чужих думок про художній твір. У такому випадку учень переважно сліпо копіює, але не бере до серця нав'язані йому висновки.

На сучасному етапі особливо актуальною залишається модернізація шкільного аналізу художнього тексту та його інтерпретації. Адже від неї залежатиме проблема підвищення престижу української літератури, яка була втрачена за радянських часів. "Шкільне літературознавство має якнайшвидше відійти від розуміння української літератури лише як міметичне (відтворюване) зображення дійсності... Витракування творів лише з такої позиції значно знижує художню вартість українського мистецтва в цілому. Прив'язані до конкретних подій, часу чи місця, вони позбуваються багатозначенневого, символічного, узагальнюючого свого звучання, загальнолюдської значущості, притаманної будь-якому повновартісному художньому образі" [3; с.9].

"Інтерпретація (лат. *interpretatio*) — тлумачення, розкриття змісту і форми, роз'яснення якогось мистецького твору, а також своєрідне, засноване на глибокому проникненні в суть виконання його" [2; с.171]. Інтерпретація — процес творчий, він розкриває креативність, заставляє тлумачити натяки, алюзії, підтекст сказаного. На відміну від аналізу інтерпретація завжди особистісна, тому кожне відкриття на уроці учень сприймає як своє власне, здобуте в уявній творчій співпраці з автором (за М.Бахтіним) ліро-епічного чи ліричного тексту.

"Метод інтерпретації — це плекання індивідуального артистичного хисту учня, а не лише емоційний

пролог до подальшого аналітичного розгляду, шлях, а не етап освоєння літературної теми" [1; с.5]. Художня інтерпретація неможлива без аналізу тексту твору, що інтерпретується, з'ясування його сюжету, характеру персонажів, проблем, ключових рядків тощо.

Вивчаючи ліричні та ліро-епічні твори на уроках української літератури, слід враховувати специфіку їх аналізу й низку супутніх проблем, зокрема аналіз образу ліричного героя — узагальнений абстрактний образ, який зазвичай є виразником авторського світовідчуття. Мабуть, саме тому Г.Гегель вважав поета головним героєм ліричного твору. Але не варто ототожнювати поняття автора і ліричного героя. Образ ліричного героя є виразником естетичного ідеалу автора.

Іншою, не менш важливою проблемою вивчення поезії є її віршована форма. Як відомо, в школі дуже мало уваги приділяється формуванню вміння учнів аналізувати віршовану мову. Зазвичай учні визначають віршовий розмір, стопу, характер римування, не заглиблюючись у те, як саме це впливає на настрої ліричного героя, його почуття.

Існує й інша проблема аналізу літературного твору, яка полягає у неоднозначному трактуванні власне його необхідності, і пояснюється вона тим, що ліричний твір в першу чергу призначений для того, щоб впливати на почуття читача. Проте більшість літературознавців та методистів вказують на необхідність аналізу поезії.

Що ж означає вміти аналізувати поетичний твір? Відомий методист Є.Пасічник стверджував: "Аналізувати ліричний вірш — означає вчити дітей заглиблюватися у його поетичні образи, спостерігати, як вимальовуються одна за одною картини або як змінюються почуття, настрої ліричного героя, чим вони викликані та як усе це безпосередньо виражається в контексті твору. Важливо, що хоче сказати поет, який характер має мова вірша і як вона виражає авторську ідею" [4; с.305].

Учні-читачі, аналізуючи літературний твір, повинні якнайглибше розкривати для себе світ авторських думок і почуттів. Не слід оминати увагою й те, що твір як художнє ціле варто аналізувати в єдності змісту і форми. "Кожна деталь форми літературного твору, взята окремо, не має самостійного значення, її можна зрозуміти лише в контексті цілого... У найширшому розумінні зміст літературного твору — це почуття, роздуми, зумовлені явищами дійсності, які письменник, відповідно до свого світогляду, дібрав, осмислив і емоційно й естетично оцінив у творі..., а форма — це вся сукупність художніх прийомів і засобів вираження змісту воедино і без чого неможливе його існування" [5; с.6,8,9].

А тому ліричний твір не слід розбирати на деталі, порушуючи при цьому єдність змісту і форми. Ліричний твір є порівняно невеликим за обсягом і внутрішньо неподільним, як у фізиці квант, а тому його потрібно сприймати як єдине ціле. Аналіз ліричного твору не зводиться тільки до розкриття авторської позиції. Читач має право на свою точку зору, можливість інтерпретувати твір по-своєму.

Методика інтерпретації ліричних та ліро-епічних текстів української літератури на уроках у старших класах має враховувати психологію учнів. Базовими є такі особливості юнацького віку: прагнення старшокласників зіставляти себе з ліричним героєм, входити в роль ліричного суб'єкта, проявляти аналітичні здібності, емоції, почуття, навіяні художнім текстом. З метою виявлення у старшокласників рівня сформованості умінь інтерпретації необхідно визначити рівень готовності учнів, ступінь оперування поняттями "поетична мова", "віршована мова", "ліричний герой",

"авторська позиція", "ліричний адресат", з'ясувати особливості індивідуальної творчої манери поетів, зіставляти особливості мови й стилю ліричних та ліро-епічних творів різних авторів. Старшокласники мають добре усвідомити різницю між ліричним та ліро-епічним твором, знати, що ліро-епічний твір — це такий віршований художній твір, у якому розкриваються вчинки персонажів (наявний сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків (ліричні відступи). У ліро-епічному творі поєднуються епічні сюжетно-розповідні елементи і властива "чистій" ліриці емоціональність, віршова форма і тонкий ліризм. У ліриці першорядне значення надається виражальним засобам, які формують особливу інтимну атмосферу з виразним емоційним станом, тобто — це ліризм, задушевність, неповторна аура переживань і спостережень.

Головна мета уроків літератури в школі полягає у формуванні творчої особистості. Інтерпретація і критика є літературною творчістю, що передбачає знання теорії і технології творчої справи, досвіду і здібностей учнів. Культури літературознавчого пошуку набувають

Глеб Оксана. Формирование умений интерпретации при изучении лирических и лиро-эпических произведений в старшей школе

В статье автор анализирует самые главные проблемы, которые возникают при изучении и детальном анализе лирических и лиро-эпических произведений в старшей школе. Главное внимание акцентирует на роли интерпретации содержания художественного произведения.

Ключевые слова: лирика, лиро-эпическое произведение, лирический герой, интерпретация, анализ литературного произведения.

Hleb Oksana. The role of interpretation in studying of lyric and lyric-epic writings in the old school

In this article the author analyses the main problems that appear in studying and detailed analysis of lyric and lyric-epic writings in the old school. He pays the most attention to the role of interpretation of the contents of a literary writing.

Key words: a lyrics, a lyric-epic writing, a lyric character, interpretation, the analysis of a literary writing.

поступово, від класу до класу. Вміння інтерпретувати художній твір здобувають зазвичай у старших класах під керівництвом творчо обдарованих учителів.

Отже, система аналізу ліричних та ліро-епічних творів, вміння інтерпретувати їх у процесі аналізу зумовлюється змістом і структурою самого твору, а також особистісним сприйманням і визначається відповідним алгоритмом роботи, який залежить від знань і вмінь у кожному класі.

Література

1. Іюнін Г.М. Шкільне літературознавство// Українська мова та література. — 2004. — №35. — С.4—8.

2. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. — К.: Рад. шк., 1971. — 485 с.

3. Мовчан Р.В. Деякі зауваги до вивчення української літератури в школі // Українська мова і література в школі. — 2009. — №8. — С.5.

4. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти. — К.: Ленвіт, 2000. — 384 с.

5. Пелипейко І.А. Вивчення ліричних творів у 8—10 класах: Посіб. для вчителів. — К.: Рад. школа, 1982. — 141 с.

Читайте в наступному числі нашого часопису:

Творчий неспокій Юрія Бачі: у пастках і на межі

Етнокультурна компетентність особистості в реаліях сьогодення: аксіологічні виміри

Оцінка — рушійна сила навчального процесу

Василь Голобородько — лауреат Шевченківської премії

Тарас Шевченко — геніальний художник. Літературно-мистецька конференція

У просторі сучасної альтернативної історії: матеріали до вивчення роману Василя Кожелянка "Тероріум"

Вивчаємо роман "Диво" Павла Загребельного

Єдність світу природи і дитячої душі у творі "Гуси-лебеді летять" Михайла Стельмаха

"Легенда про Добраду", наспівана письменницею-подолянкою Ніною Шмуріковою-Гаврилюк

Сучасний стан української фантастичної прози

Літературна вітальня з героями драматичних творів Лесі Українки

Методичні моделі аналізу окремих типів художньої структури історичного оповідання

Наталка Романишина,
кандидат філологічних наук, доцент
м. Рівне

Автор пропонує рекомендації, як аналізувати визначені для текстуального вивчення університетськими програмами художні твори малих форм історичної тематики; самостійно віднаходити генологічні відповідники у літературному матеріалі.

Ключові слова: мала проза, художня структура, типи історичного жанру, стиль історизму.

У програмах та підручниках з історії української літератури для студентів-гумантаріїв важливе місце відведене вивченню теорії історичного жанру; щодо малої художньої прози, майбутні філологи повинні розмежовувати за формальною структурою історично-художні нариси, белетризовані нариси історичної тематики [5, с.169, 270; 6, с.76], історичні оповідання [5, с.555; 6, с.350; 7, с.271], оповідання-казки на історико-героїчну тему [5, с.271, 580; 7, с.223], історично-пригодницькі оповідання [4, с.480] тощо.

Наукове осмислення історичної прози методистами значною мірою зумовлене введенням до шкільних програм творів класиків жанру — П.Куліша, І.Нечуя-Левицького, М.Коцюбинського, І.Франка, А.Лотоцького, О.Назарука, А.Чайковського, деякі з них тривалий час замовчувалися. Концепції дослідження текстів згаданих авторів на основі художніх моделей історичної картини світу А.Ситченка, Ю.Бондаренка, О.Єременко, С.Луцак, С.Ленської, Н.Огренич, Г.Танасійчук, О.Бурко, З.Воеводи, І.Слотницької, Н.Головецької та ін. спираються на обґрунтовані вченими Т.Ф. та Ф.Ф.Бугайками, В.Я.Недільком, Є.А.Пасічником, Б.І.Степанишиним передумови для реалізації історичних засад у шкільній практиці, зокрема в аспекті дотримання принципу історизму, встановлення відповідності між змістом конкретного тексту і реальною дійсністю; визначені етапів аналізу історичного твору; вибору традиційного для епічного роду шляху вивчення тексту через спостереження за розвитком дії та ін.

На часі — обґрунтування системи роботи з вивчення історичної прози студентами університету, підкріпленої солідною методологічною основою, що включає обізнаність із сучасними концепціями жанру; історіографічними працями, літературознавчими розвідками й монографіями тощо. З огляду на низку визначених для текстуального вивчення творів різноманітних жанрових модифікацій, потребу самостійного пошуку генологічних відповідників у літературному матеріалі, оскільки в підручниках визначення часто пропонуються без інтерпретації явища жанровості, **є потреба у створенні методичного забезпечення вивчення художньої малої прози історичної тематики студентами вищих навчальних закладів.**

Щоб майбутні філологи мали якнайповніше уявлення про художні форми, при допомозі яких вітчизняні історичні белетристи творили свої малі художні оповіді; ознайомилися із зразками "найсуттєвішими, найліпшими, найпредметнішими" (В.Шевчук); окремі з яких не представлені в курсі історії української літератури, але відповідають високим мистецьким вимогам, представляють оригінальну традицію жанру, пропонуємо **моделі дослідження найпоширеніших типів художньої структури історичного оповідання** у контексті

діахронічних реалізацій, чергуванні систем (класицизм, романтизм, реалізм, модернізм) тощо. Матеріал можна використати, наприклад, при проведенні спецсеминару "Розмаїття типів "малого жанру" в історії української літератури XIX—XX ст.". Плануючи роботу, враховуватимемо такий літературознавчий факт: для усієї системи жанрових структур, різновидів малих художніх оповідей, включаючи оповідання, новелу, нарис, казку та ін., допускається застосування терміна "історичне оповідання" (за О.Гончарем, В.Шевчуком, І.Бабенко та ін.).

1. У курсах вивчення історії української літератури студенти дізнаються, що історична проза, зокрема історичне оповідання в новочасному розумінні, народжується в 30—40-ві роки XIX ст., хоч передумови жанру існували ще в літописанні старокиївської доби, перекладній, умовно-історичній літературі, козацьких літописах, історичній пісні, думі та ін. [5, с.554; 4, с.475]. За точку відліку жанрового розвитку студентам рекомендується брати історичну прозу Г.Квітки-Основ'яненка [5, с.269], самостійно визначати і обґрунтовувати критерії класифікації, зокрема "Головатого" як **історично-художнього нарису** [5, с.169]. Організацію аналітичної діяльності студентів можна спрямовувати наступними **запитаннями і завданнями:**

◆ Як листування, літературно-критичні праці Г.Квітки-і Основ'яненка відбивають його генологічну свідомість; чому письменник всі свої твори поділяє на "повести, рассказы, предания" [8, с.264, 346], крім історичних, які маркує терміном "стаття" [8, с.314, 319, 335]; обурюється критиками, які не розмежовують його праці в жанровому аспекті, наводячи приклад "Головатого", — "вовсе не повести", а статті [8, с.157]? Знайдіть у тексті епізод пародіювання автором творчої манери тодішніх белетристів з притаманною їм вигаданістю зображених ситуацій, беззмістовністю, стильовою "вычурностью". Окресліть суть нової естетичної декларації, пов'язаної із опрацюванням історичної теми, яку проголосив в обраній формі свого нарису Г.Квітка-Основ'яненко.

◆ Дослідіть *нарисову структуру* твору. Зверніть увагу на моменти: націленість на факти, правдивість викладу акцентовано підзаголовком "матеріал для історії Малоросії"; у центрі оповіді — реальний персонаж; письменник фіксує перебіг його життя в контексті епохи Катерини II, історії поневірянь запорозького козацтва після зруйнування Січі. Історичне тло включає зображення реальних подій, осіб. Як нарисовець автор ставить перед собою завдання — пояснити нові, невідомі явища, правільніше, сфальсифіковані тодішніми історіографами ("Вот кем, когда.../., а не так, как сказано в "Очерках России"/.../" [8, с.28]). Підтвердити відповідними цитатами, знайти епізод, в якому можна додати іронію Г.Квітки-Основ'яненка з приводу нерозробленості фак-

тичної бази української історіографії, хибної освітленості нашої історії імперською історичною наукою. Сюжет засновано на вільній імпровізації, нанизуванні характерних епізодів, бувальщин, жанрових сцен, типовій для такого роду Квітчиних "статей" [8, с.224, 349]. Визначте елементи художнього опрацювання в нарисі, зокрема в аспектах: погляди Г.Квітки-Основ'яненка на історичний твір відповідають теорії цього жанру поч. XIX ст. У листі до П.Плетньова від 20 січня 1840 р. він зазначив: "Вы потребуєте чого-либо исторического/.../вышлю вам нечто вроде исторического, прикрашенного вымыслами и проч., чтобы смягчить сухость" [8, с. 238—239]. Авторів була ближча французька історична школа А.де Віні, В.Гюго, протилежна англійській (В.Скотт); зокрема історичну правду французькі письменники підпорядковували уяві та інтуїції; відводили в оповіді центральне місце історичним, а не вигаданим персонажам; утверджували, що історію творять великі історичні постаті. Назва твору засвідчує: автор надає перевагу не історичній канві, а людському характеру. Образ Головатого є центром оповіді, осердям белетристичного сюжету. Змальовуючи його перш за все як авантюрного персонажа, письменник вибирає для розповіді здебільшого смішні, курйозні ситуації із життя козацького полковника. З одного боку, Головатий, безперечно, характер, з іншого, — логічна модель класичного "цілісного", "природного" чоловіка, в якому гармонійно поєдналися суспільні та індивідуальні інтереси, природні шляхетність, простота, щирість, допитливість, гострий розум, життєлюбство. "Синтезований" характер образу (Л.Александрова) підтверджують припущення науковців: джерелами нарису, крім листів, розповідей батька про Головатого, спогадів Г.Квітки-Основ'яненка могли бути опрацьовані автором судові справи, які стосувалися Семена Гаркуші [8, с.442]. Оповідна структура твору складається, крім біографічного, з сюжету, зосередженого навколо історії створення пісні "Ой, Боже ж наш, Боже милостивий", друкованій в "Очерках России" із купюрами і без зазначення авторства. Письменник komponує нарис у вигляді знайдених листів, — притаманний для цього жанру XIX ст., за Р.Міщуком, прийом. Своєрідно відображає принципи етнографічної-побутової школи свого часу — подає етнографічні подробиці через діалог голосів: оповідача і персонажів (пестурбурзьких придворних, які сприймали запорожців як "диких людей"; обивателів, що знаходилися під враженням чуток із "верных источников" — своїх куховарок, — за якими "запорожец — следовательно, разбойник" [8, с.8—9, 19—20]).

◆ Охарактеризуйте "класицистичний" тип історизму Г.Квітки-Основ'яненка. (До українського минулого митець ставився як до анекдотичного матеріалу, акцентуючи його курйозність, історичні твори писав російською мовою. "Епічного письменника-історика" (Д.Чижевський) Г.Квітку приваблює в минулому найбільш чуже, своєрідне, далеке від сучасності; емоційний наголос він робить на колоритності, винятковості запорожців. Особливістю класицистичного історизму, за В.Кубацьким, є визначальність подібності ситуацій у теперішньому і минулому. Очевидно, що предметом роздумів і переживань автора "Головатого" є не так історична доля України, як сучасність; в традиційній манері просвітительської сатири він викриває потяг дворянства до блиску, розкоші; моди на чуже, екзотичне; поширення в середовищі інтелігенції лицемірства, бюрократії, доносів. Відчутне підпорядкування автором зображеного власним політичним, морально-естетичним засадам (ремарка від експліцитного оповідача про божественну посмішку Катерини II; згадка про благоговійне ставлення родини Квіток до царських подарунків чорноморцям; відчувається схвалення автором урядових реформ щодо козацтва, зокрема налагодження "тес-

нейшей прежнего связи с армиею и вообще с Россиею", спілкування козаків на "чистом употребительном языке" [8, с.12, 15] тощо). Поетикою класицизму допускається досягнення достовірності розповіді оповідача внаслідок прямої причетності автора до зображених подій недавнього минулого. Так, коментуючи свою творчість, письменник зазначив: "излагать и объяснять старину не пускаюся: я не жил тогда" [8, с.158]) та ін.

◆ Для студентів із високим рівнем інтелектуальних здобутків пропонуємо завдання: порівняти твори на одну тему класицистичної та модерної жанрово-стильової приналежності, різні авторські концепції історичної прози, зіставивши нариси "Головатий" Г.Квітки-Основ'яненка (1839) та "Антін Головатий, запорозький депутат і кобзар" Михайла Уманця (1891).

2. Щоб простежити, як одна історична тема розкрита в різних літературних формах, пропонуємо студентам проаналізувати **казку-оповідання** Марка Вовчка "Невільничка" (1865) та оповідання С.Воробкевича "Турецькі бранці" (1868), які навіть у підручнику згадані поряд як "нечисленні твори української романтичної прози 60-х, яка розробляла фольклорно-історичну проблематику" [5, с.271].

◆ Чи є протиріччя у визначенні жанру "Невільнички" різними авторами одного академічного підручника ("героїчна казка", "романтична казка", "казка", "оповідання-казка", "оповідання", "історичне оповідання", "казкове оповідання" [5, с.257—258, 271, 554—555, 580—581])?

◆ Обґрунтуйте визначальність у жанровій структурі аналізованого тексту Марка Вовчка *казкових елементів*; дослідіть особливості *"фольклорного" та "романтичного" стилів історизму*. (У центрі оповіді — вигаданий персонаж: юнак Остап, який у дитинстві став самотнім свідком полонення дівчини, виріс і не забув той крик про допомогу, зібрав козацьке військо й порятував прекрасну невільничку. Історична канва твору відтворена в душі "фольклорної" правди: турки, татари нападали на Україну, нищили "міста красні", забирали у полон "дівчат і жінок", у бою з ними полягло "чимало козацтва"; з позицій християн, вони — "невірні", скупими є портретні описи — в зовнішності акцентуються лише "чорна борода", "дужі, блискучі очі", різнокольорові "чалми"; у звичках — плекання "легких", "бистрих" коней; у характері підкреслюється любов до красивого життя — "туркиркошолоуби". Образи козаків також позбавлені індивідуально-характерних рис; узагальнено, абстрактно зображено Україну — "рідна й кохана, свіжа й зелена". За Ф.Гартом, письменники фіксують події дуже давнього часу, тоді "невідомість і віддаленість роблять правду і повноту оточення зайвими, оскільки вони недосяжні" [1, с.61]. Крім того, що змальована подія походить об'єднання козацьких сил у Туреччину — вигадана белетристична оповідь, авторка вводить незвичайні, неможливі з т. зору матеріального світу ситуації, наділяє головного героя надприродними силами, магічними вміннями. В.Шевчук відзначив подібність образу героя до Котигорошка, який рятує царівну [2, с.7—8]. Казковий конфлікт боротьби добра і зла реалізується через контрастність у структурі твору, послідовне протиставлення ворогуючих сторін. Спершу зло здається сильнішим — козаків переможено, Остапа схопили, вкинули до в'язниці, з якої він втікає, але дорога до України надто небезпечна. Зрештою, жанрові очікування реципієнта, запрограмовані на казково-фантастичну логіку подій зі щасливим кінцем, виправдані: раптом розкішну тишу турецького міста порушено, несподівано вночі козаки напали і перемогли. "Отсе вже й кінець...Отаман Остап благополучно повернувся на сей раз з козацтвом і дівчиною на Україну..." [2, с.552]. Як зауважив М.Яценко, фольклорному історизму відповідає модель естетичного бачення на основі українського героїчного епосу, де ідеальні герої не тільки

піднесені над реальними обставинами, а й заданою логікою своїх характерів-типів зумовлюють певну сюжетну побудову [5, с.270]. Авторка традиційно використовує спосіб оповіді-монологу; у цьому тексті — через прийом "вживання" в особистість оповідача-казкаря. Архітекстуальний зв'язок з казкою на рівні поетики простежується також в аспектах: трикратність дії (тричі Остап відчув свою безпорадність, коли треба було допомогти; на третій день походу козацьке військо зустрілося з ворогом), кумулятивність (багаторазове нарощення злетів і падінь під час проходження випробувань); казковий зачин — "Давно колись"; народнорозмовні формули на позначення тривалості дії ("час плив своїм пливом/.../Остап ріс своїм ростом" [2, с.513]) та ін. Як казка "Невільничка" адресатно спрямована на суб'єкта — дітей, яким оповідач прагне розповісти цікаву історію, передати певні знання у доступній формі; для цього він постійно апелює до їхнього досвіду ("Чи хто з вас, діточки/.../" [2, с.516, 521]), намагається пробудити самостійне мислення запитаннями ("Діточки, що якби нам таке?", "А чи лучалося взяти її собою визволення своєю-му народів?") [1, с.515—516]).

◆ Доведіть твердження автора підручника, що Марко Вовчок — основоположниця жанру "казкове оповідання", зразком якого є "Невільничка" [5, с.555]. (Справді, поруч із елементами казки, текст містить риси поетики малоого прозового жанру "неказкової" природи — *оповідання*: обмеженість фабули кількома епізодами з життя головного героя; послідовно-епічне розгортання сюжету, навіть в тексті оповідач висловлює наміри не відволікатися на не пов'язані із основним мотивом ситуації ("ви й почали любо марити, яка-то країна та слава!..Годі-бо! Тепер перша річ — нехай провадиться річ про Остапа/.../" [2, с.515]); стислі, лаконічні описи (як правило, із драматичними, трагічними картиними з людського життя контрастують мальовничі крайобриси). У вирішенні ідейно-проблемних аспектів тексту слід зв'язати на алегорично-сатиричний підтекст, який постає на перетині "історичного зв'язку епох" (М.Ільницький). Із одного боку, — героїчне минуле, привабливі постаті загартованих у випробуваннях, одержимих любов'ю до рідної землі козаків; з іншого, — сучасна авторці соціальна дійсність, де люди бояться залишити дім, спокійне життя (".../радили тому козакові невгамовному усе тебе занедбати та додому повернутися/.../" [2, с.515]); удавано переймаються чужим горем, несправедливістю, руїною країни ("ахнули та зітхнули/.../прийшли б додому, поговорили б з сусідами та й забули"; ".../загородивши собі якусь придобоньку, у куточку за нею сиділи тихо" [2, с.514]). Моментами в генологічній структурі казки вчувається в цілому невластива жанру сатирична тональність: письменниця зачіпає суспільно-політичні проблеми своєї епохи, іронічно зауважуючи: "Ся, бачте, невіра то й темниці до ладу не вміє змурувати, не те що ми, християне..."; штрихами окреслює портрет сучасного військового очільника, полковника, "що так дуже від його жасминними пахощами пахне/.../" [2, с.517, 520]); утверджуючи його обивательську натуру шляхом заперечення — "військо козацьке/.../вели його полковники хоробрі...Не такі хоробрі, може, як наш дядько полковник/.../ не такі, може, кажу, хоробрі..." [2, с.516—517]); натякає на загарбницькі війни Російської імперії, на які мобілізують молодих, недосвідчених юнаків ("приїздив наш братик із війська та розказував, як він був у баталії/.../" [2, с.519]). Завершується твір допустимими в структурі літературної казки філософськими роздумами про рівність перед смертю і козаків, і турків; адже серед полеглих з обох сторін були злі та добрі, хороші й лихі; багато хто з них, "якби віку свого дожив, то багато де став би у пригоді, дечому, може б, навчив, багато дечому, може б, порадив велико" [2, с.522]. Цим письменни-

ця ніби відмовляється від попереднього, вибудованого нею ж протиставлення ворогуючих народів, робить крок до подолання одностороннього, негативного фольклорно-літературного стереотипу турків і татар.

◆ На прикладі твору С.Воробкевича "Турецькі бранці" дослідіть особливості **історичного оповідання XIX ст.**, формування якого пов'язане із відокремленням від повісті. Доведіть, що характер історизму зумовлює не романтична, а *реалістично-романтична естетична теорія*. (Персонажі "Турецьких бранців" — хоч не історичні особи, але герої переказу; поневолені брат і сестра, які випадково зустрілися у Царгороді. Автор намагається співвідносити події їхнього життя з історіографічними, культурологічними даними епохи. Читач дізнається, що батько Івги та Петра сотникував під гетьманом Павлюком, поліг біля Боровиці; там справді відбувся бій, останній для легендарного козацького ватажка; історична особа і султан Ібраїм, підступно убитий в Царгороді під час бунту улемів; дійсно, за турецьким звичаєм після смерті султана його жінок і наложниць замикають у палацові підземеллі, "щоби по нім весь вік свій тужили і сумували" [2, с.556] та ін. Достовірність зображеного підсилює інформаційна насиченість, точне дотримання географічних топонімів, наведення етнографічних подробиць та ін. Якнайближче до реальної психології автор намагався передати драматизм страждання бранців; герої часто думають про смерть, та від всепоглинаючого смутку Івгу-Тгаран рятує віра в Бога; Петро-Юсуф знаходить відряду у вірній службі панові, з цікавістю пізнає чужий край, його мешканців. Проте письменнику не вдається простежити історію індивідуальної долі без зв'язку з суспільним життям. Ситуація поневолення змушує героїв робити вибір: скоритися долі, змиритися зі становищем невільника, чи пориватися до свободи, навіть ризикуючи життям. Персонажів приваблює воля не сама по собі, а саме на Батьківщині. Патріотична ідея зумовлює напрям характеротворення, сюжетні перипетії оповідання. Герої наділені автором україноцентричною свідомістю; у їхніх спогадах постійно присутня "незабутня Україна", хоч підкреслено, що вдома на них ніхто не чекає, а в чужій країні вони пізнали навіть розкішне життя, довіру, любов; все ж герої наважуються на втечу, під час якої гинуть. Проявами ж романтичного історизму є інтерпретація історичних фактів у дусі усної народної творчості: оповідь художнім трактуванням наближається до героїчних українських дум, під які часто навіть стилізована, зокрема, коли йдеться про вчинки простих людей, що вимагають нелюдської відваги ("Ой, то не орлиця за свої орленята б'ється, то стара Горпина/.../"; "Скоро те товариші-побратими зачувають, зараз на поміч прибувають, за мечі, за пістолі хватають, до бою стають" [2, с.549, 559]; у фольклорному баченні подано образ України ("Дніпро синій", "Київ золотоворотий", "зозуля на калині кує", старий бандурист виспіває "пісень і дум козацьких"); автор долучається до творення її міфологізованої метаісторії (кінцевий акорд твору: "Тільки вітер/.../заплакав над трупами, а море запінилося, погналося з шумом до Царгорода, ніби сварилося на турків та віщувало, що принесе колись ще чубатих запорожців помститись за невинну смерть безталанних сиріт..." [2, с.560]); текст орнаментований уривками з дум, історичних пісень тощо.

На жанр "оповідання" вказують особливості формозмістової єдності твору: виразна подієва динаміка з драматичним напруженням пристрастей; сюжет становить каузально пов'язану низку подій, із традиційними компонентами — від експозиції до розв'язки; пригодницький елемент засвідчує очевидну перевагу домислу над документальною концепцією описуваної епохи; при цьому несподівані повороти, як правило, наперед визна-

чені коментарями оповідача, віщуванням серця героя, малюнком крайобразу, що виконують функцію антиципації; акція зосереджена довкола головних героїв, які є одновимірними образами, живуть лише думками про колишнє щасливе життя на Батьківщині, зображені засобами народнопоетичного узагальнення.

◆ Які генологічні чинники вказують на скомпліковану жанрову структуру твору? (У оповіданні відчутний вплив пригодницького жанру: події розгортаються динамічно; мають місце заплутані інтриги, несподіванки, доленосний збіг обставин (брат і сестра із кримського полону потрапляють до турецького; замешкують по сусідству; прихильного до бранців султана несподівано убито, віднайдене щастя, влада, багатство змінилися ув'язненням; суворий сторож Ескі-сераю яничар Ісмаїл виявився колишнім козаком. Степан тривалий час грає роль чужинця, пояснює готовність організувати втечу: "Ваш край, як чував я, сливе гостинністю, у вас не один чужинець знайшов приют сердешний" [2, с.557]); це нагадує притаманний пригодницькому жанру прийом переодягання. Аналізований текст має певні ознаки повісті: охоплення значних історико-часових, просторових меж (дія відбувається в Україні, потім — у Кримському ханстві, далі — в Туреччині; згадано важливі етапи біографії героїв від дитинства до смерті); спроба широкого охоплення подій із життя головних героїв (доля батька й матері Петра та Івги, передісторія Степана); значна кількість епізодичних персонажів, зокрема з ворожого народу (хан, султан, Кизляр-ага, Мехмет та ін.); намічена сюжетна лінія Степана-Ісмаїла, хоч підпорядкована магістральній — долі проданих у турецьке рабство сиріт, однак у тексті можна визначити дві кульмінації (епізоди зустрічі нарізно проданих в рабство брата і сестри та організованої Ісмаїлом втечі невільників із в'язниці) і розв'язки (втрата героями всіх привілеїв через смерть покровителя та очікування смерті у підземеллі Ескі-сераю; втікачів наздоганяють, захищаючи свободу, вони гинуть); спроба автора зобразити характер Степана в еволюції (досвідчений яничар, вірний панові, раптом відчуває докори сумління, допомагає полоненим). Таким чином, зважаючи на спосіб трактування історії, коли автор приділяє певну увагу фактам, але в цілому творені ним картини є витвором не так дійсності, як уяви, твір наближається до жанру стилізованої романтичної повісті [1, с.144].

3. Історичні твори М.Яцкова студенти не вивчають монографічно, але прочитання і аналіз хоча б окремих із них допоможе чіткіше уявити особливості розвитку історичного жанру на межі ХІХ—ХХ ст.; **нових моделей історичної малої прози**; увиразнить зужиті концепції "старої" школи, які вимагали, на думку новочасних авторів, модернізації. Рекомендовані тексти для прочитання: "Дівчина з ХVІІІ віку", "Афродіта з Кнідос", "Посол Петришин".

◆ *Модерністичне бачення історизму.* (Історизм поч. ХХ ст. не хотів уже розуміти власний час як епохальну єдність, еволюціонував до естетизму, набуваючи форми своєрідного "уявного музею мистецтва", де він міг вільно розпоряджатися всіма минулими епохами [9, с.98]. Сюжети творів М.Яцків буде не тільки на матеріалі історії України; особливий інтерес у письменника викликала Стародавня Греція. У новелі "Афродіта з Кнідос" автор розгортає у художній образ фактичну подробицю із джерел античних класиків про судовий процес над гетерою Фріне, ініційований відкинутим шанувальником оратором Евтиасом; звинуваченою в атеїзмі за те, що була натурницею скульптора Праксителя при створенні статуї богині Афродіти. Також спирається на світоглядно-естетичні орієнтири античності, зокрема обгрунтований у філософії Платона ідеал калокагатії. Коли оборонець Гіперід побачив, що його промова не справила враження на слухачів, він підійшов до Фріне і розцібнув туніку; судді

виправдали жінку, адже, за грецькими уявленнями про красу, досконале тіло повинно було мати таку ж досконалу душу. Античність, її естетичні надбання ("досконалість/.../безсмертної краси") виступають антитезою знецінення непересічних духовних вартостей у сучасному суспільстві — "на устах повно/.../слів любові до ближнього, а в притворах святинь/.../хороводи жербущих калік" [3, с.164]. Критики закидали початкуючим авторам історичних творів брак належної освіти, культури; аналізуючи ж новелу "Дівчина з ХVІІІ віку", польська дослідниця А.Матусяк зазначила: без знання історії мистецтва, теорії та історії музики не можна повністю зрозуміти у її багатих підтекстах і мистецьких нюансах [9, с.93]. Про долучення творця до культури людства свідчать: обрання героями митрич людей (скульптор, оратор, музикант, письменник, художник); охоплення в новелах значного культурного ареалу (лише в творі "Афродіта з Кнідос" — Пракситель, Платон, Фідій, Скопас, Гіперід, Афродіта, Геліос, Деметра); інкрустація творів латинською, французькою, італійською лексикою; розмисли оповідача з приводу італійської, французької технік малювання, музики, красногоського письменства; активне використання міфологічної, біблійної символіки, що виконує не тільки функції ідентифікаційні, інформативні, а перш за все сигналізує "про задіяння всієї літературної традиції, її продовження або полеміку з нею", означає "загальніший, філософський, символічний вимір порушеної проблематики" [9, с.24] тощо. Засадничим для модерністичного погляду на історію є положення про те, що людське пізнання повинно спиратися не на раціональну модель, а на емоцію, інтуїцію. Новела "Дівчина з ХVІІІ віку" — спроба реконструкції "доби французької революції", але не через традиційну історію факту. Оповідач переживає взаємодію з минувиною, оглядаючи інтер'єр старовинного будинку тієї епохи. Для модернізму не стільки важливим є факт в історії, скільки суб'єкт [10, с.212]. Історичні пам'ятки потрібні оповідачеві ("Дівчина з ХVІІІ віку"), щоб "відтворити постать і життя", "душу" [3, с. 397—398] їх колишнього власника; події французької революції його цікавлять лише в тому плані, що спричинили втечу людини зі своєї Батьківщини, змусили переховуватися навіть на чужині, очевидно, мають стосунок до остаточного безслідного зникнення. З естетичними засадами мистецького модерну співвідносилися осмислення М.Яцковом історії як джерела універсальних колізій, символів, образів; суголосних сучасній людині духовних переживань, поривань. Так, історизм твору "Афродіта з Кнідос" визначається відображенням відповідних специфіці зображеної доби суперечливих ідей, втілених в образах конкретних репрезентантів: Евтиас — позірне пуританство, підпорядкування творчої свободи митця обов'язку, "етичному, релігійному, національному"; Пракситель — право на високу творчість у позасуспільних, позачасових параметрах, "новаторство і космополітизм", свободу бути "вповні паном свого долота" [3, с. 161—162]. Авторамодерніста цікавила не так істинна історичність, як можливість творення на основі історичного матеріалу. Наприклад, використавши "Записки" пароха Старих Богородчан А.Заклинського, М.Яцків запропонував власну візію участі українців у державній діяльності Австро-Угорщини 1848 року ("Посол Петришин"); реконструював образ героїні ХVІІІ віку; судовий процес в Афінах ІV ст. до нашої ери. В дусі часу, митцеві притаманне культивування містичного, ірраціонального осмислення подій та персонажів минувшини. У новелі "Дівчина з ХVІІІ віку" автор описує старовинний, занедбаний будинок, посилюючи враження "таємничості місця" [3, с. 339], візію містечка, завмерлого, безлюдного, мовчазного; довершує витворення неповторної метафізичної атмосфери епізодом появи ефемерної дівчини в реальному світі. Водночас історичні белетристи поч. ХХ ст. керувалися постулатами,

за якими із різних послуг, які може надавати знання історії, рекомендувалося вибирати ті, що найбільшою мірою відповідають поняттю її життєвої правди [10, с. 214]. У оповіданні "Посол Петришин" М.Яцків зосереджує увагу на побутовій стороні життя немолодого хлопського делегата до парламенту. Філософ модернізму Ф.Ніцше (праця "Про користь і шкоду історії для життя") констатував прихід епохи іронічної самосвідомості [10, с. 214]. Так, в оповіданні "Посол Петришин" основним естетичним параметром функціонування персонажа є трагічне (хлопський депутат не бачить удаваної суті демократичних реформ у державі, переймається громадським обов'язком, в "нагороду" отримує приниження, глум, нерозуміння, матеріальні збитки), але на рівні підтексту. Сюжет же твору становить низка курйозних випадків із неосвіченим селянським послом із Тисьмениці в одному з німецькомовних міст Австро-Угорської імперії. *Індивідуальне завдання:* уточнити істотні моменти генологічної структури твору, які дозволяють визначити жанр твору "оповідання-анекдот".

◆ Проаналізуйте прочитані твори в аспекті тези: М.Яцків започаткував "нову модель української прози" [9, с. 24, 38]. (З історичного повістєвого жанру виділяється і набуває специфічних особливостей мала проза на історичну тему. Викладач зверне увагу студентів на моменти: замість традиційної концентрації розповіді довкола реальної історичної особи чи протагоніста, вигадування фабули, що розвивалася в причинно-наслідковій зміні подій, письменник оперує фрагментами (розглянути епізодний сюжет тексту "Посол Петришин"; "Афродіта з Кнідос" за жанром наближається до "фрагменту" — зображується один історичний епізод); змальовує, як правило, ключовий, переломний етап життєвого шляху людини, виняткову ситуацію (публічний суд, вирішується доля скульптора і натурниці; обрання делегатом до державної думи); виключно локальний відрізок дійсності (старий слуга на якийсь час "отворив головну залу" і лишив гостя самого [3, с. 397]). Герої, як правило, не презентують себе діями; зображуються не різнобічно, в аспектах суспільному, побутовому, з ознаками типовості, окресленими у розвитку тощо, а через одну-дві психологічні деталі ("риб'ячі очі" оскаржувача Праксителя; порочність і мертвість дівчини-примари видає погляд "студених ясно-блакитних" очей [10, с. 161, 400]). Оскільки події зазвичай стають предметом рефлексії героїв як суб'єктів, які переживають художній світ, завдяки прийому сценічної презентації, у читача виникає ілюзія, наче події розігруються "тепер", на його очах [9, с. 61]: "Суд у Афінах при самім ринку переповнений юрбою цікавих/.../ Предсідник трибунала/.../відчитав акт обжалування, рибокий бесідник встає і зачинає дряхлим голосом: "Афінські мужи!..." [3, с. 160—161]. Автор не намагається якнайоб'єктивніше відтворити історичні факти, поведінкові стереотипи історичних персонажів. Навпаки, наголошує, що творить візію минулого: осягненням універсалістських, позачасових параметрів історичного буття (краса завжди в небезпеці від "комах", "всякої низької косорності" [3, с. 163] та ін.); розширенням дійсності новими, незвичними, навіть фантастичними, явищами (у творі "Дівчина з XVIII віку"

лінійно-однозначне сприйняття часу, що охоплює перебування героя у витриманому в старовинному французькому стилі будинку, змінює універсально-синтетичне — дух епохи ніби матеріалізується в дівчину, портрет, одяг, поведінка якої відповідає тодішній моді і вподобанню); можливість символічного потракування зображеного (за однією з версій, дівчина з XVIII віку — Природа, яка не завжди відображає досконалу красу, навіть є дисонансом, чимось огидним; мати і злодійка, одночасно годує і знищує все, що існує [9, с. 86]).

4. Щоб простежити, чи є ліризація, драматизація епічних творів I пол. XX ст. підґрунтям для диференціації жанрових різновидів історичного оповідання, а відсутність динамічної дії, "брак акції" — "згубною хибою" (Д.Донцов), свідченням низької мистецької вартості, проаналізуємо один із вміщених у антології "Дерево пам'яті" текстів: "Мрія" Л.Старицької-Черняхівської, "За душу" Дніпрові Чайки, "Вулиця Д, помешкання 22" Ю.Косача.

Особливо цікаво студентам буде досліджувати творчість Ю.Косача. Він — автор низки художніх творів на історичну тему, також статей, у яких осмислив еволюцію вітчизняного історичного жанру і обґрунтував власну концепцію написання історичної белетристики, врахувавши досвід вивчення модернізаційних процесів у світовій літературі.

Подальшого дослідження потребує теоретичне обґрунтування специфіки таких жанрових модифікацій художньої малої прози, як історична новела, оповідання-легенда, поезія в прозі тощо; розробка методичної системи вивчення малої прози в аспекті історичної реалізації жанру, включаючи осмислення творчості історичних белетристів поч. XXI ст.

Література

1. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну ("Тарас Бульба" М.Гоголя і "Чорна рада" П.Куліша в світлі історичної романістики В.Скотта); Пер. з англ. Л. Шарінової: Літ-крит нариси / Р.Багрій. — К.: Ред. ж-лу "Всесвіт", 1993. — 296 с.
2. Дерево пам'яті: Книга українського історичного оповідання: У 4 вип. / Упоряд. текстів та іл., авт. передм. і прим. В.О.Шевчук. — К.: Веселка, 1990—1993. — Вип 1.— 607 с.
3. Дерево пам'яті: Книга українського історичного оповідання: У 4 вип. — К.: Веселка, 1990—1993. — Вип 3.— 511 с.
4. Історія української літератури XX ст.: У 2 кн.: Навч. посібн. / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г.Дончика. — Кн. 1.— К.: Либідь, 1994. — 784 с.
5. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського.— К.: Либідь, 2005. — Кн.1. — 656 с.
6. Історія української літератури. Кінець XIX — початок XX століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д.Гнідан. — К.: Либідь, 2006.— Кн.2.— 496 с.
7. Історія української літератури XIX століття: (70—90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська, С.С.Кіраль та ін., За ред. О.Д.Гнідан. — К.: Вища шк., 2002.— Кн. 1.— 575 с.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів: У 7 т. / Григорій Квітка-Основ'яненко. — К.: Наукова думка, 1981. — Т.7. — 568 с.
9. Матусяк А. Химерний Яцків: Модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова / А.Матусяк.— Вроцлав; Львів: ЛА "Піраміда", 2010.— 224 с.
10. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму / Я.Поліщук.— Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002.— 392 с.

Н. Романишина. Методические модели анализа отдельных типов художественной структуры исторического рассказа

Автор предлагает рекомендации, как анализировать определенные для текстуального изучения университетскими программами художественные произведения малых форм исторической тематики; самостоятельно определять генологические соответствия в литературном материале.

Ключевые слова: малая проза, художественная структура, типы исторического жанра, стиль историзма.

Natalka Romanishina. Methodical models analysis of the specific types some artistic structure of historical narrative

The author offers advice, how to analyze proposed University programs for textual study short fiction historical themes, to determine genre compliance in literary material.

Key words: short fiction, artistic structure, type of historical genre, style of historicism.

Рецензія на методичний посібник "Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах"

— Переяслав-Хмельницький, 2012. — 419 с.

Книжка, видана за загальною редакцією Г. Токмань і М. Корпанюка, дуже цікава, корисна, затребувана.

Цікава сама композиція. Щоб рекомендувати посібник учителям та викладачам для навчання учнів, автори зібрали й сконденсували величезну кількість матеріалу. У першому розділі "Єдиний в розмаїтті талантів" наводиться аж шість праць, у яких запропоновано підбірку наукових розвідок про філософа. Ці шість статей досить вдало розташовані: життя Сковороди — світогляд — праці (поезія, байки, проза) — музичний талант. З великої кількості матеріалу учитель має вибрати найнеобхідніше, подати учням якнайлаконічніше і підхід до викладу має вибрати найоптимальніший. В цьому новизна й актуальність посібника, бо не завжди є в учителя під рукою така кількість наукової, методичної, теоретичної інформації в одному джерелі.

У другому розділі посібника багато корисних методичних рекомендацій учителю-практикові: як донести до учнів філософські погляди поета, істинність сквородинівської думки про три світи (зовнішній, внутрішній, біблійний); стан душі: ти "невесьол" — це коли відсутній світ Біблії в існуванні людини, два інших світи не мають гармонії, перебувають у суперечності між собою. На сьогодні актуальне питання інтертекстуальності. І саме праці філософа найбільше пов'язані з Біблією. На прикладі вивчення творчості Сковороди учитель дає змогу дітям глибше пізнати Книгу Книг.

Як зреалізувати принцип науковості на сучасному етапі викладання української літератури? Тут на допомогу вчителю наявні різні прийоми, зокрема дослідницький, дидактичної евристики, сугестопедичної навчальної системи (за Г. Лозановим), технологія концентрованого навчання, технологія текстотворення ("письмо — як процес"), продуктивне навчання. Усі ці прийоми й технології автори посібника супроводжують практичними рекомендаціями. Це означає, що люди не просто радять, а самі це апробували. І як приклад — розробки уроків вивчення поезій Сковороди, байок; представлено урок-проект на тему: "Ідея сродної праці" у філософському трактаті "Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру", в якому подано добротний літературознавчий аналіз творів з практичною і теоретичною спрямованістю.

Виходячи з рівня навченості та умов, учитель може вибрати найприйнятніший прийом чи технологію у своїй роботі.

Розвідка "Листи Г. Сковороди на учнівській парті" дасть змогу вчителю формувати в учнів уяву, образне мислення, фантазію. Учень навчається поважно стави-

тися до різних поглядів, позицій, розвиває плюралізм думок. Педагог має змогу втілити в життя проект формування нової, гармонійно розвинутої, особистості, в котрій воедино злиті особливості духовного і фізичного виховання.

Для вчителя-практика, мабуть, найцікавішим є третій розділ, в якому запропоновані уроки, сценарії, години спілкування, свята, усний журнал — все те, що вже пройшло апробації, дає хороші результати.

Окремої уваги варта Програма з вивчення творчої спадщини Сковороди у 5—11 класах за рахунок годин літератури рідного краю. У кого є можливість працювати за такою системою — це прекрасно, бо у чинній програмі відведено лише три години на вивчення творчої спадщини поета.

Четвертий розділ представлено допоміжними матеріалами з наукових розвідок. Відомо, що скільки людей, то стільки й думок. Але систематизувати їх, розібратися в цих думках — це справа науковців. Володимир Подрига дослідив праці мемуаристів XIX століття Густава Гесс-де-Кальве, Івана

Вернета, Федора Луб'яновського. В очах Г. Г.-де-Кальве Сковорода постав бідним та простим, аскетом. На думку літератора, Сковорода вів мандрівний спосіб життя через неможливість здобути належну освіту в Україні. А Ф. Луб'яновський був у захопленні від неординарної особистості поета. На його думку, Григорій Савич — паломник, розумний бідняк-безсрібник, людинолюбець. Не буду вдаватися до переповідання змісту розділу, лише скажу: розділ наповнений історико-літературними, філософськими матеріалами, які упорядкував учений.

22 сторінки світлин під назвою "Сквородинівська іконіка" не лише розширять світогляд, а й наочно доведуть істинність твердження, що "все його життя в простоті".

Вважаю, є великою потреба масово надрукувати цей посібник для вчителів, студентів, учнів всієї України. Нещодавно спілкуючись зі слухачами курсів підвищення кваліфікації з української мови та літератури, мав змогу переконатися в цьому. Усі 25 курсантів перше, що запитали, де можна придбати книгу. Від книги віє новизною, методичною нестандартністю й актуальністю.

Олександр Котяш,

учитель української мови та літератури вищої категорії Залузької ЗОШ I—III ступенів Рівненської області, аспірант Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди

З редакційної пошти

Журнал "Українська література в загальноосвітній школі" цікавий, різноманітний за змістовим наповненням. Він, безперечно, має своє обличчя, свій шарм, своїх прихильників і читачів. Це — надійний помічник учителю школи, викладачеві вузу, студентові і творчому учневі.

Показовими є рубрики, "Літературний гурток", "Факультатив", які подають методичні матеріали для поглибленого вивчення української літератури у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів. Важливою складовою концепції журналу є рубрика "Літературознавство і школа" — це міні-лектура для вчителів творчих, цілеспрямованих, вдумливих. Пропоновані літературознавцями розвідки спрямовані на плідну співпрацю науки і школи, покликані заглиблювати учителів "у дно, у суть, у корінь речі, в слово" (Б.-І. Антонич), акцентувати на питаннях національної самобутності літератури, віднаходити ключ до вивчення складних тем у школі.

Цікавими для читачів журналу були б матеріали про авторські (попередньо апробовані на практиці, а не лише теоретично обґрунтовані) методики аналізу художніх творів, а також статті із залученням архівних матеріалів.

Редакційному колективу слід звертати увагу на ті методичні матеріали своїх дописувачів, у яких не губиться сутність і неповторність мистецтва слова в інформаційних технологіях. Це важливо для формування юних читачів — допитливих, зацікавлених, національно зорієнтованих.

Постійне спілкування викладачів нашої кафедри з учителями області засвідчує, що словесники потребують лекцій про сучасний літературний процес. Матеріали про творчість сучасних вітчизняних письменників у журналі є, однак, як видається, їх ще недостатньо. Тому "Українська література в загальноосвітній школі" може бути для вчителів України координатором у цьому питанні. На 2 і 4 сторінках обкладинки слушно було б подавати анонси про варті уваги видані книги сучасних письменників.

Лариса Горболіс,

доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

Серед величезної кількості фахових видань України науково-методичний журнал "Українська література в загальноосвітній школі" посідає чільне місце в самоосвіті вчителя-словесника.

У своїй педагогічній діяльності матеріали цього наукового видання використовую ще із студентських років: під час написання студентських статей, дипломних робіт, розробок уроків.

Хочеться відзначити, що протягом років журнал не втрачає своєї актуальності, він крокує в ногу з часом, з інноваційними технологіями. За це редакційній колегії висловлюємо подяку.

Зміст рубрик журналу відзначається надзвичайною конкретністю, наповненістю, глибиною, точністю, багатогранністю, опорою на словник термінів, понять, дефініцій, вказівкою на джерела.

Перський поет Абу-ль-Меджид Сенаї в XII ст. писав: "Діло без науки схоже на насінину, кинуту в солончак. А наука без діла подібна живому, закопаному в могилу". Позитивним у часописі є те, що в ньому раціонально поєднуються наукові статті та практичні розробки, які ґрунтуються на наукових постулатах. Дуже добре ознайомлюватися з матеріалом, де, наприклад, основні теоретичні положення одразу ж представлені практично в контексті уроку (маю на увазі уроки літератури рідного краю, уроки особистісно зорієнтованого навчання).

На своїй кафедрі вчителів української мови та літератури ми часто сперечаємося, що є кращим: виклад матеріалу у формі розробки уроку з чітко сформульованими метою та завданнями чи в описовій формі з рекомендаціями фахівців. Особисто я вважаю доцільним описову форму викладу матеріалу, оскільки вчитель — це особистість творча, кожен має власний погляд на виклад програмового матеріалу. Єдине, що б хотілося, це більше методичних розробок із використанням інноваційних технологій, моделей, методів (звичайно ж, на прикладі вивчення програмових творів).

Досить часто в журналі матеріал розділений на декілька номерів. Інколи це є незручністю, особливо в той час, коли готуєшся до відкритого уроку, а нова інформація, потрібна зараз, опрацьована не повністю. Тому хочеться висловити побажання збільшити кількість сторінок журналу.

Величезною перевагою журналу "Українська література в загальноосвітній школі" є безкоштовна публікація розробок вчителів України та чіткість і логічність сформульованих вимог до оформлення напрацювань. Багато хто до цього часу не вірить, що можна так просто і легко (звичайно, коли матеріал є справді цікавим і вартим уваги) стати одним із авторів фахового видання.

Від імені своїх колег та від себе особисто висловлюю слова вдячності за діяльність такого видання, за його дієвість, своєчасність, за активну підтримку як досвідчених науковців, так і вчителів, у яких тільки з'являються перші проби пера. Бажаємо освоєння нових горизонтів на фаховій ниві, цікавих наукових розвідок, успіхів, натхнення, творчого неспокою. Ми завжди з нетерпінням чекаємо на появу нового номера.

Людмила Лінкевич,

вчитель української мови та літератури ЗОШ № 28 м. Житомира